

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN FELSEFESİ BİLİM DALI

**MEHMET AKİF ERSOY'DA
TANRI PROBLEMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Bayram DALKILIÇ

HAZIRLAYAN
Ayşe GÜLÜSER
004245021006

KONYA 2010

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı

(İmza)

Ayşe GÜLÜSER

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Ayşe GÜLÜSER tarafından hazırlanan ‘Mehmet Akif Ersoy’da Tanrı Problemi’ başlıklı bu çalışma 08/07/2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Bayram DALKILIÇ	Danışman	İmza
Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ	Üye	İmza
Doç. Dr. Naim ŞAHİN	Üye	İmza

ÖNSÖZ

İnsan varoluşundan günümüze kadar hep inanma ihtiyacı hissetmiştir. Din ve inanma duygusu insanın varoluşu ile başladığı gibi, Tanrı üzerine düşünme de bir o kadar eskidir. İnsanlar sahip oldukları bilgi kabiliyet ve vahiy derecesine göre ilkel, basit çıkarımlardan son derece sistematik-sentezci bir gelişme göstererek Tanrı meselesi ile yakından ilgilenmiştir. Nitekim Felsefe Tarihi insanlığın Tanrı ile ilgisinin bir neticesidir ve kaynağı insanlığın varoluşu kadar eskidir.

Tezimizi hazırlarken konu başlığını “Mehmet Akif’te Tanrı Problemi” olarak belirlemiş olmamız bazı zihinlerde yanlış anlaşılabilir. Biz burada problem derken yanlış bir şeylerin, bir sorunun olduğunu demek istemiyoruz. Söylemek istediğimiz "Acaba Mehmet Akif'in Tanrı anlayışı nedir? Mehmet Akif, nasıl bir Tanrıya inanıyordu? İnanırken fikri ve kalbi bir takım deliller onun inancında etkili olmuş mudur? Eserlerinde felsefenin “Tanrı’nın varlığının delilleri dediği” delilleri kullanmış mıdır? Tanrı-alem münasebeti meselesinde Akif'in konumu ne olmuştur? Sorularını açığa kavuşturmak üzere, bir problem olarak belirlemiş olduğumuzdur.

Bu çalışmada bir taraftan Din Felsefesinin en temel konusu Tanrı problemi, Tanrı’nın varlığının delilleri gibi temel meseleler hakkında bilgi verirken diğer taraftan Mehmet Akif’in Tanrı Problemi açısından konumunu belirlemeyi amaçladık.. Mehmet Akif’le ilgili yapılacak çalışmalarda yaşanan sıkıntılardan birisi şiirlerinin zor anlaşılabilir olmasıdır. Biz bu problemi İsmail Hakkı Şengüler’in Külliyyat’ında bugünkü Türkçe ile verdiği karşılıkları kullanarak aşmaya çalıştık. Akif’in şiirlerini ve Sebilü’r-Reşad’daki yazılarını İsmail Hakkı Şengüler’den aldık ve yazıların dipnotlarını verirken O’nun verdiği dip notlarla vermeyi tercih ettik. Şengüler, yazı ve şiirleri hiç değiştirmeden yayınlamış, Akif’in daha sonraki baskılarda yaptığı değişiklikleri ayrıca belirtmiştir. Akif’in Kur’an’dan bazı ayetlerinin tefsirini yaptığı yazıları, Şengüler’in belirttiğine göre, Akif tarafından konu başlığı konulmadan Tefsir-i Şerif başlığı ile yayınlanmış, külliyyattaki başlıkları Şengüler kendisi koymuş; biz de Akif’in tutumunu benimseyerek “Tefsir-i Şerif” olarak vermeyi tercih ettik.

Bu çalışma, Din Felsefesinin Tanrı Problemi esas alınarak işlenmiştir. Akif’in hayatının bir kronolojik çalışması olmamıştır. Yani şiirlerin önce ve sonra yazılmış

olması gözönünde tutulmamıştır. Çalışmamız önsöz, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte Mehmet Akif'in hayatı, çocukluğu, gençliği, evliliği memuriyeti, eserleri Birinci Bölümde genel olarak Tanrı'nın varlığının delillerinin öne sürülmesinin nedenleri, bu delillerin neler olduğu ile, Gaye Nizam Delil, Dini Tecrübe Delili, Ahlak Delili ile birlikte Mehmet Akif 'te Tanrı'nın varlığının delilleri, İkinci Bölümde; Akif'in şiir ve yazılarında Tanrı'nın, sıfatları; Üçüncü bölümde ise, Mehmet Akif'e göre Tanrı – alem ilişkisi ve insan konularını işlemeye çalıştık.

Mehmet Akif'le ilgili pek çok farklı çalışmalar yapılmıştır ama Tanrı meselesi açısından yapılmış bir çalışma olmadığını gördüğümüzden böyle bir çalışma yapmayı uygun bulduk. Bu konuda yapılan ilk çalışma olması nedeniyle vardığımız sonuçları derinleştirmekte başka felsefi görüşlerde ilgisini kurmakta zorlandığımı da itiraf etmeliyim.

Amacımız bunun bir başlangıç olması ileride de karşılaştırmalı felsefi çalışmalarla varılan sonuçların geliştirilip derinleştirilebilebilmesine katkı sağlanabilmesidir.

Konu seçiminde tavsiyeleri ile yardımcı olan Hocam Prof. Dr. Hüsamettin Erdem'e ve her soru ve sorunla yakından ilgilenen, kıymetli önerileri ile bu çalışmanın daha iyi haliyle sizlere ulaşmasında emeği olan Danışman Hocam Doç. Dr. Bayram Dalkılıç'a ayrıca çalışmanın bu aşamasında teklif ve tesbitleri ile katkıda bulunan Prof. Dr. Ramazan Altıntaş, ve Doç. Dr. Naim Şahin 'e teşekkürlerimi sunarım.

Ayşe GÜLÜSER

Konya 2010

	T.C. SELÇUK ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü		
	Adı Soyadı	Ayşe GÜLÜSER	
Öğrencinin	Ana Bilim/Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri / Din Felsefesi	
	Danışmanı	Doç. Dr. Bayram DALKILIÇ	
Tezin Adı		Mehmet Akif Ersoy'da Tanrı Problemi	

ÖZET

Bu çalışma din felsefesinin en önemli meselelerinden Tanrı Problemi hakkında ve Mehmet Akif'in Tanrı Problemi açısından konumunu anlamak üzere yapılmış bir çalışma olmuştur.

Mehmet Akif'in Tanrı'nın varlığının delillerini şiir ve yazılarında kullandığını; varlığın, kendisi hadis olmayan Allah'ın dileyip yaratması ile meydana geldiğini ifade ettiğini, Gaye ve nizam delilini çağrıştıran ifadelere şiirlerinde bolca yer verdiğini görmüş olduk

Mehmet Akif'in Tanrı'nın dilemesi ve yaratması meselesi hakkında çok detaya girmediğini, Tanrı'nın bir, tek, ezeli, ebedi ve hiç bir şeye muhtaç olmadığını söylediğini, Tanrı'nın sonsuzluğunu Tanrı'nın sahip olduğu yücelik büyüklük, olağanüstülük olarak ve kâinata bahşettiği sonsuz sayıdaki lütuf ve ihsanları anlamında yorumladığını kavramış olduk.

Mehmet Akif, kaderi, “olacak olanları Allah'ın ezeli olarak bilmesi” olarak ifade eder. Akif'e göre Allah kişiye ancak çalıştığının karşılığını verir. Hiç bir zaman hiç bir kimseye hiç bir şekilde haksızlık etmez.

Akif Allah'ın her şeyi bildiğini, insanı geleceği geçmişi tüm iyi ve zayıf yönleri ile bilirken insanın, hem Tanrı'ya dair hem de yarattıkları ile ilgili bilgisinin son derece sınırlı olduğunu söyler.

Allah'ın “Âdem'e secde edin emri” Allah'ın insana verdiği üstün değeri göstermektedir.

Akif, Allah'ın kullarının çalışıp, zengin olmalarını istediğini ve şık giyinmelerinden hoşlandığını belirtmiştir. Akif “inanıyorum” diyen birinin inancının gereğini yerine getirmesinin önemi üzerinde durmuştur.

Akif'e göre, Allah bir şeyin olmasını dilerse dilediğini gerçekleştirecek güç ve kudrete sahiptir

Mehmet Akif üzerinde yapılabilecek yeni felsefi çalışmalar konusunda söyleyeceğimiz şey, Akif'in sanat, eğitim, siyaset felsefesi ve karşılaştırmalı felsefi çalışmalar için zengin bir kaynak olduğudur; bundan da anlaşılacaktır ki Akif; sadece bir şair değildir. O vatanını ve insanlığı çok seven bir mü'mindir

	T.C. SELÇUK ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü		
Student's	Name Surname	Ayşe GÜLÜSER	ID: 004245021006
	Department/Field	Philosophy of Science and Religion/Philosophy Religion	
	Advisor	Assoc. Dr. Bayram DALKILIÇ	
Research Title		Mehmet Akif Ersoy's God Problem	

ABSTRACT

It is a study to understand one of the most important problems of religion 'God Problem' and Mehmet Akif's view on it.

We saw that Mehmet Akif had used God's existence in his poems and writings, expressed existence not as hadith by God's willing, given place to expressions connotating evidences of Purpose and law.

We have understood that Mehmet Akif doesn't go into detail about God's willing and creation, says that God is the only one and only, eternal, perpetual and Gani and accepts God's infinity as his own greatness, generosity, hugeness and his unlimited favor and goodness bestowed to the earth.

Mehmet Akif expresses destiny as 'information of Allah about coming happenings' Akif believes that Allah gives equivalent of what human does. Allah never treats anyone unjustly under no circumstance.

Akif states while Allah knows everything, human, future and past with its good and bad ways, human has limited information of God and his creatures.

Allah's command 'kowitz to Adam' shows Allah's high value of humans.

Akif, points out that Allah wants human beings to work and become wealthy and likes their dress up smartly. Akif emphasized the importance that one who says 'I believed' need to do his belief's necessity.

According to Akif, if Allah wants something happen, he has power and might to make it happen.

The thing we need to say about new philosophic studies on Akif is that Akif is a wealthy source for art, education, philosophy of policy and comparative philosophic studies, and it can be understood that Akif is not just a poet. He is a believer who loves his land and humanity.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	i
YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	ii
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ.....	1
1. MEHMET AKİF ERSOY’UN HAYATI.....	1
a) Doğumu	1
b) Soyu.....	1
c) Çocukluğu.....	1
e) Evliliği	2
f) Memuriyeti.....	2
g) Mehmet Akif Ersoy’un Etkilendiği Şahsiyetler	3
h) Eserleri	4
i) Tercüme Ettiği Kitaplar.....	5

I. BÖLÜM

MEHMET AKİF ERSOY’UN TANRI ANLAYIŞI

1. MEHMET AKİF ERSOY’DA TANRI’NIN VARLIĞININ DELİLLERİ.....	8
a. Nizam ve Gaye Delili	8
b. Dini Tecrübe Delili.....	19
c. Ahlak Delili.....	26

II. BÖLÜM

MEHMET AKİF'E GÖRE TANRI'NIN SIFATLARI

1. ZAT VE MAHİYET	30
2. AKİF'İN TANRI İÇİN KULLANDIĞI KELİMELER	30
3. TANRI'NIN SIFATLARI	35
a. Tanrı'nın Birliği	35
b. Tanrı'nın Ezeli ve Ebedi Oluşu.....	37
c. Tanrı'nın Sonsuzluğu ve Değişmezliği	38
d. Tanrı'nın Bilmesi	41
e. Tanrı'nın Dilemesi ve Kadir Oluşu.....	43
f. Tanrı'nın İradesi	45
g. Tanrı'nın İyilik ve Adaleti Buna Bağlı Olarak Kötülük ve İnsan Hürriyeti Meselesi	46

III. BÖLÜM

MEHMET AKİF'E GÖRE TANRI-ÂLEM MÜNASEBETİ

1. TANRI TASAVVURLARI.....	61
a. Deizm.....	62
b. Panteizm	63
c. Panenteizm.....	65
d. Ateizm	65
e. Teizm (Teizm = Tanrıci Görüş).....	69
2. MEHMET AKİF ERSOY'A GÖRE İNSAN	73
SONUÇ.....	79
BİBLOĞRAFYA.....	81
ÖZGEÇMİŞ.....	85

KISALTMALAR

a.g.e	: adı geçen eser
a.g.m	: adı geçen makale
bkz	: bakınız
c	: cilt
ev	: Çeviren
enst	: enstitü
haz	: hazırlayan
s	: sayfa
sa	: sayı

GİRİŞ

1. MEHMET AKİF ERSOY'UN HAYATI

a) Doğumu

Mehmet Akif 1873 yılının son aylarında İstanbul'un Fatih Sarı güzeldeki Saru Nasuh sokağında bir evde doğmuştur. Bu ev annesinin ilk kocasından Tokatlı Derviş Efendi'den kalmıştır. Yerine küçük bir ev yapılmış Akif evlendikten bir süre daha bu evde oturmuştur.

Mehmet Akif'e babası ebced hesabı ile doğduğu yıl 1290'ı ifade eden "Ragif" adını vermiştir. Arapça'da bir çeşit ekmek ve yufka yürekli anlamına gelmektedir. Babasından başka bu ismi söyleyen olmamıştır.

b) Soyu

Akif'in babası Arnavutluk sınırları içinde kalan İpek kasabasından "Temiz" lakaplı Tahir Efendidir. Tahir Efendi, Medrese eğitimi görmüş Yozgatlı Hacı Mahmut Efendi'den icazet almış, o zaman önemli bir paye olan Fatih Dersiamlığına yükselmiştir. Tasavvufi eğitimini de Nakşî Şeyhi Feyzullah Efendi'den almıştır.

Akif'in Annesi Emine Şerife Hanım, Buhara'lı Mehmet Efendi'nin kızıdır. Akif'in Annesi Emine Şerife Hanım'ın Tahir Efendi ile olan evliliği ikinci evliliğidir. Akif, baba tarafından Arnavut anne tarafından Buhara'lı Türk'tür. Tahir Efendi 1888'de Akif 15 yaşında iken, annesi Emine Şerife Hanım 90 yaşlarında 1926 yılında Beylerbeyi'nde vefat etmiştir.¹

c) Çocukluğu

İlk tahsile Fatih yakınlarındaki "Emir Buhari" mahalle mektebinde dört yaşında başladı. 6 yaşına kadar devam eder. Üç sene ibtidai mektebine devam ederken babasından Arapça dersleri alır.

¹ Kazım Yetiş, Bir Mustarip Mehmet Akif Ersoy, 2006, Ankara, s.12

İbtidai Mektebi'nden sonra, Rüşdiye mektebine devam eden Akif, bu okuldaki en önemli hocası olarak Türkçe Hocası Kadri Efendi'yi anar. Arapçası, Acemcesi kuvvetli, Fransızca bilen biriydi ve Akif'in üzerinde derin etkileri olagelmıştır. Rüşdiye Mektebine devam eden Akif bir taraftan da babasından Arapça dersi almaya devam eder.

İkinci'den sonra Fatih Camiinde Farsça derslerini almayı sürdürürken "Hafız Divanı", "Gülistan" gibi eserleri okur. İlk okuduğu şiir Fuzuli'nin Leyla ile Mecnun'u olmuştur.

Rüşdiye'den sonra Mülkiye'ye gitmeyi tercih eden Akif eğitim idadi ve ali olarak iki çeşit olan mülkiye de Akif ali kısma devam ederken babasını kaybeder² ve biran önce memuriyete geçebilmek için Mülkiye Baytar Mektebi'ne geçer. Bu okulun son iki senesinde şiirle ilgilenmeye başlar. Baytar mektebini birincilik bitirdikten sonra Akif, hafızlığını da tamamlar. Bu yıllarda pehlivanlık, yüzücülükle, ney üflemekle ilgilenmiştir.

e) Evliliği

1894 yılında Tophane-i amire veznedarı Mehmet Emin Bey'in kızı İsmet Hanımla evlenmiştir. Evlendikten sonra bir ay kadar hanımının babası Mehmet Bey'in evinde kalmış daha sonra Emine Şerife Hanım'ın yanına baba ocağına gelmişler; ilk çocukları Cemile bu evde dünyaya gelmiştir. Mehmet Akif'in İsmet Hanım'la bu evliliğinden altı çocuğu olmuştur. Kızları; Cemile, Feride ve Suat, oğulları, Emin, Tahir ve İbrahim Naim'dir. İbrahim Naim henüz bebek denilebilecek 1, 5 yaşında ölmüştür. Hanımı 19 Nisan 1944 yılında göğüs ağrısından ölmüştür.

f) Memuriyeti

Ziraat Nezareti Umur-u Baytariyye (Tarım Bakanlığı Veterinerlik Dairesi)ne 50 kuruş bir aylıkla memuriyete atanır. Akif bu görevi nedeniyle Rumeli, Anadolu ve Arabistan'da üç-dört yıl dolaşır. Bu süre içinde halkı ve köylüyü yakından tanıma imkânı bulur. Akif on yıllık memuriyeti sürerken Halkalı Ziraat Okulu'nda yazma

² Fevziye Abdullah Tansel, Mehmet Akif Ersoy Hayatı ve Eserleri, Ankara 1991

sanatı, Darü'l Fünunda edebiyat dersleri de vermiştir. Balkan savaşından sonra Halkalı Ziraat Okulu'ndaki görevi dışındaki iki görevinden de istifa eder.

Birinci Dünya Savaşı'nın çıktığı yıllarda Teşkilat-ı Mahsusa'da görev almış ve bu görevi nedeniyle 1914'de Berlin'e 1917'de Şerif Hüseyin İsyanı ile ilgilenmek üzere Arabistan'a gitmiştir.

1918 yılında Şeyhülislamlığa bağlı olarak kurulan Darü'l Hikmeti İslamiye Cemiyeti'nde başkâtiplik yapmıştır. 1920 yılında Balıkesir'e geçerek Kuva-i Milliyecilerle irtibat kurmuş ve Zağanos paşa Camii'nde vaaz vermiştir. 19 Ekim 1920 de Kastamonu Nasrullah Camii'nde vaaz ederek, birlik beraberlik üzerine ve askerlerin gayret ve şevketini artırıcı konuşmalar yapmıştır.

1920 yılının son aylarında Maarif Vekili Hamdullah Subhi'nin ricasıyla Milli Marş için açılan yarışmaya katılır. 12 Mart 1921 yılında Akif'in şiiri Büyük Millet Meclisi tarafından İstiklal Marşı olarak kabul edilir.

Birinci Büyük Millet Meclisi'nde Burdur Mebusu olarak yer almış 2. Meclise katılmamıştır. Ardından 1923 yılında Abbas Halim Paşa'nın daveti üzerine Mısır'a gitmiş üç-dört yıl her kışı Mısır'da geçirmiş 1926'dan ölümüne kadar sürekli Mısırda kalmıştır. Bu süre zarfında Kahire Üniversitesi'nde Türk Edebiyatı dersleri okutmuştur.

Bu arada Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kur'an Tercümesi üzerine çalışır. Bu tercümeyi bitirdiği halde tekrar tekrar düzeltmeler yapar. 1935'de istirahat için gittiği Lübnan'da sıtmaya yakalanır. 1936'da Antakya'ya geçer. Aynı yıl Mısır'a çok hasta olarak dönmüştür. 1936 yılı yazında yurda döner. 1936, 27 Aralık bir pazartesi Beyoğlu'nda Mısır apartmanında vefat eder. Ertesi gün Edirnekapı Şehitliği'nde toprağa verilir.

g) Mehmet Akif Ersoy'un Etkilendiği Şahsiyetler

Mehmet Akif Ersoy, en çok Sadi'nin eserlerinin etkisinde kalmıştır. Fransızca'sını ilerleterek Hugo, Lamartine, Dauet, Zola'nın eserlerini okumuştur. Etkilendiği şairlerden biri de Namık Kemal'dir.³ Muhammed İkbâl'in şiirlerini Farsça

³ Nevzad Ayas, a.g.m.

çevirilerinden takip etmiştir.⁴ Mekteb'e devam ederken Mevlana'nın Mesnevisi'ni okumuştur. Ziya Paşa ve Muallim Naci'yi örnek almıştır. Abdülhak Hamid'den istifade etmiştir; Mehmet Akif'in fikirlerinden etkilendiği düşünürler ise Şeyh Muhammed Abduh, Muhammed Ferid Vecdi ve Cemaleddin Afgani olmuştur.⁵ Celaleyn Tefsirini 18 kez okumuştur.⁶

h) Eserleri

Birinci kitabı, Safahat'ta kırkdört şiiri vardır. Akif, şiirlerini bu kitapta toplarken yayınlanış sırasını gözetmemiştir.

İkinci kitabı, "Süleymaniye Kürsüsünde" Safahat'ın ikinci kitabıdır. İlk defa Sırat-ı müstakim'de parça parça yayınlanmıştır. Bin iki yüz mısralık tek bir şiirden oluşmaktadır.

Üçüncü kitabı, Safahat'ın da üçüncü kitabı olan "Hakkın Sesleri" on şiirden oluşmaktadır. Bu şiirlerin dokuzunun başında besmele ayet ve hadis tercümelere bulunmaktadır.

Dördüncü kitabı, "Fatih Kürsüsünde" adlı kitabı Safahat'da dördüncü kitaptır. Bin altı yüz mısradan oluşan tek şiirden ibarettir. Sebilü'r-Reşad'da parça parça neşredilmiştir.

Beşinci kitabı, Safahat'ın beşinci kitabı olan "Hatıralar" adlı kitabıdır. Altısının başında ayet ve hadis tercümelerinin yer aldığı on şiirden oluşmuştur. Mısır, Necid ve Berlin hatıralarını anlattığı şiirlerden oluştuğu için Akif bu kitabına "Hatıralar" adını vermiştir.

Altıncı kitabı, Safahat'ın altıncı kitabı olan "Asım" adlı kitabı bir şiirden oluşmaktadır. Çanakkale şiiri de bu kitaptadır. Sebil'ür-Reşad'da parça parça yayınlanmıştır. Yedinci kitabı Safahat'ın da yedinci kitabı olan "Gölgeler" ilk olarak Mısır'da "Matba'atü'-Şebab" da basılmıştır. Kırk bir şiirden oluşmaktadır.

⁴ Abdulvehhab Azzam, "Mehmet Akif" Eşref Edip, Mehmet Akif, Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharrir'in Yazıları, (Haz. Fahrettin Gün), İstanbul, 2010, s.200

⁵ Nevzad Ayas, a.g.m.

⁶ Eşref Edip, Mehmet Akif, Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları, (haz. Fahrettin Gün), İstanbul, 2010, s. 122

Mehmet Akif bazı şiirlerini, Sebil'ür-Reşad Dergisi'nde yayınlandığı halde

Safahat'a almamıştır. Bu şiirleri, Hersekli Ahmet, Hasbihal, Cenk Şarkısı, İstiklal Marşı, Tevfik Fikret için yazdığı doksan sekiz mısra, kandil ve özel günlerde yazdığı bazı kıtaları, Şerif Muhyiddin Bey'e ve Abbas Halim Paşa'ya yazdığı manzum mektuplarını da Safahat'a almamıştır. Bunların dışında yazıp, yayınlamadığı şiirleri yoktur.

1) Tercüme Ettiği Kitaplar

Uranie

Akif'in ilk tercüme ettiği, Camile Flammarion'un eseridir. Bu tercümesi eski baskılarında bulunmaktadır.

Müslüman Kadın

Mısır ulemasından Ferid Vecdi'den yaptığı "Kadın ve erkek eşit midir? Kadının tabii görevleri nelerdir? Kadın dışarıda erkeklerle konuşup istişare edebilir mi? Tesettür kadın için esaret mi hürriyet midir?" gibi soruları cevaplandığı bir kitaptır.

Hadika-i Fikriyye

Ferid Vecdi'nin "Tekâlif-i hayat, İslam'ın mahiyeti, Medeniyeti en büyük kanunu, Hürriyet ve nefis, Hürriyet-i ilim, Ruhun levs-i evhamdan tathiri, Ruhun ilim ile tezhibi gibi konularına yer veren eseridir.

Müslümanlıkta Medeniyet

Ferid Vecdi'nin, İslam'ın Mahiyeti, hürriyet-i ilim, hürriyet-i akıl, Ailenin ıslah-ı maddisi, Müslümanların birbirine karşı vazifeleri, Müslümanlıkta esaret, Müslümanlığa ve Müslümanların haline nazar, ictima-i vazifeler, Müslümanların Zımnilere karşı vazifeleri gibi konulara yer vermiş olduğu bir eseridir.

Asr Suresi'nin Tefsiri

Şeyh Abduh'tan yaptığı önemli bir tercümedir. Sırat-ı Müstekım'ın Çeşitli sayılarında yayınlanmıştır.

Medeniyet-i İslamiyye Tarihi'nin Hataları

Hintli İslam âlimi Şiblî En-Numani tarafından yazılmış, Sırat-ı Müstakim'de peyderpey yayınlanmış; kitap haline getirilmemiştir.

Âlem-i İslam Hastalıkları ve Çareleri

Mısırlı Abduaziz Çaviş'in yazdığı Sebil-ür-Reşad'da zaman zaman yayınlanmış bir tercümesidir. Konuları, hodğamlık ve teavünü sevmemek, tezebzüb ve hased, körü körüne batı taklitçiliğinin zararları sayılabilir.

Anglikan Kilisesine Cevap

Mısırlı yazar Abdülaziz Çaviş tarafından yazılmış olan bu eserin tercümelerini Akif, Sebilü'r-Reşad da yayınlamıştır. Önemli konuları şunlardır: Dinin esasatına iman hususunda akla istinat, Farz-ı ayn ve Ferdi hürriyet-i vicdan, Dini İslam'ın İlahı, Bütün kitaplara ve bütün peygamberlere imanın İslam'ın teferrüdü.

Akif'in mısırlı yazar Abdulaziz Çaviş'ten yaptığı diğer çevirileri şunlardır: Müslümanlık Fikir ve Hayata Neler Bahsetti? İçkinin Hayat-ı Beşerde Açtığı Rahneler, Kavmiyet ve Din, Esrar-ul- Kur'an.

Bu çevirilerine ek olarak Said halim Paşa'nın İslamlaşmak ve İslam'da Teşkilat-ı Esasiye adlı çevirileri de mevcuttur.⁷

⁷ Eşref Edip, a.g.e, s. 590-615

I. BÖLÜM

MEHMET AKİF ERSOY'UN TANRI ANLAYIŞI

Tanrı kelimesi Eski Türkçe'de "Tenri", "Tengri" şeklinde ifade edilmiş; zamanla ses değişimine uğrayarak "Tanrı" olarak söylenmeye başlamıştır. Hiç bir zaman çoğul olarak kullanıldığı görülmemiştir.⁸ Türkler Tanrı'yı âlemi yaratan, hayat veren, âlemi sevk ve idare etmekte olan, güçlü ve kudretli bir varlık olarak düşünmüşlerdir. Tanrı kelimesinin her dil ve kültürde farklı kelimelerle söylendiği gibi anlam ve içeriği de her dinde, kültürde farklı anlaşılagelmiştir. Felsefe tarihinde filozoflar Tanrı'dan bahsettiklerinde genellikle insanın ve âlemin üstünde, dışında olan bir varlığa sahip Zat'ı, kastetmişlerdir.⁹ Yine felsefe tarihinde âlemin Tanrı oluşunu söyleyen bir takım filozoflar da olagelmiştir. En eski felsefi kaynaklardan günümüze şöyle bir felsefe tarihine göz atılacak olsa görülecektir ki, Tanrı'nın varlığını ispat etme, akli delilere dayandırma çabası her devirde üzerinde en çok durulan, konuşulan araştırmalar yayınlanan bir mesele olmuştur. Elbette ki bunun pek çok sebebi vardır. Bu sebepler şunlardır:

a-Kutsal Metinlerde dine karşı gelenlere yine bu dini savunan fikri delilerden bahsedilmesi

b-Her insanın sahip olduğu tüm değerlerinin kaynağı olarak Tanrı'yı bilme ihtiyacı duyması.

c-Kutsal metinlerde evrenin araştırılarak Tanrı'nın varlığının ispatlanıp anlatılmasına teşvik eden emirler bulunması olarak sayılabilir.

Felsefe tarihi boyunca kimileri Tanrı'yı ve inanmasının akli olduğunu kimileri inanmadığı Tanrı'nın saçmalığını ve inançsızlığın akli olduğunu ispat edebilmek için Tanrı'nın varlığının delilleri ile uğraşmışlar, öyle ki Tanrı'nın varlığının delilleri din felsefesinin en temel meselelerinden biri olmuş hatta din felsefesine felsefi kelimeler

⁸ Said Başer, Gök Tanrı'nın Sıfatlarına Esmâü'l-Hüsna Açısından Bakış, İstanbul, 1991, s.16-17,

⁹ Bayram Dalkılıç, "Yirminci Yüzyılda Bir Ateist Düşünür Bertrand Russel", Konya, 1996, s. 49

denmesine yol açmıştır. Din felsefesinde Tanrı'nın varlığının delilleri, kozmolojik delil, teolojik delil, ahlak delili, olarak sayılagelmiştir.¹⁰ Tanrının sıfatlarına geçmeden önce bu delillerin neler olduğunu açıklayacak ve Mehmet Akif'in şiir ve yazılarında bu delilleri kullanıp kullanmadığını anlamaya çalışacağız. Gaye nizam delili, imkân delili, kozmolojik deliller grubunda sayılmaktadır. Âlemin varlığından düzeninden hareket ederek bütün bu kâinatı var edip düzen koyan bir varlığın, Tanrı'nın varlığının temellendirilmesine çalışılmaktadır.¹¹

1. MEHMET AKİF ERSOY'DA TANRI'NIN VARLIĞININ DELİLLERİ

a. Nizam ve Gaye Delili

İlk olarak Platon (MÖ.427-347) ve Aristo'nun ilk kez "Metafizik" adlı eserinde yer verdiği diğer adı Âlem Delili olan Kozmolojik deliller grubundandır.

Akif, âlemin varlığından düzeninden hareket ederek bütün bu kâinatı var edip düzen koyan bir varlığın, Tanrı'nın varlığının temellendirilmesine çalışılan kozmolojik delil çeşitlerinden hudüs ve imkân deliline eserlerinde yer vermemiştir. Nizam ve Gaye Deliline gelince Mehmet Akif tarafından bu delili çağrıştıran ifadelerin kullanılıp kullanılmadığını; kullanılmışsa nasıl kullanıldığını göstermeye çalışacağız.

Nizam ve gaye delilini kısaca izah edecek olursak; çevremize bakarsak bir düzen olduğunu görüyoruz en azından düzenliliğin düzensizliğe nazaran daha çok olduğuna hükmetmekteyiz. Varlıklar âlemi, belli bir düzen içinde belli bir gayeye yönelmiş bulunmaktadır. Şimdi ne düzen ne de gaye gelişi güzel olacak şeyler olmadığına göre bütün bu âleme bu düzeni ve gaye fikrini veren bir varlık olmalıdır o varlık da Allah'tır şeklinde izah edilebilir. Kindi(801-866), bu konuda şöyle der;

Âlemin mükemmel yapısı, düzeni, parçaları birbiriyle ahenkli irtibatı her şeyin iyiyi koruyacak, kötüyü yok edecek tarzda düzenlenmesi, en yüksek seviyede bir tedbir ve tertibin, ilim sahibi bir müdebbirin varlığının işaretidir." ve bu delile "delil-i inaye" adını verir...

¹⁰ Mehmet Aydın, "Din Felsefesi", 1996, Ankara, s.19- 20

¹¹ Mehmet Aydın, "Kant'ta ve Çağdaş İngiliz Felsefesinde Tanrı Ahlak İlişkisi", Ankara, 1991, s. 47

Farabi(870-950)'de de nizam fikrinin öne çıktığını görürüz. Allah'ın ihsan sahibi ve adil olması sayesinde birbiriyle öyle bir irtibat ve ilişki içine girer ki, çok çeşitli olan varlıklar âlemi adeta tek bir varlık halini alır. Âlemin nizam ve gayesi hususunda İbn-i Sina'nın(980-1037), Farabi'yi takip edip âlemin güzelliğini, düzenini, gayesini, hikmetini Allah'ın adaleti, cömertliği ve güzelliğinin eseri olarak açıkladığını görmekteyiz.¹²

Gazali'ye(1059-1111) göre ise, âleme ibret nazarı ile bakmak, Allah'ın yarattığı bütün varlıklardaki hikmeti görmek demektir. Çünkü âlemde yaratılmış hiç bir şey yoktur ki onda bir hikmet bulunmasın¹³ İbn-i Rüşd (1126-1198) gaye ve nizam delilini iki şekilde izah eder.

a-İnayet Delili: Bütün varlıklar insan için, insanın ihtiyaçlarına uygun şekildedir öyleyse bunu böyle isteyen ve düzenleyen irade sahibi bir varlık olmalıdır ki, o da Allah'tır.

b-İhtira Delili: En küçük varlıktan en büyük varlığa kadar her şey yaratılmıştır ki, bu ayan beyan ispat gerektirmeyen ve Kur'an'ın da haber verdiği bir gerçektir, Her yaratılanın da bir yaratıcısı olması gerekir ki o da Allah'tır.

Görülmektedir ki İbn-i Rüşd de meseleyi inayet kavramıyla açıklamayı tercih ederek sebep-sonuç ilişkisine dayalı bir düzen anlayışına hiç girmeden, doğadaki olumsuz durumlara değinmeden lütuf, ihsan gibi kavramlarla açıklamaya çalışmıştır.¹⁴

Orta çağ felsefesinin Aristoteles ve ona bağlı orta çağ düşünürlerine göre bu doğanın varmak istediği en son hedef insana hizmet etmektir. Tanrı zaten bu dünyayı insan için, insanın işine yaraması için yaratmıştır. Yeniçağ ise doğayı böyle bir ereğe varmak isteyen güçlerden kurulu olarak görmez, Doğada mekanik bir takım güçler belli yasalara bağlıdır. İşte insan bu mekanik güçleri öğrenir, bunların yasalarını tanırsa bu güçleri kendi yararına kullanabilir.

¹² Mehmet Aydın, Din Felsefesi, s. 67

¹³ İmam-ı Gazali, İhya-ı ulum-u'd'din, (çev..Ali Arslan), c.8, s.326, İstanbul, 1980

¹⁴ Mehmet Aydın, a.g.e., s.59-71

Ortaçağ'da evrenin merkezinde Tanrı vardır ve Tanrı insanı bu evrende bir yere yerleştirmiştir, doğayı da ona yararlanması için sunmuştur. Yeniçağın getirdiği anlayışa göre ise insanın kendisi doğayı öğrenir ve doğayı işine yarayacak duruma getirir.¹⁵

Batı ilahiyatında önemli bir yere sahip olan gaye ve nizam delilini Aqinolu Thomas(1225-1274) kullanmış ama delil en önemli savunucularını on sekizinci yüzyılda ve on dokuzuncu yüzyılın başında bulmuştur. Özellikle İngiliz ilahiyatçısı William Paley (1743-1805), düzen fikrini açıklamak için insan gözünün yapısını-bütün parçaları uyum içinde iş gören bir organı – örnek verir. Ona göre, bir düzen verici olmadan gözün yapısında görülen düzeni açıklayamayız. Çölün ortasında bulduğumuz bir saati, saat yapımını düşünmeden nasıl açıklayabiliriz.”¹⁶ Teknolojinin gelişmesi ve tabiat ilimlerindeki baş döndürücü buluşlar hem ilahiyatçı düşünürleri hem de bilim adamlarını bir düzen koyucu Tanrı'nın varlığını kabul etmeye götürmüş, bulunan buluşlar ve icatlarda bu görüşü ispatlar şekilde açıklanmıştır. Robert Boyle(1626-1691) John Ray(1627-1705) Newton, sadece âlemde bir düzen olduğunu söylemekle yetinmeyip, bu düzeni koyan Tanrı'nın varlığının kabul edilmesi gerektiğini söylemekteydiler.

Nizam ve Gaye delilini çağrıştıran ifadeler Mehmet Akif'in Tanrı'yı anlamaya anlatmaya çalışırken üzerinde en çok durduğu, en çok kullandığı ifadeler olmuştur. Yaşadığı çevrenin, aldığı eğitimin etkisiyle Kuran'ı çok iyi bilen ve O'nun mesajını özümsemiş biri olarak Mehmet Akif' in İslam'ın kutsal metni Kur'an'ın nizam ve gaye delili ile ilgili ayetlerini kâinata baktığı her an derinden hissetmiş olduğunu ve musiki gibi şiirlerinde terennüm ettiğini görmekteyiz. Akif bunu yaparken sadece kalbe değil, akla da hitap etmeyi bilmiştir; zira Mehmet Akif hayatı boyunca sadece hissiyat değil, daima düşünce ve aksiyon, hareket adamı olmayı tercih etmiştir. Mehmet Akif Ersoy, pek çok şiir ve yazısında Kur'an'da geçen gaye nizam delili örneği sayılabilecek ayetlere yer vermiştir. Bir yazısında yer verdiği Gaşiye Suresi'nde “Deveye bakmıyorlar mı ki nasıl yaratılmıştır? Göğe bakmıyorlar mı ki nasıl kaldırılmıştır? Dağlara

¹⁵ Bedia Akarsu, Çağdaş Felsefe Kant'tan günümüze Felsefe Akımları, s.18-19

¹⁶ Mehmet Aydın, a.g.e., s.71

bakmıyorlar mı ki nasıl dikilmiştir? Yere bakmıyorlar mı ki nasıl döşenmiştir?”¹⁷ Ayeti bu örneklerden sayılabilir. Akif, Kur’an’daki bu ayetlere benzer biçimde kâinattaki düzene dikkat çekerek, Tanrı’nın sahip olduğu güç ve kudretin yüceliğinin anlaşılmasına çalışır. Nitekim bir şiirindeki şu ifadeleri buna örnek sayılabilir:

Çık da bir seyret baharın cûş-i rengâ-rengini;
 Nefh-i Sûr’ un dinle mevcâ-mevc olan âhengini!
 Bir yeşil kan, bir yeşil can yağdırıp, kudret, yere
 Yemyeşil olmuş fezâ, gömgök kesilmiş dağ, dere.
 En kısır toprak doğurmuş, emzirir, birçok nebat.¹⁸

Bu günün Türkçesi ile söyleyecek olursak, “Çık da baharın rengârenk coşkusunu bir seyret. Üflenmesi ile doğayı yeni baştan dirilten Sur’un dalga dalga yayılan ahengini bir dinle. İlahi kudret yeryüzüne bir yeşil kan bir yeşil can yağdırmış, gökler yemyeşil, dağ dere gömgök kesilmiş. En kısır toprak, doğurduğu taze bitkileri emzirmekle meşgul. Tutup sıktığın bir damlacık ottan hayat fişkırtıyor. “Hakk’ın Sesleri” adlı bu şiirinde Akif’in baharın canlılığını;

Dün kemikten külçe hâlindeydi her çıplak fidan
 Bak ne sağlam Kan, bu gün dolgun yüzünden damlayan!
 ...
 Dün ne mâtemindeydi âlem! Yer hazin, gökler hazin;
 Sûr-i fitrattır bugün: Fıtrat bugün sahrâ güzin!
 İşlemiş kırlarda yer yer kudretin feyyâz eli,
 Öyle yapraklar ki sun’undan: Gidip bir görmeli¹⁹

¹⁷ Ğaşiye, 17-20

¹⁸ Mehmet Akif Ersoy, Safahat, c. 2, s, 200

¹⁹ Mehmet Akif Ersoy, Safahat, c. 2, s, 200

Şeklinde dile getirdiğini görürüz ki; Akif burada sadece tabiata bakıp yaratıcısı Tanrıyı değil aynı zamanda Yasin Suresi'nde “ölü toprağı diriltmemizde onlar için bir delildir.”²⁰ diyen öldükten sonra dirilmenin mümkün oluşunu tabiatın yeşerip canlanması örneğı ile açıklayan ayeti hatırlayan Akif önünde yeşerip, canlanan ağaçlar ve tabiatta adeta bir bir ete kemiğe bürünüp ölüm uykusundan uyanan insanlığı görmektedir. Baharda tabiatın güzelliğine bakıp “bütün bunlar Allah'ın bereketli, cömert kudretli elinin işledikleri, dokuduklarıdır” diye düşünür. “Fatih Kürsüsün'de” adlı şiirinde Akif,

Nedir ki etmededir fitratın bu kaanûnu

Fezâyı, gökleri, deryâyı deşt-i hâmûnu,

Adımlarından zekâdan serî olup hattâ

Esîri kaplayacak fûhsatiyle istîlâ.²¹

Allah'ın tabiat nizamı olarak koyduğu kanun ne kadar kapsamlı ki zekâdan daha hızlı adımlarıyla uzayı, gökleri, çölleri, kırları, ovaları ve bunlara hayat veren bütün unsurları içine almıştır. Akif, tabiatta bir takım yasaların hâkim olduğunu ve bu yasaları yaratanın Allah olduğunu düşünür ve şöyle seslenir:

Ne ittirâd- í müebbed! Ne muntazam hareket!

Ya ellerindeki bernâmec, etseniz dikkat,

Bir incelikli mesâfiyi münkasımdır ki²²

Akif tabiatın düzen ve ahengi karşısında büyük bir hayranlıkla, hayret ederek şöyle sorar “O ne muntazam hareket! O ne düzenli ahenk!ya ellerindeki o program! O kadar hassas yapılmış ki, aralarındaki mesai dağılışını, inceliğini kavramak mümkün değil” bütün âlemi kapsayan bir düzen ve intizam olduğunu müşahede eden Akif, bu düzen ve intizamın Allah'ın eseri olduğunu tabiatın insanı aciz bırakan inceliklerle dolu olduğunu söylemektedir. Aynı şiirinde Akif güneşin ve gezegenlerin hareketi hakkında:

²⁰ Yasin, 35-33

²¹ Mehmet Akif Ersoy, a.g.e., c., s.254

²² Mehmet Akif Ersoy, a.g.e., c. 2, s. 262

Serir-i muhteşeminden süzüp fezâyı vakuur

Nazarları ile arar her tarafta mevhibini²³

“Bir aşğın, yitirdiği sevgilisini aradığı gibi, güneş de muhteşem tahtında, vakur bir edayla uzayı gözden geçirip kendi kafilesini arar.” dediği mısralarıyla yine Kur’ a’ın Yasin Suresindeki “O ve güneşin kendi yörüngesinde akması da onlar için bir delildir.”²⁴ Ayetini hatırlatmaktadır.

Akif’in bazen varlık üzerine “Acaba şu evren, şu gördüğümüz kütleden mi ibarettir? Yoksa hiç ismi bilinmeyen diğer sayısız âlemlerin küçük bir parçası mıdır? Eğer bu varlıkların ötesi yokluk değilse nedir? Varlıksa nasıl bir varlıktır? “Ey Allah’ım! Bu sırları kucaklamış olan şu geceler niçin biraz açılmaz?” şeklinde sorular sorduğu Fatih Kürsüsünde adlı şiirinde şöyle seslendiğine şahit oluyoruz:

Cihan şu gördüğümüz kütleden ibâret mi?

Bütün avâlim-i meşhûde, yoksa, hiç ismi

Bilinmeyen, sayısız, kâinât-ı uhrânın

Kem’ine cüz’ü müdür? Mâverâsı ekvânın,

Âlem değilse nasıldır, nedir vücûdu aceb?

Neden bu leyl-i serâir açılmıyor yâ Rab?²⁵

Aynı şiirin devamında Akif, varlığın tam anlamıyla bilinemiyeceğini insanın kendi varlığı da dâhil pek çok şeyi sınırlı aklıyla anlayamayacağını dile getirip şöyle demiştir:

Bu cûş-i cür’ eti etmekte ansızın mebhût

Şu ses ki, mevc-i bülendiyle çalkalanır melekût;

Unutma kendini bilmiş ol ki ey insan

Müebbeden kalacak hilkatın esâsı nihân.²⁶

²³ Mehmet Akif Ersoy, a.g.e., c.2, s.263

²⁴ Yasin, 36-38

²⁵ Mehmet Akif Ersoy, a.g.e., c.2, s.271-272

²⁶ Mehmet Akif Ersoy, a.g.e., c.2, s.270

Yani Akif demektedir ki, “Ey insanoğlu kendi varlığına dikkatlice bak ve bilmiş ol ki, yaratılan varlıkların özü, hikmeti sonsuza dek gizli kalacaktır.”

Alın da bir küçücük taş, ziyâ-yı ilme tutun,

Bütün nikaatını evvelce; sonra, kalkın onun

Bakın vücûduna bir hurdebîn alıp, lakin

Bu hurdebîn olacak kendi nuru idrâkin.

Zemin kadar büyütün; âsuman kadar büyütün.

Görürsünüz ki: o bir damlacık vücuduyle,

...

Demek ki: Şimdi bu taş canla başla uğraşılıyor

Bütün avâlim-i lebrîz eden mesaiye²⁷

Bir küçücük taş alıp ilmin ışığına tutuverin. Önce normal görüntüsüyle bütün noktalarını gözden geçirin. Sonra bir büyüteç alıp taşı büyüterek inceleyin. Fakat bu büyüteç, senin bilgi ışığın olsun. Böylece yerler kadar büyütün diyen Akif bir bilim adamı gibi ele bir büyüteç alınıp tabiat ve varlıklar incelenirse Allah’ın kâinata bütün varlıklara koyduğu çalışma düzeninin taştaki proton ve nötronların hareketinde bile bulunduğunun anlaşılacağını söylemektedir.

Bazen bir teleskopla göklere, gezegenlere bazen bir mikroskopla atomlara yöneldiğine şahit olduğumuz Akif hakkında Mehmet Kaplan şu değerlendirmeyi yapar: “ Burada fizikten ahlaka geçiş yapmakta kâinattaki çalışma prensibinin insan hayatına da hâkim olmasına çalışmaktadır. Aslında kâinattaki çalışma düzeni ile ahlakın pek de ilgisi olduğu söylenemez ama kâinattaki düzenden, çalışma ve ahlaki tutumun nasıl olması gerektiğine bir geçiş yapan Akif, aslında dine tamamen felsefî ve psikolojik açıdan son derece aykırı bir görüşe kaydığını fark edememektedir. Onu ilgilendiren

²⁷ Mehmet Akif Ersoy, a.g.e., c.2, s.274

sadece hareket-çalışma- kuvvet-kavramlarıdır.”²⁸ “Doğu ile batı arasında en önemli fark olarak batının çalışma ile ilerleyişini doğunun ise ataleti yüzünden geri kalmışlığıdır fikirleridir batının sömürgecilik, fuhuş ve içkisine düşmandır fakat ilim ve tekniğine hayrandır.”²⁹ Dediği yazısında Kaplan, Akif hakkında şu tespitte bulunur. “Akif, ilmin nazariyat ve felsefesinin değerler sistemini ve sosyal düzeni değiştirdiğinin farkına varamamıştır. Dinin ve ilmin dayandığı metafizik kaynakları ihmal eden Mehmet Akif geçmişten zamanına kadar İslam toplumuna hâkim olan İslami anlayıştan bir hayli farklı bir görüşe ulaşır. Dini adeta dünyevileştirir.”³⁰ Mehmet Kaplan’ın Akif için “fizikten metafiziğe geçiş yaparak dine felsefi ve psikolojik açıdan yanlış bir sonuca varmıştır.” düşüncesi ve “dini dünyevileştirir” tespiti bize çokta doğru gelmemektedir. Zira Mehmet Akif, “dini dünyevileştirir” ifadesi yerine “dünya ve ahiret dengesini kurar.” demek daha doğru olacaktır. Bunun nedeni; Akif’in dünya hayatının ahiret için olan önemini kavramış olmasıdır. Nitekim bir yazısında Mehmet Akif “Müslümanların kalbindeki ruh-u şehamet henüz ölmemiş. Biz bu ruhu öldürmemek için ne lazımsa diriğ etmemeliyiz. Zira dünyamız bu ruh ile ahiretimiz ise dünyamız ile kaimdir. Hatta dünya ahiretten evveldir.”³¹ Demektedir. Ayrıca O, Tanrı’nın, varlığın dolayısıyla hem fiziğin hem doğanın yaratıcısı hem ahlaki bir değer olarak iyinin, yegâne kaynağı olduğunu düşünür bu nedenle doğadan örnek vermektan, doğadan ahlaka geçiş yapmaktan çekinmez. Yoksa tabiatı, maddeyi ahlaki değer olarak iyinin; varlığın esası olarak görmemiştir.

Mehmet Akif Tanrı’nın kâinatı neden bir çalışma prensibi ile yarattığının, bunun arkasındaki hikmetlerin neler olduğunun bilinemeyeceğini ifade eder ve şöyle der:

Nedir murâdı bilinmez, fakat Hakîm-i Ezel,

Cihân-ı ma’ reke halk eylemiş, hayât-ı cedel

Kimin kolunda mesâî denen vefâlı silah

²⁸ Mehmet Kaplan, Türk edebiyatı üzerine Araştırmalar, İstanbul, 1999, s.198

²⁹ Mehmet Kaplan, a.g.e. s.198

³⁰ Mehmet Kaplan, a.g.e., s. 199

³¹ Mehmet Akif Ersoy, “Sebil’ü-Reşad”, 3 Mayıs 1328-29 cemaziye’-evvel 1330, c.8-1, sa.193-11, s.193-194

Görülmiyorsa, ümîd etmesin sonunda felâh.³²

Muradının ne olduğu bilinmez ama bütün varlıkların sahibi olan Allah evreni savaş meydanı, hayatı da bu meydanda sürdürülen mücadele olarak düzenlemiş. Kolunda çalışma denen vefalı silah bulunmayanlar, burada kurtuluşa ereceğini ümit etmesin.

Avrupa’da Yeniçağ felsefesindeki genel değişimin, dini ve kilise görüşünün yerine, bilimsel görüşün geçmesi değişikliği, Akif ’ te de inceleme araştırma sonucu; bilimin ortaya çıkardığı hikmetler karşısında hayranlık ve acizyet hissetmek şeklinde gerçekleşmiştir.

Mehmet Akif’e göre Tanrı’nın kâinatı türlü türlü incelik ve güzelliklerle yaratması insanlara bir hatırlatma, bir öğüt olması içindir. Mehmet Akif Ersoy kâinattaki düzenin yalnız Allah’ın varlığının değil, öldükten sonra dirilmenin de bir delili olduğunu söyler ve bunu bir yazısında “Bir mucid bir muhafız olmadıkça meydandaki sanatın icadına devamına imkân yoktur O mucit, O muhafız ise Allah’u Zülcelal’dir. Bu kâinatı yaratmaya kadir olan hiç şüphe yok ki, insanları herkesin hesabını göreceği bir hesaplaşma günü için toplamaya da kadirdir.”³³ Diyerek belirtmiştir.

Mehmet Akif Ersoy, sadece doğada değil; toplumsal hayatta da devamlılığın sağlanabilmesi için, Allah’ın yasaları olduğundan bahseder. “Allah’u Zül’celal’in bu âlem-i hilkatte cari birçok kanunları vardır.” Cemadatta, nebatatta, hayvanatta, yıldızlarda, aylarda, güneşlerde, dağlarda, denizlerde, yerlerde, göklerde, elhasıl bizim bildiğimiz, bilmediğimiz ne kadar mahlûkat varsa bunların hepsinde ayrı ayrı kanunları caridir... Yalnız insan kümeleri, beşer yığınları demek olan milletler, ümmetler üzerinde hükmünü süren kanun-u ilahiyyeyi tedkik edelim.”Diyerek Al-i İmran Suresi’nin tefsirini yaptığı konuşmasında bu kanun-u ilahiyye’nin gereği olarak şunları öğütler:

a-Tefrikadan, ayrılık, gayrılık hislerinden uzak olunuz.

³² Mehmet Akif Ersoy, Safahat, c.2, s.271-283

³³ Mehmet Akif Ersoy, Sebil’ür-Reşad, 24 Şubat 1327, 19 Rebiülevvel 1330, c.8-1, sa.183-1

b-Ey Müslümanlar birbirinize girmeyiniz; sonra kalplerinize meskenet, cebanet, acz, fütur çöker de devletiniz saltanatınız, şevketiniz, kudretiniz, hepsi elinizden gider.

c-Sebattan, azimden kat'iyetle ayrılmayınız.³⁴ Aynı yazısını “Cenab-ı Kibriya Hak yolunda mücahede için atılan azim ve iman sahipleri ile beraberdir.”³⁵ diyerek bitirmektedir. Anlaşılan Akif, Allah'ın yardım ve inayetinin mümkün olması için öncelikle iman, azim ve çalışmanın şart olduğunu söyleyerek kaderin kişinin davranışına bağlı olarak gerçekleşeceğini vurgulamak istemektedir.

Mehmet Akif Ersoy'a göre Allah'ın yaşama aid yasalarından biri de zorlukla kolaylığın daima iç içe olması Akif'in deyimi ile usr'suz yüsr olmamasıdır. Yani Akif'e göre hayatta zorluklar vardır ama her zorluğun yanında bir kolaylık, her sıkıntıdan sonra bir ferahlık olması da Allah'ın bir yasasıdır. Nitekim Akif bunu bir yazısında şöyle dile getirir. “Allah'ı Zü'lcemel Resül-i Güzin'ine diyor ki: Mademki usr'ün sonu yüsr'dür; gerek kendine gerek ümmetine müfid olacak ibadatından, mücahedatından birini bitirince diğerine atıl bu uğurda yorul. Zira bu yorgunluk aynı hayattır.”³⁶ Zaten Akif'in hayatında ümitsizliğin yeri yoktur. Akif hayatı boyunca bulunduğu toplumu ve özellikle gençleri ümitvar olmaya ve bütün güçleriyle çalışmaya teşvik etmiştir. Nitekim Hakkın sesleri adlı şiirinde:

Ye's öyle bir bataktır ki düşersen boğulursun,

Ümmide sarıl sımsıkı, seyret ne olursun!

...

Bir seyyie yoktur sana; ey unsur-u iman

Nevmid olarak rahmet-i mev'ud-i Huda'dan

Hüsrana rıza verme... Çalış... Azmi bırakma;

Kendin yanacaksan bile, evladını yakma!

³⁴ Mehmet Akif Ersoy, “Sebil'ü-reşad” 1336, 15 Rebiü'l evvel, 1339, c.18, sa.464, s.249-259

³⁵ Mehmet Akif Ersoy, a.g.m.

³⁶ Mehmet Akif Ersoy, Sebil'ü-Reşad, 22 Mart.1328-16 Rebiül-ahir, 1330, c.8-1, sa.187-5, s.73-74

...

Yok yok! Hele azmindeki zincirleri bir kır!

İş bitti... Sebâtın sonu yoktur; yılma.³⁷

Mehmet Akif, Allah'ın toplumla ilgili yasalarından birinin de Allah'ın emirlerini yerine getirmeyen; iyiliklerin yaygınlaşması için çaba harcamayan toplumların topluca helak edilmesi olduğunu söyler. Akif bir yazısında "Cemaati Müslimin için sermedi bir hayat olan evamir-i ilahiyeyi yerine getirmeyecek; geldiği zaman kurunun yanında yaşı da yakıp kül eden salgın musibetleri başımıza getirmemesinin çaresine bakmayacak olursak helakimiz muhakkaktır"³⁸

Mehmet Akif'in şiirlerine baktığımızda çevreyi, canlı cansız bütün varlıkların ilim ve teknolojinin imkânları ile araştırılması, doğadaki genel geçer yasaların insanlık yararına ortaya çıkarılması gerektiğini söyler. Nitekim Sebilü'r-Reşad dergisinde yayınlanan bir makalesindeki; "Biz Müslümanlar Cenab-ı Hakkın varlığını, birliğini, ezeliyetini ebediyetini, yakîni bir iman ile tanımak için; yerleri, gökleri, enfüsü, âfâkı dolduran âyât-ı ilahiyeyi nazar-ı ibretle temaşa etmeliyiz;"³⁹ "Onların her birinde tecellî eden azameti başkalarının gözüyle değil, kendi gözümüzde görmeliyiz... Âlem-i İslam asırlardan beridir, göklerin, yerlerin dilinden bir şey anlamaz oldu! ...Dest-i kudretin kitab-ı kâinata yazdığı sayfeleri artık okuyamadıktan başka; gece gündüz okuduğumuz kitab-ı münzel de neredeyse hiç bize söylemeyecek bir hale gelecek."⁴⁰ Mehmet Akif'e göre insan aklı, ne kadar gelişirse gelişsin hangi teknolojik imkânlarla ulaşırsa ulaşsın insanlık için ilâhi hikmetin bilinmeyen tarafları kalacaktır. Çünkü insan aklı ve imkânları ilâhi ilim ve kudretin karşısında kat kat zayıf, sınırlı ve acizdir.

Bilir misin, ne kadar hîç imişsin ey idrâk!

Bu ukdeler edecek miydi böyle sîneni çâk?

Ya sen ne âciz imişsin zavallı akl-ı beşer!

³⁷ Vahid İmamoğlu, "Mehmet Akif Ersoy'un İnsan İrade Ve Hürriyetine Bakışı", Mehmet Akif Ersoy sempozyumu, Burdur, 2008

³⁸ Mehmet Akif Ersoy, Sebil'ü-Reşad, 20 Eylül, 1328, 22 Şevval 1330, c.9-2, sa.213-31, s.81-82,

³⁹ Mehmet Akif Ersoy, Sebilü'r-Reşad, 30 Ağustos-30Ramazan 1330, c.9-2, s.21-22

⁴⁰ Mehmet Akif Ersoy, a.g.m.

Mücaheden çıkacak mıydı bi'n-netîce heder?⁴¹

Sonuç olarak denilebilir ki; Akif, Aristoteles'in "Allah kâinatı insan için yaratmıştır" diyen Orta çağ Avrupa felsefesi kabul eder, ama insan da kendisi için yaratılan âlemi araştırıp yararlı taraflarını ortaya çıkarmalıdır diyerek bu anlayışı bir adım daha ileri taşımış şöyle demiştir. "eğer bu yapılmazsa" Allah'ın kitabı Kur'an ' ı dahi anlayamayız diyor.

b. Dini Tecrübe Delili

Dini tecrübe sözü ile mutasavvıfların "zevk" "vecd" v.s. gibi kelimelerle anlatmak istedikleri şiddetli dini hayat kastedilir. Dini tecrübe delili yerine mükâşefe yolu ya da müşahede tabirleri de kullanılmaktadır. Dini tecrübe delili ontolojik ve kozmolojik delilden hem muhteva hem de şekil yönünden farklıdır. Kozmolojik ve teleolojik deliller, dış dünyadan Tanrı'nın varlığına ulaşmaya çalışırken dini tecrübe delili inanan bir varlık olan insandan yola çıkmaktadır.⁴² Dini tecrübe delili inancın bir derece daha üst seviyeye ulaşmasıdır. Bunun için bazı düşünürler bu delili Tanrı'dan yine Tanrı'ya giden delil diye nitelemişlerdir. Gazali'ye göre inancın zayıftan kuvvetliye doğru üç merhalesi vardır. Akidenin olduğu gibi araştırılmadan kabul edildiği taklit; bir takım delillere, bilgilere sahip olunan ilim derecesi ve akidenin batınına gidilen, inancın zevk derecesine ulaştığı marifet seviyesi; bu seviye sadece bilinen değil, yaşanan bir haz halidir. Dindeki esas amaç işte bu müşahedeye dayalı zevk haline ulaşmaktır; çünkü ancak bu derecede yakın gerçekleşebilir. Dini tecrübe delilinde akli delillerin önemi yoktur. Çünkü burada düşünüp bulmak değil, yaşayıp görmek söz konusudur. Dini tecrübe üzerine bir araştırma yapılsa dini tecrübenin vasıtasız, aniden yaşanan, kısa bir hal olduğu; tahlili, anlatılımlı, başkasına aktarımı elimizdeki psikolojik imkânlarla mümkün olmadığı görülecektir. Yine bu türlü dini tecrübede kurb, vusul, ittihat kelimeleri ile ifade edilen bir buluşma, kavuşma hali söz konusudur. Ferdi benliğin, ilahi varlıkta yok olması fena vardır. Başkasına anlatılamayan kişiye özel bir haldir.⁴³

⁴¹ Mehmet Akif Ersoy, Safahat, (Haz. İsmail Hakkı Şengüler) a.g.e., c.2, s.269

⁴² Mehmet Aydın, a.g.e., 86

⁴³ Mehmet Aydın, a.g.e., s. 87

Mehmet Akif Ersoy'un şiirlerinde dini tecrübe deliline rastlanıyor mu? Yani Akif daha önce değindiğimiz akıl ve istidlal ile varlığını delilleri ile ortaya koyduğu Tanrı'yı acaba bir sufi gibi bütün duyguları ve kalbi ile de hissetmiş yukarıda bahsettiğimiz sufilere mahsus aşk, sarhoşluk, aşk şarabı gibi kavramları bizatihi hissedip yaşayıp şiirlerinde kullanmış mıdır?

Akif'in şiirlerine baktığımızda onun Hicran, Gece, Secde gibi şiirlerinde sufilere mahsus bir coşku halinden bahsettiğini görürüz.

Secde, Gece ve Hicran Şiirleri şairin ömrünün son yıllarında (1918-1933) ele aldığı tasavvufi şiirleridir. Diğer şiirlerinde ön plana çıkan toplumsal yön yerine bu şiirlerde benlik ve dolayısıyla şairin özünden kaynaklanan sanat vurgusu daha nettir. Ancak Akif, doğrudan mücadelesine katıldığı dünya savaşı ve sonrasında milli mücadele esnasında taşıdığı iman heyecanının, gayretinin neticesinde ortaya çıkan yeni sosyo-kültürel tablo ile yeni baştan bir ızdıraba düşmüştür. Ancak bu seferki, ızdırabı gizlenen bir feryat ve kaderin güçlü tecellisi karşısında bir yakarıştır. Secde şiirinde, "mabedim feryatla çevrili" ifadesiyle çaresizlikten yükselen bir naz ile seslenmektedir. Âşık burada ilahi tecelliye hitaben yaptığı konuşmada pek çok edebi sanatları ustalıkla kullanmaktadır. Şuhud arayışı ile varlığın gürültüsü, arasındaki bağlantı, modernizmin yapısıyla olan sıkıntısını ifade etmektedir. Bu şiir vahdeti şuhud anlayışını dillendirmektedir. Şair beğenmediği tüm halleri artık kader esasında görmekte, ancak bu kaderin tecellisinin değişmesi için Tanrı'ya olan aşkını konuşmaktadır. Aşk vecd, naz burada vahdeti şühudun içeriğini doldurmaktadır. Tevhid anlayışının, iman aşkının ve kader anlayışının ürünü bir şiirdir.

Gece şiirinde ise şair Tanrı'dan ayrılığını dile getirmektedir, dolayısıyla şiir ayrılık ve gurbet temalıdır. Hicran şiirinde ise tam bir teslimiyetle yalvarış vardır. İlahi tecellinin tezahürü istenmektedir.

Sonuçta dini tecrübenin aşk boyutu ile birlikte hitab ve dua boyutları da söz konusudur. Akif, yaşanan olayları ve gördüğü gelişmeleri kendi dünyasında beğenmemekle birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü, İslam kültür ve medeniyetinin modernizme yenilmesi gibi köklü değişikliklerin ancak ilahi tecelli ile olabileceğini, aksi takdirde bunların yaşanamayacağını düşünmekte, böylece çepeçevre

olumsuz durumları da doğrudan tecrübesi içerisinde eritebilmektedir. Böylece şair çevresinde gördüğü olayları, değişimleri ve kendi iç dünyasında yaşadıklarını sanatın incelikleri ile bir ibadet neşvesinde bir araya getirerek, ilahi varlığın tecellisi ile olan ilişkisini ifade etmektedir. Bu dini tecrübe, aşk ve vecd ağırlıklı, iman ve tefekkür boyutludur.

Akif'in tecrübesi, her ne kadar bir tarikat a intisab etmemiş olsa da bir dervişin tecrübesi olduğu kadar, aynı zamanda bir mücadele ve iman adamının tecrübesidir. Nevzat Ayaz, Akif'in tasavvufla ilişkisi üzerine şu tespitte bulunmuştur: “Üstadın şiirlerinin mevzuu-çokluk iş, hareket faaliyetidir. Şiirlerinde mutasavvıfane eda, sufiyane neşve serpintileri pek seyrekler.”⁴⁴

“Secde” şiirinde de:

Şuhûdundan cüdâdır, çok zamanlar var ki, îmânım

Bu vahdet-i zâ ra güya geldim amma bin peşîmânım,

Huzûr imkânı yok, dünyâyı etmiş cezben istîlâ

Ne hüsrandır, ilâhî ma’bedim, çepçevre, vâveyla!

...

Bütün zerrâtı sun’un bir müebbet neşveden serhoş

Sağım serhoş, solum serhoş, ilâhi, ben ne yapsam boş!

Ömürlerdir gözüm yollarda hâlâ beklerim, hâlâ

Şuhûd imkânı yok, coştukça hilkatten bu vâveylâ

...

Bütün dünyâ serilmiş sunduğun vahdet şarâbından;

Ben'im mest olmayan meczûbun, Allah'im benim meydan!

⁴⁴ Nevzat Ayaz, “Mehmet Akif Zihniyeti Ve Düşünce Hayatı” Yetmiş Muharririn yazıları, İstanbul, 2010, s.526

...

Bırak hâsir kalan seyrinde mi'râcım devran etsin;

Rükû'um yerde titrerken, huşû'um Arş'ı titretsin!

İlahi serserî bir damlanım, yetmez mi hüsrânım?

Bırak, taşsın da coştursun şu vahdet-zârı imânım.⁴⁵

“Ey Allah'ım uzun zamandır imanım sana ulaşmanın, seni görmenin hasretini çekiyor. Seninle buluşma yeri olan ve-sözde-sessiz sayılan şu âleme gelmiş oldum ama geldiğime bin pişmanım. Burada ne sessizlik ne de huzur var. Kendilerini senin coşku ve hayranlığına kaptıran bütün varlıklar çılgınlıkları ile dünyayı inim inim inletiyorlar ve ne kadar acıdır ki, seninle buluşma yerim olan gönül mabedim de çılgılık ve feryatlarla çevrili kâinat varlıklarının bütün zerrelere ebedi bir neşeyle sarhoş olmuş, sağıma bakıyorum sarhoş olmayan yok. Soluma bakıyorum yine öyle. Ey Rabbim, ben seninle buluşmak için dünyanın ıssız ve sessiz olmasını istiyorum ama bunu elde etmek mümkün olmuyor! Ömür boyu, gözüm yollarda seni bekledim hala da beklemekteyim. Fakat senin hasretinle yanan kâinat varlıklarının çılgılık ve feryatları böyle coşup durdukça, sana ulaşmam mümkün olmayacak.”⁴⁶ diyen Akif'in Yâ Rabbi, gönlüm senin aşkından naralar çılgınlık atan kainatın sesinden dolayı sana kavuşamıyor, bütün kainat senin aşkından sarhoş olmuş, , kainat aşkla feryat ettikçe ben sana kavuşamam.Şiirin bir bölümünde;

O gömgök kubbe, Sina rengi tutmuş bir avuç toprak!

Işıklar püskürürken, şimdi haşyetlerle müstağrak!

O ecrâm, ah o gözler öyle fânîler ki, mevlâda,

Dönüp bir kere olsun bakmıyorlar artık eb'âda⁴⁷

“O gömgök kubbe, yer rengine bürünüp bir avuç toprak kadar sessizleşmiş.

⁴⁵ Mehmet Akif Ersoy, a.g.e., c.4 s.136

⁴⁶ Mehmet Akif Ersoy, a.g.e., c.4, s.135

⁴⁷ Mehmet Akif Ersoy, a.g.e., c.4, s.134

Daha önce ışıklar püskürürken, şimdi ilahi aşka dalıp kendinden geçivermiş! O yıldızlar, ah o pırl pırl gözler, Mevla'nın varlığında kendi varlıklarını öyle eritmişler ki, artık bir kerrecik olsun dönüp sonsuzluklara bakmıyorlar"⁴⁸. Kâinatın ilahi aşktan naralar atarak sarhoş olduğunu; şafağın rengine bakarak ta gökyüzünün ilahi aşka dalıp toprak gibi sessizleştiğini, sabahleyin görünmeyen yıldızlar için "Mevla'larının varlığında kendi varlıklarını öyle eritmişler ki" diyerek bütün evrenin, evreni saran adeta varlıkların benliğini eriten ilahi bir aşkla dolu olduğunu söylemektedir...

Bütün dünya serilmiş sunduğun vahdet şarâbından;

Benim mest olmayan meczûbun, Allah'ım benim meydan!

"Allah'ım sunduğun vahdet şarabından bütün dünya sarhoş olup yerlere yığılmış. Senin delilerinden olup da kendinden geçmeyen bir tek ben varım. Şimdi haykırma sırası bende, meydan benimdir!"⁴⁹ "Bütün âlem birlik şarabından içip kendinden geçmiş, ben senin meczubun iken nasıl kendimden geçmem, şimdi kendinden geçip naralar atma sırası bende." diyen Akif'in sufilere mahsus aşkla kendinden geçtiğine, maddi ve süfli yönlerinden azad olup asli fitratına Allahın ruhundan üfürdüğü asli fitratına dönüşünü ve zaten safiyetini koruyan günahattan azade cemadatla bütünleşerek fena fillaha erişini vahdet yurduna dalışını ifade ettiğini görmekteyiz.

...

Bırak, hasir kalan seyrinde mi'râcım devâm etsin;

Rükû'um yerde titrerken, huşû'um Arşı titretsin!

İlahî! Serserî bir damlanım, yetmezmi hüsrânım

Bırak taşsın da coştursun şu vahdet zar-ı imanım⁵⁰

"Bırak, sana yükselmek için kanatlanan miracım, yoluna devam etsin. Yerde senin vecdinle dolup taşan rükum titrerken, huşuum da göklere çıkıp arşı titretsin bırak

⁴⁸ Mehmet Akif Ersoy, a.g.e., c.4, s.137

⁴⁹ Mehmet Akif Ersoy, a.g.e., c.4, s.135

⁵⁰ Mehmet Akif Ersoy, a.g.e. c.4, s.136

da imanım taşıp çağlayarak şu vahdet yurdunu coştursun .”⁵¹ Bir insanın ibadet esnasında yaşadığı coşkuyu bu mısralarla dile getiren Akif ’te “Ben senin serseri bir damlanım” mısrası bize varlıkların yaratılış teorisi sudür nazariyesini hatırlatmaktadır. “Sunduğun vahdet şarabı” deyiimiyle Allah’ın Akif’e bahşettiği kendini unutturan, benliğini arındıran büyük aşkını ifade etmektedir.

Kıyılmaz lâkin Allah’ım, bu ğayş olmuş yatan vecde

Bırak, “hilkat”le olsun varlığım yek-pâre bir secde!⁵²

“Ama Allah’ım senin ilahi aşkınla vecde gelip yerlere serilmiş varlıkların şu haline de kıyılmaz ki... Feryat edip onları rahatsız etmem yerine, bırak benim varlığım da diğerleri ile bütünleşip kâinat olarak tek secde haline gelelim.” Akif, ilahi aşkla kendinden geçen âlemle bütünleşip ilahi aşkla yok olmak istediğini söylerken tasavvufun derinleştirme, kaynaştırma ve bütünleştirme sürecini bizzat tecrübe etmektedir.

Mehmet Akif’in tasavvufi şiirlerinden biri olan “Gece” şiirinde ise:

Diyorlar, hep senin şemsinden ayrılmış, bu ecrâmı

İlahi, onların bir ân için olmazsa ârâmı

Nasıl dursun, benim bîçâre gölgem senden ayrılmış!

Güneşlerden değil yâ, Rab! Senin sînenden ayrılmış!

“Bütün yıldızların senin güneşinden ayrıldığı söyleniyor. Güneşten ayrılanlar, onun hasretiyle biran hareketsiz, coşkuz kalamıyorsa, bizzat senden ayrılan benim zavallı gölgem nasıl hareketsiz kalsın? Elbette ki o çok daha fazla çırpınacaktır. Çünkü koştugu yer güneşler değil sensin!” güneşten kopan gezegenler nasıl onun etrafında dönüyorsa Rabbim ben nasıl dönmem senden kopmuşken sözüyle Farabi, İbn-i Sina tarafından dile getirilen sudür nazariyesini hatırlatmaktadır. Aynı şiirin devamında Akif’in bir aşğın maşukuna yalvarışı gibi Rabbine yalvardığını ve şöyle dediğini görmekteyiz:

⁵¹ Mehmet Akif Ersoy, a.g.e. c.4, s.137

⁵² Mehmet Akif Ersoy, a.g.e. c.4, s.138

Ömürler geçti, sen yoksun, gel ey bir tânecik mâ' bûd,

Gel ey bi tânecik gâib, gel ey bi tânecik mevcud

Ya sıyrılsın şu vahdetgâhı vahşet –zâr eden hicran

Ya bir nefhanla serpinsin bu hâsir kalbe itminân

...

Senin mecnûnu, bir sensin ancak taptığı Leylâ

Ezelden sunduğun şehlâ nigâhın mestiyim hâlâ

...

Gel ey dünyaların Mevlâ'sı, ey Leylâ-yı –vicdânım,

Senin yâd olduğum sînende olsun, varsa pâyânım!

“Ömürler geçti sen hala ortalarda yoksun. Ey bitanecik İlah, ey bitanecik Gaip, ey bir tanecik mevcud, ey Allah'ım, gel artık!

Ya şu birlikteliği yalnızlığa çeviren ayrılık acısı bitsin, ya da ilahi nefesinle şu perişan gönlüme bir huzur serpinsin. Ben senin mecnununum. Taptığım bir tek Leyla sensin. Ta ezelde beni deliye döndüren bakışlarının ayrılmak bilmeyen sarhoşuyum.

Ey dünyaların mevlası gel, Ey gönlümün Leylası gel Ta ezelde olduğu gibi, bundan böyle de tek anıldığım yer senin yanın olsun istiyorum.”⁵³

Bu örneklerde bize göstermektedir ki, Akif şiirlerinde sufilerin yetersiz kalan ifade imkânlarıyla anlatmaya çalıştığı ancak tecrübe edilip yaşanmadıkça anlaşılacak olan bir duyguyu tecrübeyi yaşamaktadır. Bununla birlikte Mehmet Akif'in mutasavvıf bir Şair olduğu söylenemez belki eski pek çok şairimiz gibi sufiyane neşveye kayıtsız kalamadığı söylenebilir.⁵⁴

Konunun başında sorduğumuz Akif şiirlerinde Dini Tecrübe delilini kullanmış

⁵³Mehmet Akif Ersoy, a.g.e., c.4, s.121–123

⁵⁴ Nevzad Ayas, a.g.m., Yetmiş Muharririn Yazıları, s.577

mıdır? Şiir ve yazılarında sufilere mahsus vecd gibi halleri yine sufilere ait (aşk, şarab, saki, Leyla Mecnun, sarhoş, meyhane gibi) terimlerle anlatmış mıdır? Sorusuna dönersek diyebiliriz ki; Akif Dini Tecrübe Delili'ni şiirlerinde yer vermiştir. Tasavvufi terimleri kullanmaktan çekinmemiştir.

c. Ahlak Delili

Kant'ın(1724-1804) ahlak delilini kısaca izah etmemiz gerekirse, ahlak ve mutluluğu bir araya getirip en yüksek iyiyi gerçekleştirebilecek bir temel olmalıdır ki bu da iyi davranmayı emreden güç ve irade sahibi Tanrı'dır. Ahlakın varlığından yola çıkarak Tanrı'nın varlığını temellendirmeye çalışan daha önce Saf Aklın Tenkidi'nde Tanrı ve bütün metafizik meselelerini ispatlanamaz ve bilginin sınırları dışında olduğunu söyleyen Kant'ın Pratik Aklın Eleştirisi ile Pratik açıdan da olsa Tanrı'nın varlığını delillendirme çabasında olduğu görülür.

Ahlak delili ile ilgili gerek destekleyici gerekse aleyhinde olan değerlendirmeler felsefe tarihine büyük canlılık kazandırmıştır. Nitekim İlahiyatçı Filozof H.J. Newman bu delil hakkında şöyle demektedir. “Cansız nesnelere, bizde acıma ve şefkat gibi duyguları harekete getiremezler. Bu duygular, kişiler hakkındadır. Eğer vicdanın sesini dinlemediğimiz zaman bundan dolayı sorumluluk duyuyor, utanıyor korkuya kapılıyorsak bu, kendine karşı sorumlu olduğumuz huzurunda utandığımız ve buyruklarını dinlemediğimiz takdirde korktuğumuz bir Varlığın bulunduğunu gösterir”.Görülüyor ki, H.J.Newman “Biz ahlaka uymadığımız zaman vicdan azabı çekeriz. Bu da bize Tanrı'nın varlığını göstermektedir.”⁵⁵Derken vicdandan Tanrı'nın varlığına giden bir yol izlemiştir. Kant ahlaktan, Newman vicdandan hareketle Tanrı'yı ispatlamaya çalışırken Akif her iki anlayıştan farklı bir tutum sergiler.

Nurettin Topçu Akif'in ahlak anlayışı hakkında özetle şu değerlendirmede bulunur: Akif'in ahlakı isyan ahlakıdır. İsyanın kaynağı âlemi kucaklayan merhamet duygusudur. Nefsimize ve cemiyetimize bağlı her çeşit menfaat ve alakaların dışında üstünde duran hiç bir hayati ve fani tesirin istikametini değiştiremediği merhamet,

⁵⁵ Mehmet Aydın, a.g.e., s. 103

Allah'ın kendi içimizde bulduğumuz isyana sürükleyici iradesidir. Nurettin Topçu aynı yazısının devamında Safahat'ın her tarafına bu isyan serpilmiş olduğunu Asım'ın kendini takdim ederken bu isyan bayrağına sarıldığını Belirtip şöyle der: “Çiğnerim, çiğnenirim. Hakkı tutar kaldırırm, Cihadın en güzelini seçebilen Müslüman kalbi de öyle çarpıyor: Hakkı zalime ihtar, o ne şahane cihad! Onda ahlakın prensibi olan isyan, bize içimizden seslenen ilahi iradenin cebredici kudretiyle birleşmiş bulunmaktadır.”⁵⁶

Kant, Tanrı'ya inanmayı ancak pratik açıdan kabul ederken en yüksek iyiye ulaştıracak olan varlık diyerek; H.J. Newman ise vicdanımızın varlığından kendine karşı sorumlu olduğumuz Tanrı'ya -Tanrı'nın varlığına - ulaşıyorken⁵⁷ Mehmet Akif her iki anlayıştan farklı bir yaklaşım sergiler. Safahat'ın “Hatıralar “ adlı bölümünde:

Ne irfandır veren ahlaka yükseklik, ne vicdandır

Fazîlet hissi insanlarda Allah korkusundandır.⁵⁸

Ahlakımız ve vicdanımız olması Tanrı'nın varlığını göstermez demektedir.O'na göre, Allah'ın varlığına inanmak, Allah'tan korkmak, fazilet ve ahlakın şartıdır. Yine Akif aynı şiirin devamında;

Hayat artık behîmîdir. Hayır, ondan da alçaktır;

Ya hayvan bağıdır fitratla,ya insan hürri mutlaktır.

Behâim çıkmaz amma hilkatın sâbit hudûdundan,

Beşer hâlâ habersiz böyle bir kaydın vücûdundan!

Meğer kalbinde Mevlâ'dan tehâşî hissi yer tutsun...

O yer tutmazsa hiç ma'nâsı yoktur kayd-ı nâmûsun

Hem efrâdın, hem akvâmın bu histir varsa, vicdân;

Onun tât'ili: insâniyetin tevkî-i hüsrânı.

⁵⁶ Nurettin Topçu, Mehmet Akif, İstanbul, 2006, s.84

⁵⁷ Mehmet Aydın, a.g.e., s. 102

⁵⁸ Mehmet Akif Ersoy, a.g.e., c.3, s.27

Akif diyor ki; yüreklerde Allah korkusu yoksa o toplumun hayatı hayvanların yaşam seviyesine inmiş demektir. Hayır, ondan aşağı bir seviyeye düşmüştür. Çünkü hayvan yaratılmış olduğu fitri kurala ister istemez bağlıdır, böylece fitratın sınırlarını aşması söz konusu değildir. Ama insan kendine verilen akıl ve zekâyı durmadan kötüye kullanıp şımarmakta ve ahlaki bir sınırın varlığından habersiz bir hayat sürmektedir. Akif, Allah'tan korkmayan bir toplumun hayvanlardan daha aşağı seviyeye düşeceğini, böyle toplumlarda namus şeref gibi kavramların hiç bir anlamı olmayacağını belirttikten sonra ancak namus, şeref gibi duygularla beslenen vicdana vicdan denilebileceğini belirtir. Akif'e göre bu duyguların yok edilmesi, insanlığın hüsrânın pençesine bırakılması demektir.⁵⁹ "Hikmetin başı Allah korkusudur."hadisine dayanarak "ahlaki yüksekliğin kaynağı Allah korkusudur." diyen Akif'in korkmak kelimesine yüklediği anlam; herhangi bir tehlike anında duyduğumuz korkudan farklıdır. O'na göre Allah korkusu Allah'a karşı duyulan sevgi ve saygının bir tezahürü olarak insanları iyiliğe yöneltten kötülükten alıkoyan bir duygudur ve toplumun huzur refahı yükselmesi bu duygunun yaygınlaşmasına bağlıdır.⁶⁰ Akif Süleymaniye Kürsüsünde adlı şiirinde Japonların sahip olduğu ahlaki üstünlüklerin şunlar olduğunu söyler:

1-İslam'ın inancına olmasa da ruhuna sahip olmaları 2-Temizliğe önem vermeleri 3-Doğruluk 4-Ahde vefa 5-Sadakat 6-Şefkat 7-Zayıfın hakkını yerine getirmekte samimi gayret 8-Zenginlikte bile kanaatten ayrılmamak 9-Bolluk zamanlarında fazlasıyla vermek 10-Kimsenin namusuna ırzına yan bakmamak 11-Yedi kat yabancıyı bile kardeş saymak 12-Yeri geldiğinde seve seve can verebilmek 13-Toplum yararına şahsi menfaatinden vazgeçebilmek

Akif, Japonların kalkınmayı başarabilmelerinin temelinde Batının ilim ve fennini alıp, ahlak ve kültüründen uzak durmayı başarmış olmalarının yattığını belirtip bundan dolayı japonları takdir etmiştir.

Bayezid Camiisindeki Enfal suresini açıkladığı bir vaazında şöyle seslenmektedir: "Peygamber efendimize biri sordu: İslam nedir?ya Rasulullah? İslam hüsn-i hulktan ibarettir buyurdular.ya Rasulullah husn-i hulk nedir? Buyurdular ki,

⁵⁹ Nurettin Topçu, a.g.e., s.87

⁶⁰ Ahmet Sevgi, "Mehmet Akif'in Hikmet Cephesi" Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu, Burdur, 2008

“Sana darılan seninle rabıtayı kat’ eden adamlarla barışmandır; seni mahrum bırakana vermendir sana zulmedeni de hoş görüp affetmendir... Artık bundan böyle ahlaklı olmaya çalışalım çünkü ahlaksız bir cemaat yaşayamaz geçmiş geçmiştir. Tefrikalara hatime verelim.”⁶¹

Doktor Mazhar Osman, Akif için şu değerlendirmeyi yapmıştır: Akif beş vakit namazdan abdesten bahsetmedi. O’nun bütün derdi doğunun yükselmesi, bunun için İslam’ın ahlaki ve ictimai yüksekliğini müslümanlara anlatmak ve cahil müslümanları uyandırmaktı. Akif, dini de ahlakiyyat saymaktaydı.⁶²

Mehmet Akif, ahlaki gelişmenin ancak İslam’ın sahih kaynaklarına ve uygulamalarına dönülmesi ile mümkün olabileceğine inanır, bunu başarmak için de eğitime önem verilmesi gerektiğini her fırsatta dile getirirdi.⁶³ Akif hayatı boyunca Müslümanları hep iyiliğe teşvik etmiş, her vesile ile bizzat Rasulullah’ın hayatından örnekler vererek Müslümanlar arasında kardeşlik, birlik, dirlik, dayanışma ve sevgi duygularının gelişmesine çalışmıştır.⁶⁴

Yukarıda kısaca değindiğimiz Kant’ın ahlak delilinin ana dayanağı; insanın vicdanının etkisi ile ahlaki bir varlık oluşu, H.J. Newman’ a göreyse bize bir sorumluluk veren vicdana sahip oluşumuz idi. Her ne kadar vicdan, felsefe ve ahlakta “hayrı şerden (iyiyi kötüden) ayıran içten bir kabiliyet”⁶⁵ olarak ifade edilse de Mehmet Akif’e göre iman edilmedikçe, ne vicdan, ne bilgi – kültür, ahlaki yükselişi sağlayamamaktadır. Akif’in ahlak anlayışının ahlaktan inanca giden ahlaki teoloji değil, inançtan ahlaka giden teolojik ahlak anlayışı olduğunu görmekteyiz.

⁶¹ Mehmet Akif Ersoy, S ebil’ü-Reşad, 24 Kanun-i sani 1328-29 Safer 1331, c.9-2, sa.230-48, s. 373-376

⁶² Mazhar Osman, “Mehmet Akif” (Eşref Edip, Yetmiş Muharririn Yazıları), s.528

⁶³ Fethi Ahmet Polat, “Mehmet Akif’in Milli Mücadelede Dini Metinleri Kullanma Biçimi”, Mehmet Akif Sempozyumu, Burdur, 2008

⁶⁴ Vahit İmamoğlu, Mehmet Akif Ve İnanan İnsan, İstanbul, 1986, s.102

⁶⁵ Hüsameddin Erdem “Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlak” Konya, 1996, s.124

II. BÖLÜM

MEHMET AKİF'E GÖRE TANRI'NIN SIFATLARI

1. ZAT VE MAHİYET

Allah'ın sıfatları anlatılmadan önce zat ve mahiyet kavramlarının açıklanması gerekir. Zat lafzı zü sahip kelimesinin dişil kalıpla söylenişidir, Zat sözünün anlamı ise bir şeyin özü o şeyi diğer şeylerden ayıran temel özellik anlamına gelmektedir. Mahiyet kelimesi de Arapça'daki şey anlamına gelen Ma ve diş 3. şahıs hiye kelimesinin birleşmesinden oluşmuş, "o şey olmak" anlamına gelmektedir. Zat ve mahiyet Allah için düşünüldüğünde bir takım meseleler ortaya çıkar Allah zatı itibari ile sınırlandırılıp tanımlanamaz.⁶⁶ Allah zat ı itibari ile bilinemez fakat sıfatları aracılığı ile tanınabilir. Zira bir şeyi tanımlamak için o şeyi sınırlamak gerekir. Allah ise asla sınırlanamayan sonsuz olandır. Dolayısıyla tanımlanamaz olandır.⁶⁷ Zat ve sıfat arasında bu farkı belirttikten sonra Akif'in Tanrı için kullandığı isimlerin neler olduğunu belirtmemiz Akif'in nasıl bir Tanrı'ya inandığını daha iyi anlamamızı sağlayacaktır. Şimdi genel olarak Tanrı'nın sıfatlarını tanıtırken aynı zamanda Mehmet Akif, Allah'ın zatı ve mahiyeti hakkında ne düşünmektedir? Allah için bir zattan bahsetmiş midir? Akif'e göre Allah'ın zatı bilinebilir mi? Mehmet Akif'e göre Tanrı'nın sıfatları nelerdir? Bu sıfatlara yaklaşımı nasıldır? Sorularını cevaplamaya çalışacağız.

2. AKİF'İN TANRI İÇİN KULLANDIĞI KELİMELER

Mehmet Akif Ersoy Allah'ın varlığına inanmaktadır ancak, Mehmet Akif Ersoy'un nasıl bir Tanrı'ya inandığını anlayabilmemiz için önce "Akif şiir ve yazılarında Tanrı için acaba hangi isim ve hitapları kullanmıştır?" Sorusunu cevaplamamız ile mümkün olacaktır. Bu da Akif'in Tanrı ile ilgili tutum ve bakış açısı hakkında bizi daha net bir kavrayışa ulaştırması mümkün olacaktır.

⁶⁶ Nihat Keklik Sadrettin Konevi'nin Felsefesinde Allah, Kâinat ve İnsan. İstanbul, 1967, s.41-42

⁶⁷ Necati Öner, Klasik Mantık, Ankara, 1986, s.42

Akif'in şiir ve yazılarında Tanrı için kullandığı isimler, sıfatlar ve anlamları

a. Allah: Allah isminin kökü ile ilgili çok değişik görüşler varsa da en önemlileri şunlardır:

1-İlah kelimesini harf-i tarif almış halidir

İlah kelimesi, kulluk etmek manasına gelen elehe'lehü yahut hayret ve şaşkınlık, "gönülden bağlanıp sığınmak" anlamındaki elihe- ye'lehü ve elihe-yevle kökünden ism-i mef'ul, manasında mastar olup, tapılan, yüceliği karşısında hayrete düşülen, gönülden bağlanılıp sığılan anlamına gelmektedir.

2-La he-yeliihü- leyh-lah kökünden gelmiştir

Leyh –lah kelimesinde türemiş duyu idrakinin ötesinde olan anlamına gelmektedir.

3-El-latya da Aramice elaha'dan türetilmiş olup ilah anlamına gelmektedir.

4-Hiçbir kökten türemeyip orjinal isimdir.

Allah ismi Kur'anda en çok geçen isimdir.⁶⁸ Nitekim Akif de şiir ve yazılarında bol bol kullanmıştır. Buna örnek olarak

Doğunun geri kalmışlığı karşısında hayretini ifade ettiği bir şiirinde:

Bu kumlardan mı Allah'ım nebiler fişkırıp durdu?⁶⁹

Dediği mısradaki "Allah'ım" hitabını verebiliriz.

b-Hüda: Allah'ın El'hadi ismininin Farsça söylenişidir. El-Hadi'nin anlamına gelince; Kurtuluş yollarını, dalalete düşmemesi için kula kurtuluş yollarını açıklayan demektir. İmam-ı Maturidiye göre ise Hadi,"kulun hidayeti murad etmesi ile Allah'ın kulda hidayet fiilini yaratmasıdır. Yine İmam Maturidiye göre Allah insanları iki sınıfa ayırmıştır. Hidayeti seçip kabul edeceklerini bildiğinden dolayı hidayetlerini irade edip gönüllerini İslam'a açtığı, dalaleti seçeceklerini bildiği için dalaletlerini murad ettiği ve

⁶⁸ M.Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul, 1955, c.1, s.27-28

⁶⁹ Mehmet Akif Ersoy, Safahat (haz. İsmail Hakkı Şengüler), İstanbul, 2000, c.4, s.17

gönüllerini İslam'a kapadığı dar ve sıkıntılı yaptığı sınıf ki. Bunların hidayete ermesi mümkün değildir.⁷⁰ Akif, Allah'ın Hüda ismini İstiklal marşımızda olduğu gibi daha pek çok şiirinde kullanmıştır Nitekim onlardan birisi de Fatih Camii şiirindeki şu ifadeleridir:

İnâyeti ile Hudâ kaldırıncâ her birini

Semâya doğru o dağlar da açtı ellerini⁷¹

c-Hak: Hak kelimesinin sözlük anlamı “mutabık ve muvafık olma” anlamına gelmektedir. Allah için nispet edilince “hükümün gereğini yerine getiren” anlamına gelmektedir. Allah hak ismiyle hükümünü yerine getirir. Allah'ın hak ile hükmetmesinin bir yönü her şeyin sahibi olarak yapılması gereken ibadetleri ve miktarlarını da belirleyen olmasını ifade eder. Akif Allah'ın bu ismini pek çok şiir ve yazısında kullanmıştır. Bunlardan biri de Asım adlı şiirindeki şu mısralarıdır:

Hâlık'ın nâ mütenâhi adı var, en başı Hak

Ne büyük şey kul için hakkın elinden tutmak⁷²

d-er'Rab: Rab ismi terbiye etmek anlamına gelmekte bu anlamın içinde eşyayı amaca uygun hale getirmek anlamı vardır. Şafii mezhebi âlimlerinden Halimi'ye göre ise Rab ismi, yarattığı herşeyi, kendisi için takdir ettiği kemal noktasına ulaştıran anlamını vererek şu tespitleri yapmıştır: Allah nutfeyi sulbe sevkeder ve onu alaka kılar. Alakayı mudğâ, mugğayı kemik haline getirir. Ve bu kemiğe et giydirek ruhu ve bedeniyle yeni bir canlı olarak insanı yaratır sonra gençlik ve ihtiyarlık olmak üzere insanı ve yarattığı herşeyi murad ettiği nihayi noktaya ulaştırır.

Rab yetiştirmek ıslah ve tamir etmek, yönetmek, sorumluluk almak, istediğini yapabilmek, başkan olmak, toplamak, yığmak, hazırlamak, malik ve sahip olmak, nimeti artırmak, üstünlük ve efendilik anlamlarındaki r-b-b kökünden türeyen Rabb: efendi malik anlamında, sahip, terbiye eden, yetiştiren, düzene koyan, düzelten, tedbir alan, sorumluluk üstlenen, yöneten, nimet veren, ihtiyaçları gideren, kefil olan, seçkin,

⁷⁰ Musa Koçar, Maturidi'de Esmâ-i Hüsnâ, Isparta, 2002, s.175

⁷¹ Mehmet Akif Ersoy, a.g.e. c.1, s.16

⁷² Mehmet Akif Ersoy, a.g.e, c.3, s.394

sözü dinlenen, otorite sahibi reis, melik, efendiliği ve üstünlüğü Kabul edilen demektir. Allah'ın sıfatı olarak Rabb, bütün varlıkları yaratan, yetiştiren, terbiye eden, kemale eriştiren, yöneten, ihtiyaçlarını gideren, rızık veren, görüp, gözeten, insanlara yerlere, göklere, gezegenlere, hayvanlara, bitkilere, ağaçlara, çiçeklere, toprağa, suya, havaya, kısaca herşeye, nizamını, güzelliğini, yeteneklerini veren, yaşamlarını sağlayan, herşeyin maliki sahibi demektir.⁷³

Akif 'in bir şiirinde Rabbim gün geçmiyor ki kâinat senin vasfınla dolup taşmasın diyerek seslenişi de Rab ismini kullanmasına misal olarak verilebilir:

Senin dem geçmiyor, yâdınla leb-riz olmadan eb'ad;

Ne müthiş saltanat yâ Rab, nasıl âsûde istibdâd⁷⁴

e-Mevla: Allah'ın Veli isminden türetilmiş, nasır, yardımcı anlamına gelmektedir ve Allah'ın mü'min kullarının yardımcısı olduğunu ifade eden isimdir. Allah mü'minlerin dostudur, ahirette onlara yegâne şefaate edecektir. Anlamına gelmektedir. Mevla ismini Akif bir şiirinde şu şekilde kullanmıştır:

Meğer kalbinde Mevladan tehaşşi hissi yer tutsun...

Eğer o yer tutmazsa hiç ma'nası yoktur kayd-ınamusun⁷⁵

f-Halîk: Allah'ın eşyayı örneksiz ve misilsiz yaratmasını ifade eden isimdir. Allah herşeyi bir ölçü bir miktar ile yaratmıştır. Eşyanın nerede başlayıp nerede son bulacağını Allah tayin etmiştir. Kâinatı Allah'ın yaratmasında ortağı yoktur. Akif, bu sıfatı bir şiirinde Halîk-ı hürriyet yani hürriyetin yaratıcısı tamlaması şeklinde kullanmıştır.

Âfâkta enfüste ayân şevk ile biz de

Kalkın edelim, Hâlîk-ı hürriyete secde⁷⁶

⁷³ İsmail Karagöz, Ayet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim Ve Sıfatları Esmâ-i Hüsnâ, İstanbul, 2010

⁷⁴ Mehmet Akif Ersoy, a.g.e., c.1, s.304

⁷⁵ Mehmet Akif Ersoy, a.g.e., c.3, s.26

⁷⁶ Mehmet Akif Ersoy, Safahat Dışında Kalmış Şiirler, (haz. İsmail Hakkı Şengüler, Mehmet Akif Ersoy Külliyyatı, c.4, s.416

g-Kahhar-ı Mutlak: Her şeye her istediğini yapacak surette galip ve hakim olan anlamına gelir. Maturidi Allah'ın Kahhar İsmine “bütün mahlûkattan üstün, zorba ve kibirli kimselere hak ettikleri cezayı veren ve onlara galip gelen” anlamını vermektedir. Mehmet Akif Ersoy Allah'ın bu ismini Acem Şahı adlı şiirinde halkına zulmeden Şah'ın saltanatının geçiciliği hakkında söylediği şu ifade içerisinde kullanmıştır:

Sığınmış olduğun şevket- saray-ı zulmü pek muhkem

Hayâl etmekte sin... Lakin ne bârûlar, ne müstahkem

Penâh-ı bî-amanlar, heybet-i Kahhar-ı Mutlak'la

Kökünden devrilip bir anda yeksân oldu toprakla!⁷⁷

ğ-Es-Subbuh: Yüzmek, akmak, gitmek, birışı bitirmek, geçimi için çalışıp çabalamak, koşuşturmak, meşgul etmek, uyumak, sakin olmak, dinlenmek, yeri kazmak, uzaklaşmak, çok söz söylemek, gezinmek ve sübhanallah demek anlamlarındaki⁷⁸ “s-b-h” Kökünden türeyen”sübbuh”her türlü kötülük, eksiklik, acizlik, ayıp ve noksanlıklardan uzak olan demektir. Ayrıca Subbuh, çok tesbih edilen demektir. Canlı cansız herşey Allah'ı tesbih ettiği için Allah bu isimle nitelenmiştir.⁷⁹ Akif bu sıfatı bir şiirinde: En çok tesbih edilen ve en mükemmel olanın rahmeti anlamında rahmet-i Subbuh tamlaması olarak şu şekilde kullanmıştır:

Evet, hûrûş ederek işte rahmet-i Subbûh

Bütün yüreklere serpildi kubbeden bir rûh:

Rûh-i itmînân⁸⁰

Allah'ın bu isimleri dışında Akif'in kullandığı isimlerden biri ise Fatır-ı mutlak ismidir.

h-el-Fatır: Bir şeyi yarmak bir işi ilk kez icad etmek; orucu bozmak, açmak

⁷⁷ Mehmet Akif Ersoy, Safâhat, c.1, s.235

⁷⁸ Asım Efendi, Seyit Ahmet, Kamus tercemesi, İstanbul, 1886

⁷⁹ İsmail Karagöz, a.g.e. s.136

⁸⁰ Mehmet Akif Ersoy, Safâhat, c.1, s.18

anlamlarındaki “f-t-r” kökünden türeyen, “fatır” kelimesi Allah’ın sıfatı olarak yaratan, icad eden, yokken var eden anlamına gelmektedir.⁸¹ Akif bu sıfatı bir şiirinde:

Bir an diyerek eylemişim bilmeyerek, bak! Takyid seni ey Fatır-ı mutlak⁸² şeklinde kullanmıştır.

Mehmet Akif’in Tanrı için kullandığı kelimeleri tanıttıktan sonra genel olarak Tanrı problemi, Tanrı’nın sıfatlarının neler olduğunu açıklayıp daha sonra da Mehmet Akif Ersoy ‘un bu sıfatlara yaklaşımı nasıldır ? Sorusunu cevaplamaya çalışacağız.

3. TANRI’NIN SIFATLARI

a. Tanrı’nın Birliği

Üç büyük dinlerden İslam ve Yahudilikte Tanrı’nın birliği anlayışı hâkimdir. Hıristiyanlığın teslis inancı üç görünümlü birlik anlayışıdır.

İslam felsefesinde Tanrı “Vahid’ul-Hak” her yönüyle yegâne tektir. Allah’ın sayı bakımından tekliği “Ahad” terimiyle ifade edilir. Nitekim bu terim İhlâs Sûresi’nin ana temasıdır. Bu terim aynı zamanla Tanrı’yı teşbih ve tesliden arındıran bir terimdir. Allah bir takım varlıklardan oluşmuş “mürekkebi” bir varlık değildir, basittir. Var olmak için hiçbir şeye muhtaç olmayan Vacib’ul-Vücut’tur. En mükemmel, en üstün varlıktır.

Eğer iki Tanrı olsaydı Farabi’ye göre ikisi de aynı olmalı yahud biri diğerine hâkim olmalıydı ki, her ikisinin de (Ekmel, Vacib’ül-Vücut) Tanrı için eksiklik olduğu görünmektedir. Farabi’nin bu görüşleri, Gazali, İbn-i Sina gibi İslam filozofları ve Aziz Thomas gibi orta çağ ilahiyatçıları tarafından aynen benimsenmiştir.⁸³

Gazali, Tehafüt El-Felasife adlı eserinde filozofları Allah’ın bir olduğuna, illeti bulunmayan iki Vacib’el-Vucud’u var saymanın caiz olmadığına delil getirmekten aciz olduğunu söylemiştir.⁸⁴

Şimdi de Mehmet Akif’in şiirlerinde Tanrı’nın birliğinden örnekler vererek

⁸¹ İsmail Karagöz, a.g.e., s.194

⁸² Mehmet Akif Ersoy, a.g.e . c.1, s.40

⁸³ Mehmet Aydın, a.g.e., s.134

⁸⁴ İmam-ı Gazali, Tehafüt El-Felasife, (çev. Bekir Karlığa), 1981, İstanbul, s.82

Akif'in bu konudaki düşüncesini anlamaya çalışalım. Peygamber'in kabrini ziyarete giden Akif, Peygamber'i ziyarete gelen insanlar ve orada okunan ezanlarla ilgili duygularını anlatırken:

Minâreler yeniden “la ilâhe illallah”

Teranesi ile coşarken ayaklanıp nâgâh,

...

Yayıldı velvelesiz bir inilti eb'âda.

Akif diyor ki, “Minâreler ezanın son ‘La ilahe illallah’ ‘Allah’tan başka ilah yoktur’ nağmesi ile coşarken, yerdeki saflar derhal ayaklanıp Mevlâ’nın huzurunda yerlerini aldılar. Bütün çevre bu canlı kıpırdanışların sessiz uğultuları ile dolup taşı.” Görüldüğü gibi binlerce farklı renk, dil, ırktaki insanların Allah’ın birliğine koştuklarını, bu hisle coştuklarını anlatmak istemektedir Akif. Safâhat dışında kalmış şiirlerinden terkib-i bendinde Akif’in Tanrı’ya seslenişi Tanrı’nın birliğine yaptığı bir vurgulama olmuştur.

“Birsin, ezelfsin ebedîsin, samedîsin

Yâ Rab sana yoksun demeye var mıdır imkân”⁸⁵

Mehmet Akif, yurdun düşman askerleri tarafından işgal edilmesi karşısında üzüntüsünü”Allah’ın vahdaniyetini garbın afakına ikrar ettiren o binlerce minarenin yerlerindeki çan kulelerinden bugün etrafa teslis velveleleri aksediyor.”⁸⁶diyerek dile getirir.”

İslam filozofları ve Akif Tanrı’nın birliğini savunmuşlar. Nitekim Akif, Gece şiirinde

“Bütün kandillerin tehlike dalmışlar... Şaşırdım ben

Nasıl ma’bed ki sun’un, sermedî bir secde gökkübben” Ey Allah’ım kâinattaki

⁸⁵ Mehmet Akif Ersoy, Safâhat Dışında Kalmış Şiirler, (haz. İsmail Hakkı Şengüler; Mehmet Akif Ersoy Külliyyatı) c.4, s.121

⁸⁶ Mehmet Akif Ersoy, Sebil’ü-Reşad, 25 teşrinsani 1336, 15 Rebiü’l-evvel 1339, c.18, sa.464, s.249-259

bütün kandillerin durmadan “La ilahe illallah” diyerek seni anıyorlar, hayretimden şaşkına döndüm: Şu evren, gökkubben o ma’bed de sonsuz bir secdeye kapanmış.⁸⁷ Şeklinde gökyüzündeki yıldızların” la ilahe ilallah” diyerek Allah’ı zikrettiklerini söylemiştir.

b. Tanrı’nın Ezeli ve Ebedi Oluşu

Tanrı için bir başlangıç ve son düşünülemez. O, hep vardı ve daima var olacaktır. Tanrı, yokluğu düşünülemeyen Vacibül-Vucûd’dur. Eğer O’ nun olmadı bir zaman düşünürsek, “sonradan olduğunu” yani “hadis” bir varlık olduğunu kabul etmek mecburiyetinde kalırız. Hadis olan ise Tanrı olamaz.

İslam filozof ve kelamcıları ilahi ezeliyeti anlatmak için genellikle “kıdem” “kadim” ve “akdem” gibi terimleri kullanmışlardır. Kur’ân’ın Allah’ı “o evvel, âhir, açık ve gizli olandır.”⁸⁸ Şeklinde tavsif etmesi, ezeliklik-ebedilik şeklinde anlaşılmıştır.⁸⁹

Mısırda yaşarken piramitleri gezen Akif’in şöyle dediğine şahit oluyoruz:

Harâb emellerin enkaazı savrulur şurada,

Yıkık sarayları çiğner geçer nigâh arada

Hülâsa, bir, ebedî kevnî yok, zemîn-i fesâd,

İçinde haşre kadar haşır haşır olur durur ecsâd!

“Şurada, harab olan emellerin savrulan enkaazını; burada, yıkılıp yerle bir olan saray kalıntılarını görüyorsunuz. Kısacası: Yer, “devamlılık sadece Allah’a mahsusdur” dercesine her şeyi alt üst etmiş... Vaktinde her şeye hükmettiğini sanan zavallı firavunların cesetleri de, bu topraklarda kıyamet gününü bekliyor.”⁹⁰ Görüldüğü gibi Akif’in bu dörtlüğü “bekâ, ebediyet yalnız Allah’a mahsusdur. O’nun bekâsı her türlü güç ve iktidarın üzerindedir.” düşüncesinin kısa ifadesidir.

⁸⁷ Mehmet Akif Ersoy, Safahat (haz. İsmail Hakkı Şengüler), c.4, s.121

⁸⁸ Hadid, 3

⁸⁹ Mehmet Aydın, a.g.e., s.135

⁹⁰ Mehmet Akif Ersoy, a.g.e., c.4, s.91

c. Tanrı'nın Sonsuzluğu ve Değişmezliği

“Tanrı sonsuzdur” ifadesi hiç bir şeyin O'nun bilgi, kudret ve iradesinin dışında kalamayacağı, O'nun fiillerinde herhangi bir sınırlamanın olamayacağı, varlığı ile mahiyetinin aynı olduğu, bütün sıfatlara en kâmil ölçüde sahip olduğu ve her yerde hazır ve nazır olması anlamına gelmektedir.”Allah göklerin ve yerin nuru dur.”⁹¹

İslam dünyasındaki pek çok filozof ve Muhammed İkbal (1877-1938) tarafından Allah yaratıcı gücünde sonsuz imkânlarla sahip mutlak bir Ben (ene) olarak anlaşılmıştır. Allah'ın bu sonsuzluğu öteki sonluları sevgiyle kucakladığı düşünülmektedir.

Tanrı değişmez, çünkü değişme kendini aşan durumlar karşısında bir ihtiyaçtan kaynaklanacağından Tanrı açısından böyle bir şey düşünülemez. Çünkü Tanrı kendi kendine yeten değişmez ve mutlak olandır. Parmenides'de (MÖ.540-450) varlık, Plotinos'ta(MÖ.15-10,MS.45-50) Bir, Farabi'de Vacib'ul-vucûd, Hegel'de(1770-1831) Geist hepsi Mutlak'tır.⁹²

Kur'ân'da Tanrı'nın değişmezliği, sonsuzluğu, mutlaklığı gibi konular farklı bir dil ile anlatılır. “Allah sonsuzdur” demek yerine “Allah muhit'tir”der. Allah değişmektedir demez de “Allah öfkelenir, Allah bağışlar, Allah kızar” der. Felsefe tarihinde Tanrı'nın yüceltilmesinin sakıncalı yanı O'nu yüceltilip aşkınlaştırılırken tamamen cansızlaştırılıp soyut bir “ide'ye” dönüştürülmesi olmuştur. ⁹³Tanrı'nın sonsuzluğu ve değişmezliği konusunda Mehmet Akif;

Ey namütenahi sana nispet ile mahdûd

Mahsur-i muhit-i kaderindir ne ki mevcûd

“Ey Rabbim, senin zâtınla kıyaslandığı zaman bütün sonsuzluklar bir yerde sınırlanıp kalır. Yaratık olarak her ne varsa hepsi de senin hüküm ve emirlerin çemberi içindedir” diyerek sonsuzluk kavramını Allah'ın her şeyi kuşatma anlamında Kur'ânî ifade ile ”muhît” olması anlamında kullanmaktadır. Yani her şeyin düşünce, niyet ve

⁹¹ Nur, 35

⁹² Mehmet Aydın, a.g.e., s.136

⁹³ Mehmet Aydın, a.g.e, s.136

fiillerinin Allah'ın iradesi altında O'na bağılı olduğunu ifade etmektedir.

Dibâce-i evsâfını almaz bütün eb'âd.

A'dâd edemez silsle-i feyzini ta'dâd

Senin zâtını vasfetmek kimin haddine! Vasıflarının sadece önsözü bile sonsuzluklara sığmaz. Ardı arkası kesilmeyen feyizlerini rakamların dile getirmesi mümkün değildir.”Akif burada Tanrı'nın sonsuzluğunu sayılamayacak kadar sıfatlara sahip oluşu, hiçbir boyuta sığmaması ve kâinat için sonsuz sayıda lütuf ve ihsanlar bahşetmesi anlamında kullanmış Allah'ın zâtı itibari ile tanımlamanın mümkün olmadığını belirtmiştir.

Ey pâdişeh-i arş-ı güzîn-i samediyet.

İbda-i bediin-ki cihanlarla bedâyi

Meydana getirmiş-bize ey Hâlik-i Mübdi',

“Ey o benzeri olmayan arşın Padişahı! Herkes sana muhtaç olduğu halde sen kimseye muhtaç olmayan büyük yaratıcısın. Başlangıcı olmayacak kadar geçmişe uzansa da yok olmamak çabası ile sonsuzluğa özense de her şey senin emir ve buyruklarının mahkûmudur”. “Başlangıcı sonsuza uzansa da” diyerek Akif varlıkların ezeli olduğunu söylemektedir. Allah'ın başka hiçbir varlık ezeli olmadığına göre kanaatimize göre Akif burada varlıkların Tanrı'da bulunan ezeli bilgisini kastetmektedir.

Serhadd-i ezel bed'i hudûd-i melekûtun

Pehnây- ı ebed gâye-i sahn-ı ceberûtun⁹⁴

“Yarattığın melekler âleminin ön sınırı, başlangıcı olmayan geçmişe uzanır. Büyüklük ve azametinin yüce alanı ise sınırı olmayan sonsuzluklardır. Yarattığın melekler ve bütün varlıkların var olması ezel denilebilecek kadar eskiye dayanıyorken Senin büyüklüğünün bir sınırı hiçbir şekilde olamaz. Sen en büyük güç ve azamete

⁹⁴ Mehmet Akif Ersoy, a.g.e., c.1, s.38

sahipsin.

Hükümün ki tahakküm edemez seyrine bir şey,

Bir anda pâyansız olan cevvi eder tayy.

Bir an diyerek eylemişim bilmeyerek, bak!

Takyîd zamanla seni ey Fâtır-ı Mutlak!⁹⁵

“Ey mutlak yaratıcı, farkında olmayarak” bir anda “tabirini kullanmış ve senin ilahi zatını zamanla kayıtlamış oldum Bağışla beni.”⁹⁶ Akif’in bu şiirinden de anlaşılıyor ki Akif Allah’ın zamandan münezzehe oluşunu Tanrı’nın mutlaklığı olarak değerlendirmektedir. Başka bir şiirinde Akif’in Rabbi’ne şöyle seslendiğini görmekteyiz.

La mekânlarda mısın? Neredesin ey gâib İlâh

Dönerim enfüsü, âfâkı ezelden beridir.

Serpilip kubbene donmuş, o ışık damlaları,

Seni, yer yer arayan yaşlarımın izleridir.

Ey görülmeyen Allah’ım belirsiz mekânsız yerlerde misin? Neredesin? Sana ulaşmak için bütün iç âlemleri, dış dünyaları dolaşmaktayım. Gök kubbene serpilip donmuş olan o ışık damlaları (yıldızlar) hasret içinde seni yer yer arayan gözyaşlarımın izleridir.”⁹⁷ “Neredesin?” diyerek Rabbini arayan Akif “mekânsız yerlerde misin? ” diyerek cevabı kendisi vermektedir. Yukarıda zamandan münezzehe oluşunu vurgulayan Akif, burada da Tanrı’nın mekândan münezzehe oluşunu vurgulamaktadır. Tanrı’nın mekândan münezzehe oluşu Akif’in Rabbini sevmesine özleyip kavuşmayı arzu etmesine engel olmamış; Rabbine olan hasretinden döktüğü gözyaşlarının çokluğunu gökyüzündeki yıldızlara benzetmiştir.

⁹⁵ Mehmet Akif Ersoy, a.g.e., c.1, s.40

⁹⁶ Mehmet Akif Ersoy, a.g.e., c.1, s.39–41

⁹⁷ Mehmet Akif Ersoy, a.g.e., c.4, s.195

d. Tanrı'nın Bilmesi

Bilmek; insan için söz konusu olduğu zaman üç temel terimle ifade edilir. Bunlar Bilen (suje), bilenen (obje) ve ikisi arasındaki “ilişki” bilgi felsefesinde idealistler sujeyi, realistler ise objeyi, esas alırlar insan bilgisi suje ve obje ikilemini hiç bir zaman aşamaz. İnsan kendini bile bilirken kendini bir obje olarak ele alıp tanımlar. Bilmek Tanrı için söz konusu olduğu zaman, Aristoteles'e göre Tanrı ancak kendini bilir. Farabi'ye göre Tanrı kendi özünü dolayısı ile âlemi bilir. Tanrı madde değildir ve maddede bulunmaz. Tanrı'nın bilgisinde bilen, bilinen ve bilgi, akl, akleden aynı şeydir. Tanrı'nın bilgisi, var kılan gerçekleştiren bir bilgidir. İbni Sina'ya göre Allah'ın bilgisi her şeyi kuşatır. İbn-i Rüşd'e göre de Allah'ın bilgisini külli ve cüz'i gibi bir ayrıma tabii tutmak doğru olmaz. Yine O, Allah'ın illim sıfatıyla her zaman muttasıf olduğunu belirtir ve bu hususta şöyle der: “Allah Teâlâ, sonradan var olan şeylerin hudusunu bozulan şeylerin bozuluşunu bilir; ama bu ilim ne muhdes bir ilimdir ne de kadim bir bilgidir denemez. Çünkü böyle bir iddia İslam'da bid'at olarak sonradan ortaya çıkmıştır.”⁹⁸ İslam filozoflarının tutumu bu konuyu, yani Allah'ın bilmesini, Ekmel varlık kavramını zedelemeyecek tarzda izah etmek şeklinde olmuştur. Nitekim Orta çağ Hristiyan Felsefesinde ve Modern Batı Felsefesinde de aynı tutuma şahit olmaktayız. Descartes (1596-1650), Leibniz (1646-1716), Christian Wolf(1679-1744) gibi realist filozoflar da İslam Filozofları gibi Ekmel varlık kavramının gerektirdiği şekilde meseleyi ele almış “mademki Tanrı kendisinden daha mükemmeli düşünülemeden bir varlıktır, öyleyse o her şeyi kesin olarak bilir.” düşüncesini savunmuşlardır.⁹⁹

Mehmet Akif'e göre de Allah'ın bilgisi her şeyi kuşatır. Allah yaratılmışları, yaratılanlar arasındaki ilişkileri, olayların görünen ve görünmeyen arka planını dahi bilendir. Nitekim Safahat dışında kalan bir şiirinde:

İnsan ne yapsın ki pervâza mahal yok

Esrâr-ı Hüdâ sidre-i ulyâ-yı hafâ'da

Allah bilir hikmetini başkası bilmez

⁹⁸ Muhiddin Bağçeci, “İbn-i Rüşd'de İlahiyyat” Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enst. Yayın No:17, 1994, Kayseri, s.87

⁹⁹Mehmet Aydın, a.g.e. s. 142

Yok, zerre kadar marifet erbab-ı dehada¹⁰⁰ şeklinde“Allah’ın gizli sırları yücelerde saklıdır. Kanatsız olan insanoğlunun oralara yükselmesi, o hikmetleri, sahibi olan Allah’tan başkasının bilemeyeceğini, dahi insanların bile kanatları olmadan bu konuda bilgi sahibi olamayacağını ifade eder. Düşüncemize göre Akif’in burada kanattan kastı akıl ve ilahi aşktır. Akif’i derinden etkilemiş olanlardan biri de bilindiği gibi Mevlana’dır (1207-1278). Mevlana’nın sadece akılla bilgi edinilebileceğini söyleyenlere, aklın, hakikat bilgisi edinmede yeterli olamayacağını; aklın, aşksız tek başına bir kırık kanat olduğunu ve onunla ilahi sırlara yükselemeyeceğini ifade ettiği gibi Akif de insan aklının sınırlı olduğunu Allah’ın sonsuz ilmini, yarattıklarını, hikmetlerinin bu sınırlı akılla kavranılamayacağını ifade etmektedir. Akif’in kanaatine göre Tanrı’nın yarattıklarındaki gizliliklerin bilinmemesinin bir nedeni, insanların günlük telaşlara, dünyevi meşguliyetlere dalmış olmalarıdır ¹⁰¹Akif’in aklın sınırlı olduğunu söylemesi Akif’in akla değer vermediği şeklinde anlaşılmalıdır. Akif, akla çok önem verir ve aklın dindeki yerinin yeterince anlaşılmadığını söyler. Bununla ilgili olarak bir çevirisinde Peygamberin “İnsanın dini aklından ibarettir; akli olmayanın dini de yoktur.” ve “kıyamet günü herkesin Allah nezdindeki mertebesi akli seviyesinde olacaktır. “ sözlerine yer vermiş; “Bizim şeriatımız akıl şeriatıdır. Dinimiz akıl dinidir.” dedikten sonra hayrımıza olan bir teklif olsa bakarız şer, ata uygun mu? Bu dine yapılan en büyük bütandır! “Şeriatın içinde makul olmayan ne var?” diye sormuş olması Akif’in akla verdiği önemi göstermektedir.¹⁰²

Akif, Sebil’ur-Reşad’da yayınlanan bir makalesinde “Allah işitendir; bilendir.” ayetine yer vermiştir. Bu konudaki Tanrı nasıl işitmektedir? Acaba Tanrı’nın vasıtasız işitmesi nasıl olmaktadır? Aynı anda her şeyi nasıl işitmektedir? Tanrı’nın bilmesi dilemesi ile aynı mıdır? Bilmesi dilemesinden önce midir? Gibi sorularla çok ta ilgilenmemiştir. Akif’e göre Tanrı, dile getirilen getirilmeyen tüm hakikatleri bilendir. Bununla ilgili olarak bir konuşmasında şöyle demektedir: “Cenab-ı Hak insanın kendisiyle kalbi arasına girer, yani onun yalnız harekâtını değil, kalbinden geçen

¹⁰⁰ Mehmet Akif Ersoy, a.g.e. c.4, s.250

¹⁰¹ Mustafa Akçay, “Mehmet Akif Ersoy’un Temel İnanç Esalarına Bakışı” Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu, Burdur, 2008

¹⁰² Mehmet Akif Ersoy, Sebil’ü-Reşad, 7 Şubat 1328, 14 Rebiülevvel 1331, c.9-2, sa.232 (haz. Vahap Aktaş) Mehmet Akif Düzyazılar, Makaleler, Tefsirler, Vaazlar, İstanbul, 2010

maneviyatını da görür; ne düşündüğünü, ne yapmak istediğini bilir.”¹⁰³ Allah’ın bilmesi ile ilgili olarak bir konuşmasında Allah bütün gizli sırları bilen (Alimü’s, sırrı ve’l hafıyyat) olduğu halde, imanın, kişinin davranışlarına yansımaları istediğini belirtmiştir.¹⁰⁴

Mehmet Akif Ersoy’a göre Allah geleceği bilir. “Hasbihal” adlı şiirinde bunu şöyle diyerek dile getirmiştir:

Müstakbeli almayıp hayâle!

Gel biz dalalım bu hasbihâle

Edvâr-ı hayât perde perde

Allah bilir ne var ilerde¹⁰⁵.

e. Tanrı’nın Dilemesi ve Kadir Oluşu

Tabiat ve âlem Tanrı’nın eseridir düşüncesinden ibaret olan gaye ve nizam delili ile Allah’ın kudret sıfatı arasında açık bir bağlantı vardır. Nitekim İmam-ı Gazali’ye göre Allah’ın kudreti kendine obje olan her şeye bütün makdurata taalluk eder. Makdurat sonsuz olduğuna göre Allah’ın kudreti de sonsuzdur. Nitekim Hıristiyanlığın kutsal metni İncil ve İslam’ın kutsal metni Kur’an-ı Kerim’de Allah’ın kudretinin her şeye yettiğini söyleyen ifadeler bulunmaktadır. Kur’an’ da “Allah her şeye gücü yetendir”¹⁰⁶ sözüne yer verilmiştir. Tanrı’nın kudreti mantıken tutarlı olan şeylerle ilgilidir. Kudret sıfatı da diğer bütün sıfatları ile birlikte tahakkuk eder. Tanrı olay ve cisimleri aralarındaki ilişkileri yaratırken bunlar rahmeti, adaleti hikmeti ile bağdaşmak durumundadır. Aklen muhal olan şeyleri Tanrı’nın kudretinden beklemenin saçmalık olacağı bilinmelidir. Nitekim geleneksel İslam düşüncesinde “Allah abesle iştigal etmez.” sözü de bunu ifade etmek için söylenir. Tanrı, tanrılık vasfına yaraşmayan şeyleri yaratmaz. Bunlar Tanrı’nın kudret sıfatının taalluk edeceği şeylerin

¹⁰³ Mehmet Akif Ersoy Sebil’ü-Reşad, 3 Kanun-u evvel, 1336-23 Rebiü’l-evvel 1339, c.18, sa.465, s.267-271

¹⁰⁴ Mehmet Akif Ersoy, Sebilü’r-Reşad, 31 kânunusani, 1328-7Rebiü’l-evvel 1331, c.9-2, sa.231-49, s.389-395

¹⁰⁵ Mehmet Akif Ersoy, Safahat, c.1, s.150

¹⁰⁶ Bakara, 9

dışında kalır. Akıllı şuurlu bir varlık olan insan yalan söyleyebilir, verdiği sözden dönebilir. Fakat Tanrı tanrılığın tabiatına ters düşen bu davranışları yapmaz zira bu davranışlar kudretin değil acizliğin gerektirdiği davranışlardır.¹⁰⁷

Mehmet Akif Ersoy şiirlerinde Tanrı'nın kudret ve azametinden bahsederken gaye ve nizam delilinden yola çıkmakta bu konuda bir şiirinde şöyle seslenmektedir:

“Kudsiyyetinin barıkıdır mihr-i muzîâ

Ulviyyetinin nâtıkıdır mâh-ı fûrûzan

Kudret, azamet zatına mahsus-ü müsellemler

Kudret azamet sâdece zâtında nümâyân

Şafaktaki parlaklık, yüce kutsallığının göz kamaştırıcı şimşegidir. Dolunayın mehtap oluşu senin yüceliğinin dile gelişidir. Kudret ve azamet sadece yüce zatına ait olduğu su götürmez. Bu sıfatları senden başkasında görmek söz konusu edilemez.¹⁰⁸ Görülüyor ki Akif, şafağın bu kadar parlaklığı diyerek makdurattan, kadir olan Allah fikrine ulaşmıştır.

Fransız ihtilalinden sonra artan milliyetçilik akımları ve yabancı ülkelerinin propagandaları sebebi ile dağılıp parçalanan imparatorluğun manzarası karşısında Akif:

Ey tefrika zehriyle şaşırılmış giden ümmet

“Nisyan” a çıkan yolda mı kaldı güm râh?

La –havle velâ kuvvete illa billâh!

Ey ayrılık zehriyle zehirlenip yolunu şaşırın Müslümanlar, geçmişinizi unutup çıkmaz bir yola saparak şaşkına mı döndünüz? Öyleyse tez elden toparlanın ve gerçek kudret ve kuvvet sahibi olan Allah'a güvenin.¹⁰⁹ Diyerek Allah'ın gücünün her şeye yeteceğini yegâne kudret sahibi olduğunu vurgulamıştır. Mehmet Akif'e göre Tanrı merhamet sahibidir ama adaleti gereği aynı zamanda intikam da alıcıdır. Yine O'na

¹⁰⁷ Mehmet Aydın, Din Felsefesi, s.142-143

¹⁰⁸ Mehmet Akif Ersoy, Safahat Dışında Kalmış Şiirler (haz. İsmail Hakkı Şengüler), a. g. e., c.4, s.251

¹⁰⁹ Mehmet Akif Ersoy, Safahat (haz. İsmail Hakkı Şengüler), a.g.e., c.4, s.119

göre, Tanrı'nın gücü ve kudreti her şeye yetecektir. Her şey gücünü Tanrı'dan alır. Her şey O'nun yanında zayıftır. Gerçekte tek kuvvet sahibi vardır O'da Allah'tır. Allah'ın kudreti yanlıştan ders alıp gerekeni yapanlara yardım edecek, olumsuz gidişatı durduracaktır. Allah kendine inanıp kulluk eden ulusların ebediyete kadar yaşayacağını vaat etmiştir. Allah, tanrılık vasfı gereği bu vaadini gerçekleştirecektir. Mehmet Akif, “Alınlar Terlemeli” adlı şiirinde insanlığın uzay araştırmalarını Allah'ın kudret sınırlarına vakıf olma çabası olarak görmekte ve şöyle demektedir.

Eşer a'mâkı, izler keşfeder edvâr-ı hilkatten

Deşer âfakı, bir şeyler sezer esrâr-ı kudretten

İnsanlık geçmiş devirlere ait izler bulmak için yerleri kazmakta, Allah'ın kudret sınırlarına vakıf olmak içinde ufuklar deşmektedir.

f. Tanrı'nın İradesi

Farabi ve İbn-i Sina sudür nazariyesini kabul ederken Tanrı'nın iradesi üzerinde durmamaktaydılar. Farabi iradeyi, “Tanrı'nın kendisinden sadır olanlar karşısında muhalefetini gerektirecek bir şey olmaması” olarak tanımlamıştı. Gazali de filozofları en çok irade konusunda eleştirmişti. İbn-i Rüşd “Allah sonradan olacak şeyleri kadim (ezeli) bir irade ile diler .” demenin bid'at olduğunu belirttiikten sonra uygun olanın “Allah bir şeyi dilerse o şey olacağı zaman irade eder, henüz vakti gelmediği için onu dilemez” şeklinde söylenmesi olduğunu söyler.¹¹⁰

Filozofların Allah'ın iradesinden bahsetmemelerinin bir sebebi de Allah'ın bilgisi hakkındaki görüşleridir. Felasifeye göre Allah'ın ilmi, objesini var kılan bir bilgidir. Felasife, irade sıfatını bilgi ve kudret sıfatı içerisinde anlatmaktadır. İbn-i Sina “yüce sebepler yaptıklarında herhangi bir gaye gütmezler.” derken pasif irade, rıza göstermeyi kast etmekteydi.

Muhammed İkbal'e göre ilahi bilgide bir suje–obje ilişkisi yoktur. Âlem ilahi hayat içinde bir andır. Allah her şeyi bilir, o şey de olur. Muhammed İkbal'e göre dilimizde “kendi objesini var kılan bilgi” anlayışını ifade edebilecek bir kelime yoktur.

¹¹⁰ Muhyiddin Bağçeci, a.g.m.

Descartes de Tanrı'nın bilmesini, Tanrı'nın iradesi ile aynı saymaktadır. İbn-i Rüşd'e göre ise Allah bir şeyi vakti geldiğinde diler; o şey de öylece olur.¹¹¹

Mehmet Akif Ersoy'a göre ise Allah tümel ve tikel bütün olacakları ezeli olarak bilir, vakti gelince de şartların gerektirdiği şekilde olmasına rıza gösterir yani dileyip yaratır; bununla ilgili olarak Akif, Allah için bir yazısında "Fa'alü'n limayürid" "dilediğini yerine getiren" tamlamasını kullanmıştır. Mehmet Akif'e göre "Allah'ın bilgisi, iradesinden önce midir? Sonra mıdır" çokta önemli değildir. Bu konuda felsefe meselelerine hâkimdir ama bir inanan olarak bunları tartışmayı gereksiz görür. Nitekim kader konusundaki şu dörtlüğünde de bu düşüncesini ifade etmektedir.

Kader, şerâiti mevcûd olup meydanda

Zuhûra gelmesidir mümkinâtın a'yânda

Niçin, nasıl geliyormuş o büsbütün meçhûl;

Biz ihtiyarımızın suretindeniz mes'ûl¹¹²

g. Tanrı'nın İyilik ve Adaleti Buna Bağlı Olarak Kötülük ve İnsan Hürriyeti Meselesi.

İyilik terimi filozofların, adalet ise kelamcılarının kullandığı kavramlardır.

Yunan inancında Tanrı'lar akla hayale gelmeyecek kötülükler yapıyordu. Bazı dini inanışlar, kötülük problemini halledebilmek için ayrıca bir Kötülük Tanrı'sı icad etmişlerdi.

İslam gibi monoteist Hristiyanlık ve Yahudilik dinlerinde Tanrı'nın ahlaki iyilik ve adaleti hiçbir zaman tartışma konusu edilemez. Platinos, Farabi ve İbn-i Sina'ya göre Tanrı (El- hayru'l –mutlak) mutlak iyiliktir.

Tanrı'nın iyilik ve adaleti bütün canlı ve cansız âlemde tecelli etmektedir. Tabiatın ve yaşamın belli bir düzene sahip olması da ilahi rahmet ve adaletin bir tecellisidir. Tanrı ne yapmışsa güzel yapmıştır. Mademki; Tanrı iyi ve adaletlidir bu

¹¹¹ Mehmet Aydın, a.g.e., s.143.

¹¹² Mehmet Akif Ersoy, Safahat, c.1, s.306

âlemde görülen bu kadar ahlaki kötülüğün sebebi kimdir? ¹¹³ David Hume'un (1711-1776) "Tabii Din Üstüne Diyaloglar" adlı eserinde Philon (MÖ.25-MS.50) tarafından şöyle bir soru dile getirilir: Tanrı kötülükleri önlemek istiyor da gücü mü yetmiyor? Demek ki güçsüz bir varlıktır. Gücü yetiyor da buna rağmen kötülükleri önlemiyorsa o zaman Tanrı kötüdür. Tanrı hem güçlü hem iyi ise bu kadar kötülükler nasıl olabiliyor?

Bu sorular uzun yıllar hem inananları hem ateistleri hem de üç büyük dinin müktesiblerini meşgul etmiştir. İlk çağda Platon kötülüğün kaynağını madde de görmeyip, evrendeki düzensiz hareketlerden kaynaklandığını söyleyip, kötü ruhları bundan sorumlu tutuyordu. Platinos kötülüğün kaynağı olarak maddeyi görmekteydi. İslam Filozofu Farabi Tanrı'nın adaletinin kozmik düzeyde vuku bulduğunu kötülüğün de maddenin ilahi adalete uygun kuvvete sahip olamamasından kaynaklandığını söylemekteydi. Farabi burada sadece tabiiatta vuku bulan kötülükleri kast ediyor, ahlaki kötülükler için değinmiyordu. Farabi etten kemikten olmak hasebiyle madde olan insanların bir kısmı da iyiliği, Tanrı'nın iyilik nizamını kabul etmeğe uygun olmadığını söylüyordu.¹¹⁴ İbn-i Sina da Farabi'nin görüşünü aynen benimsemekteydi. Gazali'ye göre de bu dünya, mümkün âlemler arasında en iyisidir. Batı felsefesinde Leibniz de aynen Gazali gibi düşünmekteydi. Leibniz de her türlü eksiklik ve kötülüğe rağmen ilahi adaletin gerçekleştiğini söylemektedir. Kötülük problemini aşmak için filozofların bir kısmı kötülüğü, Farabi gibi tabii ve ahlaki diye ikiye ayırmışlar, maddenin kemâlata uygun olmaması ve insanın hatalarından kaynaklandığını söylemişlerdir. Kötülük problemini aşmaya çalışanların bir kısmı da sınırlı bir Tanrı anlayışı ileri sürmüşlerdir. Bütün bu tartışmalar insanın hürriyeti meselesine dayanmıştır. Pek çok düşünürün göre; meselenin çözümü mümkün görünmemektedir. İnsanın hürriyeti meselesi, sıkı gereklilik ve ılımlı determinizm denilen iki yaklaşımla çözülmeye çalışılmaktadır. Sıkı determinizme göre insan fiillerinde zorunludur. Allah ezelden ne dilemişse insan ancak onu yapar. Kendinin davranışlarını seçtiğini sanması ancak bir yanılsamadan ibarettir.¹¹⁵ Nitekim İslami düşünce içerisinde "Cebriyecilik" dediğimiz ekol bu anlayıştadır.

¹¹³ Mehmet Aydın, a.g.e ., s.138

¹¹⁴ Mehmet Aydın, a.g.e. s.149

¹¹⁵ Mehmet Aydın, a.g.e. s.156

İlimli determinizme göre ise; insan her durumda bir takım sebeplere göre hareket eder. İnsan fiillerinde sebeplerin hazırladığı durumlarda, bu sebeplere göre karar verir, seçim ve tercihlerde bulunup sözler verir. İnsan hürriyeti meselesinde gerçek şudur: Bizim doğuşumuzdan önceki bir takım şartlar, ortamlar, yaşantımızdaki eğilimler bizim karar ve tutumlarımızda etkilidirler ama yüzde yüz belirleyici olmazlar. İnsan hürriyeti söz konusu olunca ikinci önemli sorun da Tanrı'nın her şeyi bilmesinin insanın yapıp etmeleri üzerinde bir determinizm oluşturma düşüncesidir zira Tanrı'nın bir şeyi bilmesi o şeyi bizâtihi var kılan bir bilgidir. Muhammet İkbâl insanın gerçekten hür olabilmesi için Tanrı'nın kendi iradesini sınırladığını söyler.

Her şeye gücü yeten ve her şeyi kuşatan “Ben” olan Tanrı'nın kendi isteği ile bir takım özgür benler yaratması, kendisi için bir sınırlamadır ama asla acizlik değildir, zira bu Tanrı'nın özgür iradesi ile bir tercihidir. ¹¹⁶

Bizim buraya kadar olan açıklamalara yer vermemizin nedeni, Mehmet Akif'in Tanrı'nın iyi ve adil olduğunu, bu iyilik ve adalet sahibi olması gereği insanları davranışlarında özgür kıldığını söylediğini belirtmeden önce; bu güne kadar felsefe tarihinde bu konuların nasıl anlaşıldığı hakkında kısaca bilgi vermektir. Mehmet Akif, her şeyden evvel çevresindeki olayları, doğayı ve insanı gözlemleyen, realist bir şair olarak eksiklik ve kötülüklerin farkındadır. Yaşadığı yıllar imparatorluğun yok olmaya yüz tuttuğu, yoğun acı ve yokluk yılları milli mücadele zamanlarıdır. Nitekim o dönem çekilen acıları şiirlerinde adeta resmeder gibi anlatır. Bu şiirlerinden birinde:

Zalimlere o kadar verdi ki meydan,

“Yok, âdil-i mutlak” diyecek ye's ile vicdan!

Yerden çıkıyor göklere bir âh-ı şererbâr

Gökler ediyor sâde çıkan nâle-i tekrâr

Bir yanda yanar lanesi bin hâne harâbın

Bir yanda söner lem'ası milyonla şebâbın

¹¹⁶ Mehmet Aydın, a.g.e. s. 164 -168

Mehmet Akif, döneminin sıkıntılarını dile getirdiği “Tevhid yahut Feryat” adlı şiirinde “zulmün saldırgan kılıcı dünyayı yakıp yıkıyor, rastgele kesip biçiyor. Ey Allah’ım! Bunlar hep senin emir ve işaretinle mi olmaktadır? Kahrın zalimlere o kadar o kadar fırsat verdi ki neredeyse vicdan “mutlak adaleti yerine getirecek kimse yoktur.” diyecek! “Yerden göklere kıvılcım saçan binlerce yanık ah ulaşıyor. Gökler ise o feryatları yankılayıp tekrarlamaktan başka bir şey yapmıyor. Bir yanda haksızlığa uğramış binlerce yuva harap olmakta diğer yanda milyonlarca gencin zekâ pırıltıları sönüp gitmektedir.” diyerek çekilen acılar ve zorluklar karşısında, kesin olarak inanıp iman ettiği ilahi adalete yok musun? Diye sormaktan kendini alamaz. Aynı mısralarla ilgili olarak Bayram Dalkılıç Mehmet Akif Ersoy sempozyumu nedeniyle yayınlanan makalesinde “Mehmet Akif burada Allah’ın Kahr sıfatının zalimlere tanıdığı fırsatın, insanları Allah’ın varlığından şüpheye düşmelerine yol açmasının mantık açısından hata olduğunu göstermeye çalışmıştır.”¹¹⁷ Değerlendirmesini yapar. Aynı şiirinde:

Sendense eğer çektiğimiz bunca devâhî

Kimden kime feryâd edelim söyle ilâhî!

Lâ yüs’el’e binlerce suâl olsa da kurban

İnsan bu muammâlara dehşetle nigezban¹¹⁸

“Ey Rabbimiz çektiğimiz bütün belalar senden geliyorsa o zaman kimi kime şikâyet edip derdimizi kime arz edeceğiz söyle!” diyen Akif,

Cânileri, kaatilleri meydâna süren sen;

Cânîdeki kaatildeki cür’et yine senden

Sensin yaratan, başka değil, zulmeti nûru¹¹⁹

“Ey Rabbimiz, senin iznin olmadan hiçbir şey hareket edemez. Canileri katilleri hareketlendirip meydanlara süren sensin, canideki, katildeki cesaret yine senden.”

Bir fail-in icbârı bütün gördüğüm âsâr

...

¹¹⁷ Bayram Dalkılıç, “M. Akif’e Göre Mantık Yanlıları Ve Sonuçları” Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu, Burdur, 2008

¹¹⁸ Mehmet Akif Ersoy, Safahat, c.1, s.44

¹¹⁹ Mehmet Akif Ersoy, Safahat, c.1, s.42

Cebrî değilim. İlâhî olsam ne suçum var?¹²⁰

“Şu gerçek ki bütün bu gördüklerim bir failin zorlayıcı emri ile olmaktadır. Ey Rabbim ben sorumluluktan kaçıp her şeyi sana yüklemeye çalışan cebri kullarımdan değilim ancak bu durumlar karşısında olsam ne suçum var.”¹²¹ Akif’in bazı bölümlerini aldığımız şiirinden anladığımız kadarı ile Akif, varlıkların gerek yaratılması, gerekse yaşatılması ve buna ek olarak bütün fiil ve davranışlarının Allah’ın dilemesi ile olduğunu kabul etmektedir. Orhan Okay Akif’in “Cebri değilim İlâhî olsam ne suçum var” ifadesi ile ilgili olarak yaşadığı olumsuzluklar karşısında Akif’in insani bir mantık çıkarımı yapmaktan kendini alamadığını, zaman zaman kader meselesi ile ilgili kendi iç dünyasında gelgitler yaşadığını ama sonunda “hata ettimse affetmeni dilerim” diyerek teslim olmayı bildiğini söyler. Akif’in kalabalıklara seslendiği şiirlerinde bu içsel tereddütlerinden arınarak, Allah’ın çalışanlara azim ve sebat edenlere yardım edeceğinden emin olarak konuştuğunu belirtir.¹²² Orhan Okay’ın da Akif’in insan özgürlüğüne vurgu yapan şiirlerinin çok daha fazla olduğunu belirtmesinden de anlaşılıyor ki, Akif, acılarının dayanılmaz hale gelmesi, adeta sabrının bittiğinin ifadesi olarak “Yok musun ey adli ilâhî!” diye seslenmekte ve çevresinde şahit olduğu olumsuzluk ve acıların dayanılmayacak kadar çok olup bir türlü beklenen güzel günlerin gelmemesinin verdiği ıstırapla “cebri değilim olsam ne suçum var” demektedir. Yoksa Okay’ın söylediği gibi gerçek içsel bir tereddüt yaşamamıştır. Akif her zaman içi dışı bir, dürüst bir insan olmuş ne düşünüyorsa, nasıl düşünüyorsa öyle söylemiştir, gerçekte başka hissedip, kalabalıkların önünde başka konuşmak Akif’in mizacına uygun bir davranış olduğu kanaatinde değiliz.

Akif, çevresindeki olumsuzlukları saydıktan sonra bunların aslında kötülük olmadığını ama insanın sınırlı kıt bilgisi ile kötülük olarak algılanan durumlar olabileceğini ifade eder. Olayların hakikati bizim için hayır iken, olayların hakikatini bilemeyen bizler tarafından şer gibi algılanabileceğini belirtir.

Tecelli etmedin bir kere, Allah’ım cemâlinle!

¹²⁰ Mehmet Akif Ersoy, Safahat, c.1, s.42

¹²¹ Mehmet Akif Ersoy, Safahat (haz. İsmail Hakkı Şengüler) a.g.e., c.1, s.33-49

¹²² Orhan Okay, Bir Karakter Heykelinin Anatomisi, Ankara, 1998, s.68-69

Şu üç yüz elli milyon rûhu öldürdün celâlinle

Oturmuş eğlenirken senin -hâşâ- zevâlinle,

Nedir ilhâdı imhâlin o sâmit infîâlinle?

Nedir İslam'ı tenkîlin bu müsta'cel nekâlinle?¹²³

Mısralarında Akif, Ey Allah'ım, şu üç yüz elli milyon Müslüman'a bir kere olsun lütuf ve yardımınla görünmedin! Onlara hep ruhlarını öldüren gazabınla tecelli ettin! Dinsizler oturmuş –hâşâ- senin mevcut olmadığından dem vurarak azametinin eğlendikleri halde, onlara ses çıkarmayıp vereceğin cezayı devamlı geciktirmektesin. Öbür yanda İslam'ı, ibret verici cezalarla derhal cezalandırıyorsun! Bu olaylardaki gizli hikmet nedir? Diyerek sorar. Yaşanılan bütün acılar ve olumsuzluklara rağmen Akif'in bu yaşanılanların ardındaki hikmet nedir diye sorması O'nun netice itibariyle yaşananların hayırla sonuçlanacağına; Tanrı'nın rahmet ve iyiliğine olan kesin inancı sebebiyledir; yoksa Akif hiç bir zaman Allah'ın kendisine inananları yardımsız bırakacağını, onlara zulmedeceğini ve kötü olabileceğini düşünmez. Nitekim aynı şiirinin sonunda sorularına cevabı kendisi vererek “Leyse li'l insani illa ma-se'a vardı” demiştir.

Yani Akif'e göre âlemde mutlak kötülük yoktur. Bizim algımız ve bilgimizle olduğunu düşündüğümüz izafî bir kötülük (bize göre kötü sonucu itibarı ile hayır olan) vardır. Yaşananlar gerçekten kötülük bile olsa Akif'e göre bunların sorumlusu Allah değil, insanların kendi ihmal ve yaptıklarıdır... Kötülüklerin bulunmasının bir sebebi de bu dünyanın imtihan sebebi olmasıdır. Dünya hayatının imtihan olması hususunda, dünyayı aşılması zor bir çöle benzetip şöyle der: ”Mademki dünyada bulunuyoruz, bu çölü geçip gitmek mecburiyetindeyiz. Sıkıntıya katlanacağız.”¹²⁴ Bir başka yazısında ise dünyanın bir imtihan yeri oluşu hakkında “Cenab-ı Hak sizi sıkı imtihanlara çekmedikçe, siz de sabru sebat etmedikçe cennete gireriz mi zannediyorsunuz. Yanlış!”¹²⁵ Nitekim istibdat döneminde çocuklarını vatan için şehit vermiş bir yaşlı babaya zulmeden bir görevli için:

¹²³ Mehmet Akif Ersoy, a.g.e, c.2, s.130

¹²⁴ Mehmet Akif Ersoy, Sebilü'r-Reşad, 7Şubat 1328-14 Rebiü'l-evvel 1331, c.3-2, sa.232-50, s.405-408

¹²⁵ Mehmet Akif Ersoy, Sebilü'r-Reşad, 31 Kanunsani 1328-7 Rebiü'l-evvel 1331, c.9-2, sa. 231-49, s. 3889-395

Belinde seyf-i “sadakât”, elinde bir kamçı
 Ferik nişanları altında gördüğüm umacı,
 Ziya-yı bedr-i münîrin içinde, yâ Rabbi,
 Dururdu sîne-i îmâna girmiş ukde gibi!

“Belinde efendisine bağlılığın ifadesi olan sadakat kılıcı”... Elinde kamçı... Göğsü ve omuzları korgeneral nişanıyla süslü ve bütün bunlar, adama zarafet verecek yerde onu korkunç bir yaratık yapmış. Öyle ki, bu yaratığın ayın gümüş ışıkları altındaki hali, imanlı göğse sokulmuş kirli bir düğümü hatırlatıyordu. Ya Rabbi belki de bu iğrenç sahnede senin bazı hikmetlerin gizlidir. Karışmak ne haddimize senin hikmetinden sual olunmaz. Göklerin ve yerin nurla kaplandığı şu anda, o pis gölge, gecenin alnına sürülmüş bir lekedir. “Ya Rabbi belki bu sahnede senin hikmetlerin gizlidir”¹²⁶ derken Akif Allah’ın iyiliğine ve rahmet sahibi oluşuna olan inancını dile getirmektedir

Akif, yolunda gitmeyen şeyler ve yaşanan acılar için hiçbir zaman Rabbini suçlamaz. Onun zalim olabileceğini, adaletsiz olabileceğini hiçbir zaman düşünmez. Nitekim bir şiirinde:

Hayır, Ma’bud’a ırcında yoktur bunların ma’na
 Yataklık eylemez canıye -hâşâ- bir zaman Mevla

“Hayır, bunları Allah’a yüklemekte bir mana yok. Cenab’ı Hak -hâşâ- hiç bir zaman canıye yardım etmez.” diyerek Allah’ın zalim ve zalime destekçi olabileceğini reddederken külli iradeye teslim olup kadere inandığını da yukarıda “aydınlığı–karanlığı yaratan, acımasızların cür’eti de senden” ifadeleri ile ortaya koyan Akif’in kader anlayışı, katı determinizmden uzak insanı yapıp ettiklerinden sorumlu tutan bir kader anlayışıdır. Nitekim “cebri değilim” ifadesi ile de bunu kastetmektedir.¹²⁷ Akif, Allah’ın mutlak adalet sahibi olduğuna tüm kalbiyle inanmaktadır. Ancak kendi

¹²⁶ Mehmet Akif Ersoy, Safahat, (haz. İsmail Hakkı Şengüler) a.g.e, c.1, s.257

¹²⁷ Bkz. Mustafa Akçağk, “Mehmet Akif Ersoy’un Temel İnanç Esaslarına Bakışı” Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu, Burdur ,2008

döneminde Müslümanların perişan halini derinden derine bir ıstırapla müşahede ettiği için çaresizliğin verdiği dayanılmaz bir hüznün içerisinde zaman zaman sitemkâr bir üslupla Allah'ın mutlak adaletinden yardım dilemekte Müslümanlara zulmeden zalimleri cezalandırmasını isteyerek yer yer:

İslam ayakaltında sürünsün mü nihayet

Ya Rab, bu ne hüsrandır, İlahi bu ne zillet

...

Ma‘dam ki ey Adl-i, ilahi yakacaktın

Yaksaydın o mel'unları... Tuttun bizi yaktın"¹²⁸ diye seslenir.

Bir makalesinde “Cenab-ı Hak bir kavmin felaketini isterse ” ayeti ile ilgili olarak şu açıklamayı yapar Akif:”Cenab-ı Hak bir kavmin felaketini isterse demek, o kavim kendi hareketiyle felakete istihkak gösterirse demektir.”¹²⁹Diyecek Allah'ın kendileri hak etmedikçe bir milleti yok etmesinin mümkün olmadığını ifade eder. Akif, insanın yapıp etmelerindeki özgürlüğüne dolayısı ile sorumlu olduğuna inanmakta; insanların ve milletlerin başına gelen felaketlerin kendi hataları, ihmalleri sonucu kendi hak etmeleri sebebi ile olduğunu ifade etmektedir. O'na göre Allah kendi istediği için bir milleti yok etmez. Bu, ilahi adaletle bağdaşmaz. Akif'e göre kurtuluş ta yok oluştta O milleti oluşturan fertlerin sorumluluklarını yerine getirmeleri ile alakalıdır.

Akif'in katı determinizmden uzak kader anlayışı onun aksiyon ve dava adamlığının bir sonucudur. Akif bir takım tasavvufi anlayışların etkisi ile neşv-ü nema bulmuş insanın sorumluluğunu ortadan kaldıran “ne gelirse Allah'tandır. Kul bunlara engel olamaz, öyleyse kendini olayların akışına bırakmalıdır” tarzındaki kader anlayışına karşı çıkar. Akif'e göre insan ne kadar iyi hazırlanır, çalışır, tedbir alır, azmeder ve sebat gösterirse Allah neticeyi o denli başarılı ve olumlu yaratır. Bu anlayışını:

“Maksat ne imiş bilmeli dünyaya geliştin

¹²⁸ Mustafa Akçay, a.g.m.

¹²⁹ Mehmet Akif Ersoy, Sebülü'r-Reşad, 31 Mayıs 1328, c.8-1, sa.197-15, s.273-274

Dünyâyâ gelen sanma ki bir hoş sefer eyler

Mazhar olur amaline eshab-ı tahammül

İkdam ise her mukdimi sahip-zafer eyler

Bilmez de hafiatını haml-i kader eyler.

Dünyaya gelmekte asıl gayenin ne olduğunu bilmek gerekir. Dünya yolculuğuna çıkanların zevkli bir seyahate çıktığı sanılmasın. Sabır ve tahammül gösterenler her işte gayesine ulaşır. İstikbal ise, cesaretle ileriye atılan kişiyi zaferle karşılar tedbir almakta gevşeklik gösteren tembeller, kendi hatalarını göremeyip suçu kadere yüklerler.¹³⁰

İbret al erbab-ı ikdamın bakıp asarına

Dağ dayanmaz erlerin dağlar söken ısrarına.

“Gayret ve sebatla çalışanların eserlerine bak da ibret al, insanoğlu azmederse dağları söker, Yeter ki bir işe azimle girişsin” demek suretiyle insanın çalışması ve tedbir alarak sebeplere sarılması gerektiğini zira Allah’ın kişiye ancak çalıştığı kadar karşılık vereceğini” şu mısralarda.

“ Leyse li’l – insani illa ma sea” derken Huda;

Anlamam hiç meskenetten sen ne beklersin daha,

Allah Teâlâ “insan, ancak çalıştığımanın karşılığını alır.” buyururken senin hâlâ miskinlikten ne beklediğini anlamıyorum.”¹³¹ Şeklinde dile getirir ve Mehmet Akif Ersoy, Fatih Kürsüsünde adlı şiirinde, kader konusuna geniş yer vermekte vatanın kaybedilmesi ülkenin ekonomik, siyasi gerilemesini kader telakki edenlere karşı

“Kadermiş” Öyle mi? Hâşâ, bu söz değil doğru

Belanı istedin, Allah da verdi... Doğrusu bu,

¹³⁰ Mehmet Akif Ersoy, Safahat dışında kalmış şiirler, (haz. İsmail Hakkı Şengüler), a.g.e., c.4, s. 259

¹³¹ Mehmet Akif Ersoy, Safahat (haz. İsmail Hakkı Şengüler), a.g.e., c.1, s. 69–70

Taleb nasılsa, tabi’i, netîce öyle çıkar,
 Mesiyettin sana zulmetmek ihtimali mi var?
 “Çalış” dedikçe Şeriat, çalışmadın, durdun,
 Onun hesabına birçok hurâfe uydurdun!
 Sonunda bir de “tevekkül” sokuşturup araya¹³².
 Zavallı dini çevirdin maskaraya.

Dediği şiirinde “sonuç, mutlaka talebe uygun olarak zuhur eder. Allah iradesinin sana haksızlık etmesi hiç söz konusu edilir mi? Şeriat sana “çalış” dedikçe, sen işi miskinliğe vurup çalışmadın. Bununla da kalmayıp, onun adına birçok hurafe uydurdun! Sonunda araya yanlı bir “Tevekkül” anlayışı sokuşturup, zavallı dini maskaraya çevirdin!” demek suretiyle çalışıp didinmeden, gereklerini yapmadan, olumlu netice alacağınıya da toplumun gidişatını düzeltmek için hiçbir çaba harcamadan suçu kadere yükleyenlere olan tepkisini ortaya koymaktadır. Aynı şiirinde Mehmet Akif, kader hakkındaki düşüncesini

Kader ferâiz-i imana dahil Amenna.

Fakat yok onda senin sapmış olduğun mânâ.

Kader: Şerâiti mevcud olup da meydanda

Zuhura gelmesidir mümkünâtın a’yanda,

Niçin, nasıl geliyormuş. O büsbütün meçhul;

...

Biz ihtiyarımızın sûretindeniz mes’ûl¹³³.

Kadere inanmak, imanın farzlarından biridir. Amenna! Kabul fakat onda senin sapmış olduğun şu bozuk manaya yer yoktur. Kader, şartlarını mevcut olan bir olayın,

¹³² Mehmet Akif Ersoy a.g.e. c.2, s.300

¹³³ Mehmet Akif Ersoy, a.g.e. c.2, s.306

normal imkânlar içerisinde ortaya çıkmasıdır şeklinde ifade etmektedir.

Hasan Aydın “Mehmet Akif Ersoy’un Şiirsel Söyleminde Doğu’nun Geri Kalmışlığının Felsefi Çözümlemesi” adlı makalesinde Fatih Kürsüsünde adlı şiirinde doğunun geri kalmışlığının nedenleri olarak Akif’in bir takım meseleler üzerinde durduğunu belirtmiştir. Hasan Aydın, Akif’in sorunların çözümü için dini, felsefi, psikolojik sosyolojik çözümler yapacak derin entelektüel birikime sahip olduğunu söyleyip, Akif’e göre Doğu’nun geri kalmasının nedenlerinin şunlar olduğunu belirtir. Tembellik, yanlış dinsel algı, kadercilik, tevekkülcülük, içtihat kapısını kapatma, dini asrın gerekleri doğrultusunda yorumlamama, parçalanmışlık ve eğitimi yaygınlaştıramama, geçmişe yabancılaşma, taklitçilik, tarım ve sanayiye hiçe sayma, asrın bilimine önem vermeme, doğruya yönelen emperyalist güçler. Akif tüm bu nedenler içerisinde konumuzla ilgili olarak en çok ahiretçilik, kadercilik ve tevekkülcülük üzerinde durmuştur.

Akif’e göre tüm sorunların ardında tembellik sorunu, tembelliğin temelinde de üç temel yanlış algı vardır. Birincisi, “ahiret kılıklı diyar” sözüyle ifade ettiği, tamamen ahirete yönelip dünyayı hiçe sayma, ikincisi kader inancının yanlış yorumu, üçüncüsü ise tevekkülü amacından saptırmadır. Ahiret kılıklı diyar anlayışı Akif’e göre dine bir iftiradır. Akif’e göre İslam dünya ahiret dengesini kurmayı amaçlayan dindir. Akif, kader ve tevekkülü en iyi asr-ı saadete dönersek anlayabileceğimizi söyler. Nitekim Akif, bununla ilgili olarak Asr-ı saadetten Hz.Ömer ‘in salgın hastalık nedeniyle Şam’a asker sokmamasını ve Ömer’in “Tanrı’nın bir kaderinden başka bir kaderine kaçıyoruz” demesini örnek vermiştir. Yine Sadi’nin bir hikâyesini yaralı bir tilkinin bir aslanın artıkları ile zahmetsizce doyduğunu gören birinin “Tanrı nasılsa herkesin rızkını gönderiyor” diyerek mağaraya çekilip rızkını beklemesini kendine “Dolaş da yırtıcı bir aslan kesil, be hey miskin, niçin yatıp kötürüm bir tilki olmak istersin elin kolun tutuyorken çalış kazanmaya bak artığınla geçinsin senin de bir yatalak” diyen bir ses duymasını anlatır. Akif, asr-ı saadette boş boş oturup “mütevvekilleriz” diyenleri Halife Ömer’in azarlamasından bahsederek asr-ı saadette cesaret ve gayreti artıran bir tevekkül

anlayışının zaman içinde nasıl tembellik sebebi haline getirildiğini anlatır.¹³⁴

Mehmet Akif Ankebut Suresi'nin tefsirini yaptığı bir makalesinde kader ve tevekkül kavramlarına geniş yer ayırdığı yazısında” Evet Allah’u Zülcelâl feyyaz-ı kerimdir; şan-ı azimi için -hâşâ- buhl mutasavver değildir. Ancak bir kere O’nun feyzini kabul edebilecek istidat hazırlamalı yani çalışmalı... Yoksa” Armut piş; ağzıma düş!” gibi miskin temennilerin tevekkülle hiç münasebeti olamaz.”¹³⁵ diyen Akif aynı yazısının devamında tevekkülü şöyle tanımlar.” Tevekkül demek, insan için mesaisinin, mücahedatının evvelce iki üç haybet gözükse bile, mutlaka sonunda tevrika mazhar olacağına karşı gevşemez bir ümid, sarsılmaz bir itminan beslemek demektir... Fatır-ı Hakim’in kavanini ebeddidir, asla değişmez. Allah o kanunların hiçbirinin hiçbir noktasını hiç bir mü’minin keyfi, hatta bütün mü’minlerin hatır-ı şerifi için ta’dil edemez.”¹³⁶

Akif’in inancına göre “Tanrı Adaletlidir” ve hatta adaleti kusursuzdur, taklid edilemezdir; insana seçme hürriyeti vermesi çalışana çalıştığı için karşılığını vermesi, zalimi cezalandırması Tanrı’nın adaletinin gereğidir. Böyle düşündüğü halde çekilen sıkıntı ve acılar karşısında bir şiirinde Akif:

Yetmez mi musâb olduğumuz bunca devâhî?

Ağzım kurusun... Yok, musun ey adl-i ilahi!¹³⁷

Diye seslenir. Akif’in bu seslenişi Tanrı’nın adaletinden duyduğu şüpheden değil çekilen acıların büyüklüğünü ifade etmek içindir. Akif’e göre Tanrı en mükemmel olandır ve tasarruflarında hatasızdır dolayısı ile adildir Nitekim bir şiirinde Akif’in şöyle dediğine şahit olmaktadır.

Âlemde eğer mazhar-ı acz olmasa

Hâşâ ki, hatâlar bulacak sun-i Hüdâ’da¹³⁸.

¹³⁴ Hasan Aydın”Mehmet Akif Ersoy’un Şiirsel Söyleminde Doğu’nun Geri Kalmışlığının Felsefi Çözümlemesi”Mehmet Akif Ersoy sempozyumu, Burdur, 2008

¹³⁵ Mehmet Akif Ersoy, Sebülü’r-Reşad, 19 Nisan, 1328-15 Cemaziye’levvel, 1330, c.8-1, sa.19-9, s.153-154

¹³⁶ Mehmet Akif Ersoy, a. g . m

¹³⁷ Mehmet Akif Ersoy, Safahat (haz. İsmail Hakkı Şengüler), a. g. e., c.2, s.173

¹³⁸ Mehmet Akif Ersoy Safahat dışında kalmış Şiirler, (Haz. İsmail Hakkı Şengüler), a. g. e., c.4, s.248

Mehmet Akif'e göre Allah adaletlidir ve adaletli olanı sever. Allah, her işte adaletli olmayı emredendir. Nitekim bu hususta Akif, sadece Müslüman olanlara değil, Müslüman olmayanlara bile adaletle davranılmasının Allah'ın emri olduğunu belirtmiş ve İslam tarihinde Halife Ömer'in Kudüs'ün fethinde gösterdiği adalet ve merhameti örnek göstererek "Değil Müslümanlara başka dinden olanlara bile İslam'ın gösterebildiği adaleti kim gösterebilmiştir?" şeklinde sormuştur. Akif'e göre, Allah'ın işin ehline verilmesini emretmesi de Allah'ın adaleti gereğidir. Akif bir yazısında Nisa Suresi 58.ayete istinaden "Bilmiş olunuz ki; Allah emaneti ehline vermenizi, bir de insanların beyninde hükmederken adl ile hükmetmenizi size emrediyor."¹³⁹ Diyerek bu emrin iki düstur ortaya koyduğunu belirtir: Birincisi, emanetlerin erbabına tevdi, ikincisi ise adaleti hakkı ile tatbik etmek. Akif emanetlerin ehline verilmesi ile ilgili olarak hakkı tanımlayarak der ki; "Hak: vedia, vazife gibi birçok manalara gelir. Hakikat, kimsenin hakkını diriğ etmemek; her ferde ehliyetine göre vazife tayin eylemek, tabir-i diğerle, işleri erbabının eline vermek bir cemaatin selameti için o derecelerde zaruridir ki; zarureti kabulde azıcık düşünmek bile haramdır."¹⁴⁰ Aynı yazının devamında "Bütün muamelatında adalet-i düstur-i hareket tanımayan milletler için yaşamak ihtimali yoktur."¹⁴¹ Diyerek Allah'ın adaletli oluşunu ve adaletin, toplumsal yaşam için olan önemini vurgulamıştır.

Akif, kader ve insan hürriyeti meselesinin gerçekten karışık ve anlaşılması zor bir mesele olduğunu itiraf etmiş, Allah'ın hükmüne razı olunması gerektiğini zira bu meselenin bazı hususlarının yalnız Allah tarafından bilinebileceğini söylemiş bunu da bir şiirinde:

Neden ya, Hazret-ı Hakk'ın Resul'i Muhteremi,

Bu bahsi men ediyor boş yere mi?

Diyerek ifade etmiştir. Akif kader meselesinde daha ağırlıklı olarak insan hürriyeti üzerinde durmuştur. Uluhiyyetten bahsederken insan özgürlüğü vurgusunun oldukça azalır. Akif'in zaman zaman bir ikilem içine düştüğünün söylenmesi Akif'in

¹³⁹ Nisa, 58

¹⁴⁰ Mehmet Akif Ersoy, Sebülü'r-Reşad, 19Temmuz 1328-18Şa'ban, 1330, c.8-1, sa.204-22, s.413-414

¹⁴¹ Mehmet Akif Ersoy, a.g.m.

bu itirafı sebebiyledir.¹⁴²

Akif'e göre bu dünyada mutlak adalet yoktur.¹⁴³ Fakat Akif, mutlak adalet derken; Allah'ın adaletini değil, insanların insanlara tatbik ettiği adaleti kast etmiş ve şöyle demiştir: Akif, “ölümün zalime de mazluma da geleceğini hatırlatarak daha duyarlı olunması gerektiğine dikkat çekmektedir.”¹⁴⁴ Koca karı ile Ömer adlı şiirinde Mehmet Akif Ersoy, Abbas'ın diliyle Allah'ın kusursuz adaletinin, hiç bir şekilde, hiç kimsenin uygulamasının mümkün olamayacağını şöyle dile getirir:

Evet, adâleti “mutlak” hayâl edersen eğer,

Ömer değil ya ne olsan bırak ki hepsi heder!

Beşer “adâlet-i mutlak” tahayyül eylerse;

Görür ümîdini mahkûm her zaman ye'se¹⁴⁵

Muhammed İkbâl'e göre de kader İslam Dünyası'nda hep yanlış yorumlana gelmişti. Muhammed İkbâl Hallac adlı şiirinde

Teslimiyet ideali herkesin harcı değil!

Diyorsun ki “olacak buydu, oldu”

Aslında işler kanuna bağlıydı, oldu

Yazgının anlamını az anlamışsın

Ne benliğin, ne Tanrı'nın farkına varmışsın

Gerçek mü'minin Tanrı'dan niyazı

“Biz uyarız sana sen de uy bize!” olmalı

Onun azmi Hak yazgısını belirler

¹⁴² Bkz. Lütfü Cengiz, “Mehmet Akif'te Kader ve irade ikilemi”, Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu, Burdur, 2008,

¹⁴³ Bkz. Vahit İmamoğlu, “Mehmet Akif Ersoy'un İnsan İrade Ve Hürriyetine Bakışı” Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu, Burdur, 2008

¹⁴⁴ Bkz. Vahit İmamoğlu, a.g.m.

¹⁴⁵ Mehmet Akif Ersoy, Safahat, (hz. İsmail Hakkı Şengüler), a.g.e., c.1, s.288

Savaşta oku Hak oku gibi işler!¹⁴⁶

Mehmet Akif de tıpkı çağdaşı Muhammed İkbal gibi kaderin, kişinin iradesi ve çalışmasına bağlı olduğunu söylemektedir. Akif'in insanın hür iradeye sahip olduğunu söylemesinin nedeni O'nun insana verdiği değerdir¹⁴⁷.

Mehmet Akif Ersoy, insanların üzerlerine düşen sorumluluğu yerine getirmedikleri için başlarına gelen olumsuzlukları kader telakki ettiklerini ve kendilerini de kaderin zulmüne uğramışlar olarak gördüklerini ifade edip bu anlayışı pek çok şiirinde yermiştir.

¹⁴⁶ Muhammed İkbal, Cavidname, 2008, İstanbul, (çev. Halil Toker), s. 152-153

¹⁴⁷ Bkz. Vahit İmamoğlu", a.g.m ve Süleyman Hayri Bolay, "Mehmet Akif Ersoy'un Düşüncesinde Bazı Felsefe meseleleri" Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif'i Anma Kitabı, Ankara, 1996

III. BÖLÜM

MEHMET AKİF'E GÖRE TANRI-ÂLEM MÜNASEBETİ

1. TANRI TASAVVURLARI

İslam Dini'nin kutsal metni Kur'ân-ı Kerim'de insan için Allah'ın varlığının kabulü kolay, açık, zaruri bir mesele olarak bildirilmiştir. Selim bir fitratla yaratılan insanın yaratıcısını tanımasının da tabii olacağı bildirilmiştir. “O halde yüzünü bir hanîf olarak dine, Allah'ın insanları yaratmış olduğu fitratına yönelt! Allah'ın yaratılışında değişiklik bulunmaz. Doğru din O'dur. İnsanların çoğu bilmez”¹⁴⁸ Bu ayetten de anlaşıldığı gibi İslam'da salim, bozulmamış, selim bir fitratla düşünen insan için Allah'a inanmamak diye bir husus mümkün görülmemektedir.

Bir felakete, korkuyla karşılaşan insanların Allah'a yönelip dua etmeye başlaması, fitratı etkileyen kibir, inat gibi zaafardan arınıp selim olan aslî yaratılışına kavuşan insanın bir ve tek olan Allah'a yalvarmaya başlaması da Allah'a inanmanın doğal, kolay, akli olduğunu göstermektedir.¹⁴⁹

Kur'ân'ın nazil olduğu Arap toplumunun o çok tanrı inancı içinde dahi bütün tanrıların üstünde yüce bir varlık düşüncesi olduğu Kur'ân'da bildirilmektedir. İslam öncesi düşüncesi içinde hep bir Tanrı inancı olagelmiş yalnız Dehriye denen bir grup var oluşu, tâbi bir oluşa, ölmeyi (Dehr) zamana bağlayıp yaratıcıyı inkâr etmişlerdir.

İslam inancında Allah, bütün kainâtın yaratıcısı, düzenin koyucusu, koruyucusu olan Vacibu'l Vücut olan illet, sebeptir. Nitekim tabiattaki düzen ve ahenk, herşeyin bir sebebe dayanması Allah'ın varlığını ve birliğini gösteren bir delildir. Felsefe Tarihi içerisinde çeşitli Tanrı tasavvurları ola gelmiştir.¹⁵⁰ Şimdi bu Tanrı tasavvurlarını açıkladıktan sonra Mehmet Akif Ersoy'un bu tasavvurlar arasındaki konumunun ne olduğunu anlamaya çalışacağız.

¹⁴⁸ Rum, 34

¹⁴⁹ Hüsamettin Erdem, Bazı felsefe meseleleri, 1999, Konya, s.149

¹⁵⁰ Hüsamettin Erdem, a.g.e., s.150

a. Deizm

Bu görüşe göre Tanrı sadece bir ilk sebeptir. Başka hiç bir niteliği gücü olmayan aklî bir doktrindir. Bu görüş her türlü vahyi, ilhamı, dine dayalı bir Tanrı inancını reddetmektedir. Allah'ın varlığını kabul ederlerken, Allah'ı başka varlıklara benzetmeyi -Hıristiyanlığın teslis inancını- reddetmektedirler. Bu anlayış sahipleri insanlığın, Peygamber ve kutsal kitaplara ihtiyacı olmadığını ileri sürerler. Deizm ile teizm arasındaki en önemli fark deizmin kabul etmediği vahyi ve Peygamberlik müessesesini teizmin kabul etmesidir. Deizmin bütün tabiat olaylarını maddi kör bir kuvvete bağladığından teizmden ziyade materyalizme yakın olduğu görülmektedir. Deizmin temsilcisi sayılan Aristo'nun Tanrı'sı yaratıcılıktan yoksundur. Felsefe tarihindeki deist düşünürlerden sayılan John Tolland (1670–1722) Aristo'nun ilk sebep anlayışını da reddedip maddenin kendiliğinden hareket ettiğini savunur. Diğer bir deist J.J.Rousseau (1712–1778) “din yüce bir varlığın içimize koyduğu bir çeşit duygudan ibârettir. Bunun dışında kalan peygamber, kutsal metin, din adamları, ibadet o duyguyu bozan gayri tâbi duygulardır” görüşünü benimsemekte böylece tabii, aklî bir din anlayışı ortaya koymaktadır. Görüldüğü üzere deizmin Tanrı anlayışı, Tanrı'nın aşkınlığını kabul ederken, içkinliğini reddetmiştir.¹⁵¹

Akif'in Tanrı anlayışında Tanrı, daima bir faaliyet içerisinde ve bunu bir makalesinde “Allah yaratmaktan bir an fariğ olmuyor; sen nasıl atıl batıl oturuyorsun”¹⁵² diyerek ifade etmiştir. Yine O'na göre Allah, yüceliği, hikmeti, kemalatı ile âlemi aşan, aşkın; ama şefkat ve merhamet açısından insana en yakın olandır. Nitekim bunu bir vaazında “Zaten Allah gökte, yerde, değil; her yerde hâzır, her yerde nâzır bize şah damarımızdan daha yakın.”¹⁵³ Diyerek belirtmiştir. Buradan anlaşılmaktadır ki Akif deist değildir.¹⁵⁴ Nitekim Sebil'ür Reşad Dergisi'nde yayınlanan bir makalesinde “Cenab-ı Hak âlemi yalnız bir seferde yaratmadı. O'nun yaratması daimidir.” demektedir. Mehmet Akif'e göre Allah, bir yandan varlıkları var ederken diğer taraftan da yok etmektedir. Var etmesi ile yok etmesi arasındaki zaman o kadar

¹⁵¹ Hüsametdin Erdem a.g.e., s.152

¹⁵² Mehmet Akif Ersoy, Sebil'ür- Reşad, 7 Rebiü'l evvel c.9-2, s.389-395

¹⁵³ Mehmet Akif Ersoy, a.g.e., c.9, s.204

¹⁵⁴ Mehmet Akif Ersoy, Sebil'ü-Reşat, 31 kânunusani 1328, 7 Rebiü'l-evvel1331, c.9-2, sa.231-49, s.389-395

kısadır ki bizler olup bitenin farkına dahi varamamaktayız. Bu hususu” Allah’u Zü’l celal’in iki muhtelif tecellisi var ki biri mevcudatı yok etmekte, diğeri ise var etmekte. Ancak bu iki tecelli-i sübhani arasındaki zaman mesafesi bizim aklımızla ölçülemeyecek kadar kısa da onun için ne oluyor, ne bitiyor farkında olmuyoruz.”¹⁵⁵ “Akif diyor ki, Allah-ı Azimüşşan yaratmaktan biran fariğ olmuyor sen nasıl atıl batıl oturuyor da hayat umuyorsun.”Akif’in âlemi yoktan var edip, binbir tecelli ile idare eden Tanrı anlayışı Deizm’in Tanrı anlayışından uzak bir anlayıştır.

b. Panteizm

Bu görüş içerisinde bulunan İskenderiyye panteizm, sudûrcu panteizm, içkinci panteizm, maddeci panteizm (Naturalist) ve Stoa Panteizminin hepsinin ortak noktası tabiatla Tanrı’yı bir ve aynı saymalarıdır. Panteizmi benimseyenlere göre Tanrı’nın âlemden ayrı bir şahsiyeti yoktur. Tanrıya âlemdeya da düşüncededir. Bu görüşe göre ruh ve madde ayrı bir varlık değil üstün cevherin farklı tezahürleridir. Bu görüşe göre madde ve ruh ayrı bir varlık değil, üstün bir cevherin farklı tezahürleridir.

1- İskenderiyye Panteizmi: Bu görüşün ilk Temsilcisi Platon sayılmaktadır. Platon’a göre tek gerçek vardır O’da Tanrı’dır. Bütün âlem ruhi bir cevher olan Tanrı’dan türemiştir. Bütün âlem ruhi bir cevher olan Tanrı’dan çıkmıştır. İskenderiye panteizmi sudürcu ve içkinci olmak üzere iki görüşten oluşmaktadır. Bunlar:

A-Sudürcü Panteizm: Kâinatın, varlığın Tanrı’dan aşamalı olarak Tanrı’nın iradesi dışında, özde aynı olarak çıkıp türediğini savunan görüştür. En önemli temsilcisi Plotinos’tur.

B-İçkinci Panteizm: Herşey Tanrı’dadır diyen, bütün varlıklar Tanrı’da bulunmaktadır diyen bir görüştür.

2-Maddeci yahut Naturalist Panteizm: Bu görüşte olanlara göre kâinattaki varlıkların tamamı Tanrı’yı oluşturmaktadır. Bu görüştekiler Tanrı’maddeye indirgemekte, materyalist bir tutum sergilemektedirler.

3-Stoa Panteizmi: Tanrı tek gerçek külli ruhtan ibarettir diyerek maddeci

¹⁵⁵ Mehmet Akif Ersoy, Sebil’ü –Reşad,, 24 Kanunsani 1328-29 Safer 1331, c.9-2, sa.230-48, s.373-376

panteizmin aksi bir tutum sergileyenlerin görüşüdür. Bu görüşte olanlar metafiziği maddeye indirgeyen maddeci naturalistlerin aksine maddeyi metafiziğe indirgemektedirler. Çoğu zaman tasavvuftaki Vahdet-i Vücut anlayışı Stoa panteizmi ile karıştırılmıştır. Oysa İslam Vahdet-i vücud anlayışında âlemin mahiyeti Allah'ın mahiyetine dâhil edilmez. Aksine âlemin varlığı Allah'ın varlığına dayandırılır.¹⁵⁶ Bu anlayışın ilk temsilcileri Herakleitos'tan, Hint Miteolojisine kadar, Ksefenophones ve Parmenides'e kadar ulaştığı kabul edilmektedir. Panteizm hakkındaki bu bilgilerden sonra “Acaba Akif, panteist midir? Yahut şiir ve yazılarında panteist esintiler var mıdır?” sorularını cevaplayalım.

Nigâhından saçılmış lem'alardır pîş-i hayrette

Yüzen ecrâm-ı nûrânûr bahr-i sermediyyette.

Zemin lebrîz-i âsârın; sema pâmâl-i envârın

Avâlim hep merâyâ-yı nazar pîrâ-yı didârın¹⁵⁷

Sonsuzluk denizi göklerde yüzen o nurlu yıldızlar, senin göklere hayran hayran bakışından saçılmış pırıltılardır. Yeryüzü senin eserlerinle dolu, gökler senin ışıklarının altına sığınmış ve bütün kâinat senin güzellikler saçan yüzünü yansıtmak için ayna olmuş mısralarından örnekler verdiğimiz İstiğrak Şiiri ile ilgili olarak Orhan Okay, şu değerlendirmeyi yapar. “İstiğrak başlığını taşıyan şiir vahdet-i Vücutçu yahut Panteist bir görüşü düşündürür... Bu şiirde tabiat Tanrı'nın varlığından nişanedir veya O'nun tecellisidir.”¹⁵⁸Bize Okay'ın bu değerlendirmesi çok da doğru gelmemektedir. Dikkat edilirse Okay, panteizm ve vahdet-i Vücut kelimesini aynı anlamda kullanmıştır. Yukarıda Hayri Bolay'ın bahsettiği stoa panteizmi ile vahdet-i Vücut anlayışının karıştırma söz konusu olmuştur. Oysa panteizm ve Vahdet-i Vücut bir birinden farklı anlayışlardır. Panteizmde Mutlak varlık, bir yanı ile Tanrı bir yanı ile tabiattır. Tanrı tabiatta tecelli edecek yerde tabiat Tanrı olarak görülür. Vahdet-i vücud ise İslami İnanıcı gerekli gören, ahiret hayatına inanan, gaye-sebebi lüzumlu gören, ayet ve hadis ile keşfiyata dayanan bir görüştür. Panteizm de zuhurun zarureti dolayısıyla ferdi ve

¹⁵⁶ Süleyman Hayri Bolay, a.g.e., s.142

¹⁵⁷ Mehmet Akif Ersoy, Safahat, a.g.e., c.1, s.436

¹⁵⁸ Orhan Okay, a.g.e.,

ilahi iradenin inkârı söz konusudur Vahdet-i Vücut görüşüne sahip olanlar ilahi ve ferdi iradeyi kabul ederek ferdi mes'uliyeti temellendirmiş olurlar.¹⁵⁹ Kısacası Akif Panteist değildir, eserlerinde panteizm gibi anlaşılabilir hususlar ya Vahdet-i Vücut yahut Vahdet-i suhud özelliği taşıyan unsurlardır.

c. Panenteizm

İkinci Panteizm ile Stoacı Panteizmin birleşimi gibi anlaşılabilir bir Tanrı tasavvurudur. Tanrı'nın soyut vasıfları açısından aşkınlığını kabul ederken, somut yönleri ile âlemin içinde bulunduğunu savunan bir görüştür. Panenteizmde yaratma dinin yaratma anlayışından farklıdır. Burada yaratma olmuş bitmiş bir Tanrı faaliyeti değil, Tanrı ile devam edip süre gelen bir yaratma söz konusudur. Diğer Tanrı tasavvurlarından farklı olarak panenteizm yeni ve oluşmakta olan bir akımdır.¹⁶⁰

Panteizmin “Her şey Allah'tır” görüşüne karşılık Tanrı'nın bazı varlıkların içine girdiğini (hulûl) ettiğini savunur. Hristiyanlıkta Tanrı insanlığı kurtarmak için İsa kılığına girmei böylece insanın tanrılaşması fikrinden doğmuştur. Max Scheler bu inancı felsefi bir anlayış haline getiren kişidir. Schopenhauer'da da bu anlayışın etkileri görülür. İslam dünyasında da Şiilik ve Aleviliğin bazı kollarında Panenteizm'in hulûl anlayışının bir benzeri mevcuttur. Hartsborne, Whitehead batıdaki temsilcisi olagelmıştır.¹⁶¹ Mehmet Akif müslümandır. Oysa panenteizm Hristiyanlığın asli günahattan insanlığı kurtarmak için yeryüzüne İsa olarak inmiş olduğu inancından doğmuştur. Dolayısı ile Akif'in bu düşünce ile uzaktan yakından ilgisi yoktur.

d. Ateizm

Ateizm, geniş anlamıyla sadece “teist olmayan” yani Tanrı'ya herhangi bir şekilde hayatında yer vermeyen demek iken pozitif ateizm, düşünerek ve tartışarak Tanrı'nın var olmadığını söyleyip ispatlamaya çalışan kişidir. Felsefenin yer verdiği ateist kavramı da bu olmaktadır. Aslına bakılırsa her iki anlamda da gerçek anlamda bir ateizm olup olmadığı tartışmalıdır. Aziz Anselm (1033-1109) mutlak bir ateizmin mümkün olmadığını savunurken Hristiyan ilahiyatçı ateizmin de dini bir anlam ve

¹⁵⁹ Süleyman Hayri Bolay, ,a.g.e., s. 142

¹⁶⁰ Mehmet Aydın, a.g.e., s.195

¹⁶¹ Mehmet Aydın, a.g.e., s.197

değer ifade ettiğini ifade etmiştir. Yine çağımız düşünürlerinden İngiliz Ballie de mutlak ateizmin mümkün olmadığı görüşündedir. Ateizm her devir ve zamanda farklı anlaşılmıştır. Antik çağda Yunan tanrılarını inkâr eden felsefeciler de ateist olmakla suçlanmışlardır.¹⁶² Günümüzde ateizmi, evreni yaratan ve onu yöneten, özü itibari ile aşkın ama sonsuz gücü, bilgisi, iradesi, vesairesi ile evrende içkin olan teist hatta monoteist Tanrı inancına karşı tepki olarak doğan, bir düşünce hareketi olarak tanımlamak gerekir. Ateizm düşüncesi bir takım fikri akımların etrafında yapılanma çabası içinde olagelmıştır. Bunlar kötülük düşüncesi ve maddenin ezeliyeti ile kozmolojik delile karşı çıkma tutumudur. Bazı ateist akımlarda, bir takım psikolojik ve sosyolojik teorilerden hareket ederek Tanrı'yı inkâr etmişlerdir.

Bu teoriler, Fransız sosyolog Emil Durkheim'a ait olan Tanrı düşüncesi toplumun bireyleri kontrol altında tutmak için uydurduğu boş hayal ürünü bir kavram olduğunu söyleyen sosyolojik teorisi ve Freud ve Feuerbach'ın psikolojik yansıtma teorisi ki, bu teoriye göre Tanrı fikri, çocuktaki baba imajının bir yansımasıdır. Çocuk zekâsının zorluk ve felaketler karşısında geliştirdiği zihinsel bir savunma mekanizmasıdır. Ateistlerin bir kısmı da hissi ve ahlaki gerekçelerle Tanrı'yı inkâr etmişlerdir. Bunların başında da Nietzsche ve Sartre gelmektedir. Teizm'in tanrısı bizi ve bizimle ilgili şeyleri belirlemektedir. Öyleyse “gerçek özgürlük Tanrı'yı ve O'nun belirleyişine karşı durmak, baş kaldırmakla sağlanacaktır.” düşüncesini taşırlar. Ateistler arasında “Tanrı hiçbir şekilde konuşulmaya değmeyen bir konu gibi görüp ontolojik delilin zorunlu varlık kavramına karşı çıkararak zorunlu önermeler totolojik yapıda önermeler olup bu önermelerden hiçbiri varlığa dair zorunlu bilgi veremez.” görüşünde olan Findley gibi doğrulamacı çözümleneci filozoflar da varolagelmıştır¹⁶³.

Her yazısında topluma dinin değerlerini ve bu değerlerin önemini layıkı ile anlatabilmek için kendince iyi bir kul olmanın gereği olarak zaman zaman içten bir coşku ile dini şiirler yazan Akif'in ateist olduğu söylenemez. Bırakınız ateist olmasını, dinin güçlü bir savunucusu olduğu görülür. Nitekim Tefik Fikret'in ateist söylemler barındıran tarih-i kadim adlı şiirine yazdığı reddiyesi meşhurdur. Bununla ilgili olarak bir şiirinde şöyle demiştir:

¹⁶² Mehmet Aydın, a.g.e., s.217-218

¹⁶³ Mehmet Aydın, a.g.e., s. 219, 225

Cinâyetin bu şenâ'at kadar mülevvesini
 İştirmek istemez insan, değil ki görmesini.
 Sizin çocuklarınız dîni belliyor ilkin;
 Esâs-ı terbiyeniz mahvı âdetâ şirkin
 Bizim çocuklar için şimdi, ilmihal oldu,
 Gömüp de hufre-i mâziye Hayy-i Ma'bûd'u,
 Ne var ne yoksa mukaddes, onunla bitti demek!
 Şebâbâ hak veririm... Çünkü üç bitmez inek
 Yazıp dağıttı o mel'un berât-ı isyânı;
 Sabîlerin yüreğinden kopardı imânı!

Cinayet'in bu derece pis ve çirkin olanını görmek şöyle dursun, insan iştirmek bile istemez. Sizlere ne mutlu, çocuklarınız her şeyden önce dinlerini öğreniyorlar. Terbiye metodunuzun özünde, dinsizliğin süpürülüp atılması vardır. Bizim çocuklar için ise; şimdi, bütün varlıkların yaratıcısı olan Allah'ı mâzî çukuruna gömüp, onunla birlikte mukaddesat adına ne varsa hepsinin yok olduğunu kabul etmek ilmihal oldu! Ben gençlere hak veriyorum... Çünkü üç beyinsiz inek, o lanetli isyan beratını (Tevfik Fikret'in(1867-1915) "Tarih-i Kadim" adlı şiirini) çoğaltıp dağıtarak yavrucukların yüreğindeki îmanı koparıverdiler.!

Görülüyor ki, Akif'e göre insanların inançsızlığına bir şekilde sebep olmak, inançsızlığı övmek, cinayetlerin en ağırıdır. Ayrıca Akif dinin bütün kutsallarına içten bir şekilde bağlıdır. Nebilik müessesesine inanır ve Peygamberi'ne aşk derecesinde bağlıdır. Nitekim bir şiirinde Peygamber'e olan sevgisini şöyle dile getirir:

Kadrini iclâl değil maksadım,
 Öyle bir âdem daha ben olmadım.
 Ben kimim, evsâfını icmâl kim?

...

Zatına ey merd-i hakaayık-şinâs

Yol bulamaz değme tasavvur kıyâs.

Merdüm idin dide-i ahbâbda,

Şu'le idin meclis-i ashâbda¹⁶⁴

Akif'in peygamber sevgisi ile ilgili pek çok şiir ve yazıları mevcuttur. Esasen konumuz bu olmadığından bu kadarı ile iktifa edelim. Dinlerin en önemli değerlerinden biri de elbette kutsal metinleri, kitaplarıdır. Akif, bir inanan olarak hayatını İslam'ın Kutsal Kitabı Kur'an'ı anlamaya ve anlatmaya adanmıştır. Pek çok yazı ve şiirlerinin başına Kur'an'dan ayetler koyması da O'nun Kur'an'a duyduğu derin sevgisinin bir tezahürüdür. Nitekim bir şiirinde Kur'anla ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

Takdîr-i meziyyetinde efkâr

Heyhât eder mi kudret izhâr?

Sen cilvegeh-i cemâl-i Hak'sın

Âyîne-i Hak desem ehaksın

...

Bir bârika-i kemâlsin sen,

Bir bârika kim bekaaya mazhâr,

Her lem'ası ta zamân-ı mahşer,

Bir şule-i intifâ-masunsun,

Her an bu şerefle rû-numunsun

Kur'an'a ithafen söylediği bu sözlerde Akif, Kur'an için "hiç insan zekâsı sendeki değerleri takdir edecek gücü gösterebilir mi? Sana Hakkın aynası desem

¹⁶⁴ Mehmet Akif Ersoy, Safahat Dışında Kalmış Şiirler, (haz. İsmail Hakkı Şengüler) a.g.e. c.4, s.352

yeridir... Ulu Allah'ın bize gönderdiği en muteber belgesin sen.¹⁶⁵ Diye seslenen Akif'in Kur'an için "Hakkın aynası" demesinin nedeni Allah'la ilgili en doğru bilgileri Kur'an'dan ediniyor olmamızdır. Yoksa Akif burada Allah'ı aynadan görüntüsü aks eden bir cisim olarak nitelememiştir. Akif, bulunduğu her ortamda dinin savunuculuğunu yapmış olan, peygamberlik müessesesini kabul eden, dinin kutsal metnine sonuna kadar sahip çıkan, dini hayattan hiçbir zaman kopmayan biridir. Mehmet Akif İslam Dinine derinden gelen bir sadakatle inanmış ve bağlanmışır.¹⁶⁶ Bütün bunların Akif'in ateist olmadığını göstermek için yeterli olduğu kanaatindeyiz.

e. Teizm (Teizm = Tanrıci Görüş)

Bu görüşe göre Tanrı vardır, iyidir, kudretli, uzayda yer tutan, bilen, duyan, işiten, düşünen bütün varlıkları yaratandır. Soyları devam ettiren, günahları zalimlik etmeden cezalandıran, faziletli karakterleri de iyilikle mükâfatlandıran hep O'dur.

Bu görüşte olanlar Tanrı'nın cezalandırdığına inanır ama nasıllığını araştırmaz. Tanrı'nın kudretini gösterdiğine, doğru olduğuna inanır. Tanrı'nın inayeti meselesinde karşılaşılan güçlükler Teist'in inancını sarsmaz. Bunların birer delil değil ancak bazı güçlükler olduğunu bilir. Bazı etkilerden dış görünüşlerden başka bir şeyi ayırt edemediği halde, Tanrı'nın inayetine tabii olur. Gördüğü şeylere bakıp görmediği şeyler hakkında da bazı hükümlere vararak, Tanrı'nın inayetinin her yere, bütün zamana yayıldığını düşünür.¹⁶⁷

Teist hem kendisi ile hem tabiatla hem insanlıkla barış, uyum, güven ve sevgi içinde huzurlu bir gönül sahibidir. Çünkü bilir ki; bir tek Tanrı'ya tapmak dünyadaki bütün sistemlerin ilkidir. Dili herkesin anladığı dildir. Pekin'den Çayen'e kadar bütün insanları, âlimleri kardeşi sayar. Teiste göre din, metafiziğin türlü türlü inançları ve boş törenler değil, sadece tapmak ve adaletten ibarettir. Teist'in ibadeti, çevresindeki insanlara hatta hayvan ve bitkilere iyilik etmek, temel düşüncesi de Tanrı'ya itaat boyun eğmektir.¹⁶⁸

¹⁶⁵ Mehmet Akif Ersoy, a.g.e. c.4, s.262

¹⁶⁶ Vahit İmamoğlu, Mehmet Akif Ve İnanan insan, s.15

¹⁶⁷ Hüsameddin Erdem, a.g.e., s. 150

¹⁶⁸ Hüsametdin Erdem a.g.e., s.151

Buraya kadar Tanrı – âlem münasebeti ile ilgili olan Tanrı tasavvurları içerisinde Akif’in yeri nedir? Sorusu ile ilgili olarak Akif’in Deist, Panteist, Ateist olmadığını belirtmiş; Mehmet Akif in inanç ve düşünce dünyasında Tanrı tasavvuru, büyüdüğü çevrenin ve “ne biliyorsam kendinden öğrendim benim hem babam hem hocamdır” dediği babası Tahir Efendi’nin etkisi ile üç büyük dinin Hristiyanlık, Yahudilik ve İslam tasavvurlarından İslam’ın Tanrı tasavvuru olduğunu söylemiştik. Buradan da anlaşılmaktadır ki; Akif teisttir. Her inanan gibi Akif’te hayatı boyunca zorluklar karşısında ümidini kaybetmemiştir. Kurtuluş Savaşı’nın en zor zamanlarında “doğacaktır sana vaat ettiği günler Hakk’ın” diyerek çevresine ümit saçarken, ümitsizliğin inanan için mümkün olamayacağını şu şekilde belirtir:

Ey Hakka taparken şaşırın kalb-i muvahhid!

Bir sine ümitsiz yaşar ancak O’da mülhid ¹⁶⁹

Daima Allah’a dayanılıp güvenilmesi gerektiğini ve ilimle, hikmetle, çalıştıktan sonra başarının mutlaka gerçekleşeceğini;

Allah’a dayan say’e sarıl hikmete ram ol!

Yol varsa budur bilmiyorum başka çıkar yol. ¹⁷⁰

Diyerek belirtir. Akif, bir vaazında Allah’ın şöyle söylediğini ifade eder: “Benim uğrumda çalışanlar, benim için çalışıp, çabalayan, mücahedede bulunanlar... Ne olacak? Biz onları mutlaka mazhar-ı hidayet edeceğiz. Hiç şüphe yok yok edeceğiz. Kendi sübül-i ilahiyemize, kendi yollarımıza. Yani benim için çalışanları, benim uğrumda mücahede edenleri ben mutlaka mazhar-ı tevfik edeceğim.” ¹⁷¹ Akif, sadece Allah rızası için çalışanları Allah’ın mutlaka hidayete eriştireceğine bütün kalbiyle inanır.

Akif, kâinatta galaksilerden atomlara varıncaya kadar her şeyin Allah tarafından yaratıldığını söyler ve bu inancını Safahat’ ta bir şiirinde şöyle dile getirir:

¹⁶⁹ Mehmet Akif Ersoy a.g.e ., c. 4, s. 55

¹⁷⁰ Mehmet Akif Ersoy, a.g.e., c.4, s.56

¹⁷¹ Mehmet Akif Ersoy Sebil’ür’ Reşad, 20 Cemaziye’l –âhir 1330, c.8-1, s.253-254

Mükevvenâtı ezelden halâs edip ebede
 Sürükleyen, onu hayret-fezâ hüviyette
 Tekallübât ile bir müntehâya doğru süren
 Her istikaameti dâim o müntehâya veren,
 İrâde hep ezelfî say'idir bakılsa, onun¹⁷²...

Sebil'ür'reşad Dergisi' nde yayınlanan Kur'an tercümesinde "O, göklerin ve yerin mübdiidir." ayetine yer vermiştir.¹⁷³

Tevhid yahut Feryat adlı şiirinde Akif, insanın Allah'ın zatı hakkında bilgi sahibi olamayacağını söylerken buna delil olarak" ey Allah'ım senin nurunun gölgesi olan şu yaratılmış âlemlerle ilgili sırlar bize kapalıyken senin azametini ve yüceliğini nasıl kavrayabiliriz" dediği mısraları şöyledir:

Ey nûr-i ulûhiyetinin zıllı avâlim,
 Zıllın bile esrâr-ı zuhûrun gibi muzlim!
 Kürsî-i celâlin-ki semâlarla zeminler
 Bir nokta kadar sahn-ı muhîtinde tutar yer
 İdrâkin eder gâye-i ümmîdini heybet!¹⁷⁴

Akif'in yaratılmış âlemi Allah'ın nurunun gölgesi olarak nitelemesi bize Platon'un mağara örneğindeki, idea ve onun gölgesi konumundaki maddi âlem karşılaştırmasını hatırlatmaktadır.

Mehmet Akif Ersoy'a göre Tanrı merhametlidir. Hatta insanlara her devrin ihtiyaçlarına uygun dinler ve son olarak İslam dinini göndermesi de bu rahmetinin eseridir. Bu düşüncesini bir yazısında şöyle ifade etmiştir. "Cenab-ı Allah Kur'an'da bize sarahaten bildiriyor ki: bu din, din-i fitridir, din-i hakikidir, din-i tabidir. Lakin

¹⁷² Mehmet Akif Ersoy, Safahat, (İsmail Hakkı Şengüler), a.g.e., c.2, s.258

¹⁷³ Mehmet Akif Ersoy, Sebil'ür'Reşad, 606, s.113

¹⁷⁴ Mehmet Akif Ersoy, Safahat, c.1, s.34

insanların çoğu bilmiyorlar.” Mehmet Akif, Allah’ın iyi ve insanlığın iyiliğini istediğini, kullarına karşı şefkatli olduğunu savunur bu düşüncesini “Allah niçin İslam’ı gönderdi? Çünkü beşeriyetin saadeti matlub idi.”¹⁷⁵ Diyerek ifade etmiştir.

Tanrı’nın merhametli oluşu ile ilgili olarak bir yazısında şu tespiti yapar:” Musa ile Harun ise birer Peygamberdi. Uluhiyet davasına kalkışan Firavun’u yola getirmek için Cenab-ı Hak bu iki vücut-u mübareki bin hucet-i kahıra ile gönderebilirdi. Öyle iken “sert davranmayınız, yumuşak söyleyiniz, rıfk ile muamelede bulununuz.” Emrini veriyor.¹⁷⁶ Bir şiirinde Allah’a

Sen merhamet ve acımanın ruhusun diye hitap etmiştir.¹⁷⁷

Akif ‘e göre Tanrı merhameti ile hastalara şifa verendir. Doktor ve ilaç gibi şeyler birer sebeptir. Bu düşüncesini Selma adlı şiirinde:

Filan hekim iyidir dediler. Geldi baktı, anlamadı.

Hayır, filan daha anlayışlıdır, dediler.

...

Hekim ilaçları, oğlum, bütün tesellidir.

İlaç yiyip iyi olmak, o bir tecellidir.¹⁷⁸

Mehmet Akif Sebil’ü-Reşad’da çıkan bir yazısında Tanrı’nın merhameti ile ilgili olarak”Ya Muhammed deki; Ey nefislerine zulüm etmiş Allah’ın kulları! Cenab-ı Hak’ın merhametinden ümidinizi kesmeyiniz. Allah bütün günahları mağfiret eder. Şüphe yok ki O ğafurdur, rahimdir”¹⁷⁹ ayeti ile ilgili olarak”Allah’ı tanımayan insan menfaat talebinden bıkmaz. Usanmaz. Kendine bir zarar dokundu mu hemen ye’se düşer, ümidini keser.”¹⁸⁰ Dedikten sonra Allah’tan ümid kesmenin neden küfür sayıldığı

¹⁷⁵ Mehmet Akif Ersoy, Sebil’ü-r-Reşad, 31 Kanunsani, - 1328-7Rebil’ül-evvel, 1331, c.9-2, sa.231-249, s.389-395

¹⁷⁶ Mehmet Akif Ersoy, Sebil’ü’r-Reşad, 26 Nisan, 22Cemaziye’l –evvel 1330, c.8-1, sa.192-100, s.173-174

¹⁷⁷ Mehmet Akif Ersoy, Safahat. (Haz. İsmail Hakkı Şengüler), c.1, s.305

¹⁷⁸ Mehmet Akif Ersoy, a.g.e., c.1, s.154

¹⁷⁹ Hicr, 56

¹⁸⁰ Mehmet Akif Ersoy, a.g.m.

sorusuna: “Bir Müslüman ye’se düştüğü gibi Cenab’ı Hakk’ın Fisebilillah çalışanlara va’d buyurmuş olduğu necatı, selameti, muvaffakiyeti, nusreti inkâr etmiş oluyor. Hiç bir surette hulf etmesine; hâşâ yalan çıkmasına imkân tasavvur edilemeyen va’d-i ilahiye inanmamak acaba Müslümanlıkla te’lif edilebilir mi?”¹⁸¹ diyerek cevap verir.

Mehmet Akif Ersoy Allah’a gerçekten inanan insanın, insanlara zulmedemeyeceğini, haksızlık, hırsızlık, sahtekârlık yapamayacağını belirtir; gerçek imanın insanları bunlardan ve bütün kötülüklerden alıkoyması gerektiğini düşünür. Bununla ilgili olarak bir yazısında “Günün birinde insanların huzur-u ilahide Rabbü’l alemin’e çıkacağını yakinen bilmek şöyle dursun, bu hakikati bir zan, bir tahmin, bir ihtimal olarak hatıra getirmek bile bu gibi rezaili irtikâba manidir.”¹⁸² Demiştir.

Mehmet Akif’e göre din Allah’ın bir emanetidir. Bir yazısında “İyi biliniz ki bu din-i mübin bize vediatullahtır” demiş, atalarımızın bu emaneti korumak için gösterdikleri fedakârlıkların bu günün insanına örnek olması gerektiğini belirtmiştir.¹⁸³

2. MEHMET AKİF ERSOY’A GÖRE İNSAN

Mehmet Akif Ersoy insan meselesini, yine İnsan adlı şiirde anlatmıştır. Akif bu şiirde:

Haberdâr olmamışsın kendi zâtından hâlâ sen,

“Muhakkar bir vücudum!” dersin ey insan, fakat bilsen

Senin mâhiyyetin hatta meleklerden de ulvîdir:

Avâlim sende pinhandır, cihanlar sende matvîdir

Zeminlerden, semâlardan taşarken feyz-i Rabbânî ¹⁸⁴

“Hoşca bak zatına çünkü zübde-i âlemsin sen” diyen Şeyh Galib ve Farabi de

¹⁸¹ Mehmet Akif Ersoy, Sebil’ür-Reşad, 3Şubat 1337, 24 Cemaziziye’l-evvel 1339, c.18, sa.467, s.293-296

¹⁸² Mehmet Akif Ersoy, Sebil’ür-Reşad, 5 Nisan, 1328, 1 Cemaziye’l –evvel 1330, c.8-1, sa.189-7, s.113-114

¹⁸³ Mehmet Akif Ersoy. Sebil’ür-Reşad, 25 Teşrinsani 1336-15Rebiü’l –evvel, 1339, c.18, sa.464, s.249-259

¹⁸⁴ Mehmet Akif Ersoy, Safahat, Haz. İsmail Hakkı Şengüler), a.g.e., c.1, s.208

dâhil pek çok filozof gibi Akif de insanı “küçük âlem” sayar. Süleyman Hayri Bolay, Pascal’ın (1623-1662) sazlıktaki kamış kadar aciz ve zavallı gördüğü insanı, Akif’in kendi küçük olmasına rağmen aklı sayesinde tabiata hâkim bir güç saydığını ifade etmiştir.

Aynı şiirinin devamındaki

Esîrindir tabîat, dest-i teshîrindedir eşya;

Senin ahkâmının münkaadıdır, mahkûmudur dünya.

“Doğa sana tutsak olmuş, bütün varlıklar senin emrine girmiştir. Bu dünya senin koyduğun kurallara uyup egemenliğine boyun eğmektedir.” Mısraları ile ilgili olarak Bolay, bu şiiri batıda en iyi açıklayacak olan Emil Boutroux’tur (1845-1921) dedikten sonra tabiat yasalarının insani alanda zorlayıcılığı olamayacağını; İnsanın hâkimiyet arzusu ile kendini aşmak istemesinden, dil ve dinden kaynaklı kültürün meydana geldiğini söyler. Ayrıca Bolay, Akif’in insanın sadece şu anla değil, başlangıç (mebde) ve sonuyla da ilgiendiğini (mead) buna ilaveten şu anında insan için çözülmesi gereken bir muamma olduğunu, yine insanın hal ile müstakbel arasında hale razı, müstakbele kani olmadan uğraşıp didinmekte olmasının nedeninin, ilahi emanetin taşıyıcı olmasına bağladığını belirtmiştir. Akif’e göre insan ilahi tekliflerin emanetgahı, yaratılışın nüsha-ı kübrası,¹⁸⁵ tecelligah-ı ilahi olması hasebiyle daima hürmete layık bir varlıktır. Bu konuda Akif İnsan adlı şiirinde:

Zeminlerden semâlardan taşarken feyz-i Rabbânî

Olur kalbin tecelli –zâr-ı nûrâ-nur-i Yezdânî

Musaggar cirmin amma gâye-i sun’i ilâhîsin

Bu haysiyetle pâyânın bulunmaz, bîtenâhîsin!

Edîb-i kudretin beytü’l-kasîd-i şi’ri olmuşsun;

¹⁸⁵ Süleyman Hayri Bolay, “Mehmet Akif’in Düşüncesinde Felsefe Meseleleri” Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif’i Anma Kitabı, Ankara, 1986

Hâkîm-i fitratın bir anlaşılmaz sırrı olmuşsun.¹⁸⁶ demiştir.

Akif, insanın diğer canlılara üstünlüğünü bu şekilde belirtirken Allah'ın yanında insanın konumu hakkında,

İlahi, “Mâlike’l mülküm” diyorsun... Doğru, âmennâ

Hakîkî bir tasarruf var mıdır insan için? Aslâ!

Eğer almışsa bir millet, edip bir mülkü istîlâ

Eğer vermişse bir millet bütün bir mülkü bî-pervâ

Alan sensin, veren sensin, senin hükmündedir dünyâ¹⁸⁷

diyerek hakiki tasarruf sahibinin yalnız Allah olduğunu belirtir.

Mehmet Akif’e göre insan yaratılışın büyük bir örneğidir. Dolayısı ile de yapacaklarına kendi karar verebilmeli, hür bir irade sahibi olmalıdır. Allah kâinatı insan için yaratmıştır yine Akif’e göre Kur’an’ın “Âdem’e secde edin” emri de insanın değerini ortaya koymaktadır.¹⁸⁸

Akif “İnsan” adlı şiirinde insanın kendilik bilincinin farkına varmasına çalışmış ve kendini küçük görerek zorluklar karşısında azmi bırakmasını sabırdan ayrılmasını mantık hatası saymıştır.¹⁸⁹ Nitekim Mehmet Akif’e göre, insanı kurtaracak, onun zorlukların üstesinden gelmesini sağlayacak güç yine insanın kendindedir. Bu düşüncesini bir şiirinde:

Ey yolda kalan, yolcusu Yelda-yı hayatın!

Göklerde değil, yerde değil, sende necâtın.¹⁹⁰

Mehmet Akif Ersoy’a göre Allah insanı terbiye etmektedir. Buna, Abese Suresi’ndeki Peygamber’i Allah’ın ihtar etmesini örnek olarak anlattığı bir vaazında

¹⁸⁶ Mehmet Akif Ersoy, Safahat, (İsmail Hakkı Şengüler) , a.g.e, c.1, s.208

¹⁸⁷ Mehmet Akif Ersoy, Safahat, (Haz. İsmail Hakkı Şengüler), a.g.e. c.2, s.130

¹⁸⁸ Bkz. Vahit İmamoğlu, Mehmet Akif Ve İnanan İnsan, İstanbul, 1986, s.16

¹⁸⁹ Bkz. Bayram Dalkılıç, a.g.m.

¹⁹⁰ Bkz. Vahit İmamoğlu, a.g.m.

sözlerine şöyle devam eder: “Cenab-ı Hak ümmete edeb öğretiyor, insanlık öğretiyor. Hem öyle bir surette ki: Eğer biz adaba sarılmış olsaydık, bugün milletlerin en büyüğü olurduk.”¹⁹¹

Mehmet Akif Tanrı’dan utanılması gerektiğini belirtir. Bununla ilgili olarak bir şiirinde, tembellik edip yatanlara şöyle seslenir:

Ey, bütün dünya ve mafihâ ayaktayken yatan!

Leş misin davranmıyorsun? Bari Allah’tan utan.¹⁹² Yine Mehmet Akif Allah’tan hakkıyla utanmak için belli bir bilgi seviyesine gelmesi gerektiğini belirtir. Bununla ilgili olarak bir şiirinde şöyle demiştir:

Lâkin ne demek bizleri Allah ile iskât?

Allah’tan utanmak da olur ilm ile... Heyhât!¹⁹³

Mehmet Akif’e göre Allah dediklerini fiilen yapan, işi sözde bırakmayan kullarını ve Allah’ın yolunda yekpare perçinlenmiş bir bina gibi O’nun düşmanları karşısında mücadele eden kullarını sever.¹⁹⁴ Esasen Akif pek çok şiir ve yazısında söz – fiil uygunluğu üzerinde durmuştur. O’na göre insan, söylediğini hatta inandığını, bizzat yaşayarak, yaparak yerine getirmelidir; bu gerçek samimiyettir ve Allah’ta kullarından bunu ister. Mehmet Akif bu düşüncesini bir yazısında şöyle izah etmiştir: “Lâkin ben Müslümanları seviyorum. Kalbimde din kardeşime karşı hiç buğz, nefret yok. İyi ama muhabbet, şefkat gibi şeyler hep umur-u batıniyedendir. Vücuduna hükm olunmak için hariçte asarı, tecelliyatı görülmek lazım. Yalnız hissiyat-ı kalbiye kâfi olsaydı, Cenab-ı Hak bu namazları, bu oruçları, bu ibadetleri emr etmezdi. Kalben beni tanıyın, bu kadar kâfi derdi. Hâlbuki böyle değil. Allah bile ahval-i kalbiyemizi, ahval-i vicdaniyemizi harici eşkâl ile görmek istiyor. O Allah ki, alimü’s sırrı ve’l hafıyyat’tır.”¹⁹⁵

Mehmet Akif Ersoy, Allah’ın kullarının şık ve temiz olmasını istediğini söyler.

¹⁹¹ Mehmet Akif Ersoy, Sebil’ur – Reşad, 15 Mart, 1328, 9 Cemaziye’l Ahir 1330, c.8-1, sa.186-4, s.53-54

¹⁹² Mehmet Akif Ersoy, Safahat (haz. M.Ertuğrul düzdağ), İstanbul, 2006, s. 25

¹⁹³ Mehmet Akif Ersoy, Safahat (haz. ismail Hakkı Şengüler) a.g.e., c.2, s.180

¹⁹⁴ Mehmet Akif Ersoy, Sebil’ü-Reşad, 24 Kanunsani, 1328-29 Safer 1331, c.9-2, sa. 230-248, s.373-376

¹⁹⁵ Mehmet Akif Ersoy, Sebil’ü-Reşad, 31 Kanunsani, 1328-7Rebiü’l-evvel 1331, c.9-2, sa. 231-49, s.389-395

A'raf Sûresi'ndeki "Ey âdemoğulları, her namaz yeri için temiz libasınızı giyiniz, bir de giyiniz içiniz, yalnız israf etmeyiniz; iyi biliniz ki Allah israf edenleri sevmez."¹⁹⁶ Ayeti ile ilgili bir konuşmasında dinimizin her türlü ifrat ve tefritten uzak olduğunu erkeklerin şıklık adına takıp takıştırması ne kadar yanlışsa zühd adına paçavralarla gezmesinin de o kadar yanlış olduğunu belirtir ve sahabeden Ömer'in eski elbiselerle dolaşan birini "Böyle miskin tavırlarla dinimizi öldürme" diyerek azarlamasını ve Peygamber'in elbisesine itina göstermeyen bir kişiye "Allah verdiği nimetini senin üzerinde görmek ister" demesini örnek olarak anlatır¹⁹⁷. Mehmet Akif, bir yazısında "Allah'ın eli cemaatin üzerindedir" Hadisine yer vermiş ve İmanın tam olabilmesi için Müslümanların birbirlerini kendi canları gibi aziz bilmeleri gerektiğini. asr-ı saadetten fedakârlık örnekleri ile izah etmiştir.¹⁹⁸ "Allah'ın eli" tamlamasını Allah'ın yardım ve desteği anlamında kullanmıştır. Yoksa organ, uzuv anlamında kullanmamıştır.

Tanzimatla başlayan batı hayranlığının ve batı kaynaklı pozitivist akımların etkisi ile dinin insanları geri bıraktığı görüşünü savunanlara karşı Akif, "din bizim için mahz-ı hayattır. Allah merhametinden dolayı insanlığa dini, İslam'ı göndermiştir." görüşünü savunur ve "İslam ülkelerinin geri kalmışlığı dinin emirlerini gereklerini yerine getirmemelerindendir"¹⁹⁹ sonucuna ulaşır. Nitekim aynı düşüncesini yaptığı bir konuşmasında "Şimdiye kadar ne kadar müzmahil olan akvam-ı İslamiyye varsa hep ahkâm-ı İlahiyyeyi ifa etmemek yüzündendir."²⁰⁰ Şeklinde ifade etmiştir. Mehmet Akif'e göre Allah hiçbir şeye muhtaç olmayan Ğaniyyün ani'l âlemindir. Akif bir yazısında bunu; "Allah Ğaniyyün ani'l âlemindir senin benim şunun bunun ibadetinden tamamen müstağnidir, biz o ibadetlere, o taatlara muhtacız."²⁰¹ sözleri ile ifade etmiştir.

Tanzimatla birlikte başlayan, Batı hayranlığı etkisiyle "İslam gelişmeye engel oluyor; gelişebilmemiz için bu dini bırakmamız lazım" diyenleri, Hakk'ın sesleri adlı şiirinde şöyle eleştirmiştir.

¹⁹⁶ A'raf, 31

¹⁹⁷ Mehmet Akif Ersoy, Sebil'ü-Reşad, 20 Eylül 1328, 22 Şevval 1330, c.9-2, sa.213-31, s.81-82

¹⁹⁸ Mehmet Akif Ersoy, Sebilü'r-Reşad, 3 kanun-i evvel, 1336-23rebiü'l-evvel, 1339-c.18, sa.465, s.267-271

¹⁹⁹ Mehmet Akif Ersoy, a.g.m.

²⁰⁰ Mehmet Akif Ersoy, a.g.m.

²⁰¹ Mehmet Akif Ersoy, a.g.m.

Hele i'lanı zamanında şu mel'un harbin,

“Bize efkâr-ı umûmiyyesi lâzım Garb'ın

O'da Allâh'ı bırakmakla olur” herzesini,

Halka îman gibi telkîn ile dînin sesini

Susturan aptalın idrâkine bol bol tükürün .²⁰² diye seslenmiştir.

Bu konuda bir yazısında ise şöyle demiştir:

“Müslümanlık, insanlığa, medeniyete aykırı bir din diyorlar... Ey cemaat-i Müslimin!

Bu din, İrfan dini idi, hâlbuki biz bugün milletlerin en cahiliyiz.

Bu din, akıllıca yiğitlik dini idi, gayret dini idi; biz ise şu zamanda milletlerin en miskiniyiz! “²⁰³

Mehmet Akif Ersoy'a göre insanların çalışıp güçlü ekonomiye sahip olmaları, Allah'ın insanlığın terakkisi için gerekli kıldığı en başta gelen güçtür. Bu sebeble İslamiyet'te ekonomik güç sahibi olmak için çalışmak, ibadetlerin en faziletlisidir. Akif, bununla ilgili olarak yazdığı makalesinde “amellerin en üstünü helal kazançtır. Çoluk çocuğunu helal ile geçindirmek için uğraşanlar, Allah yolunda cihad edenler gibidir. Nefs temizliği için dünyayı talep edenler şehitler derecesindedirler” hadisine yer verir; devamında Akif, İslam'ın zenginliğe sadece teşvik ettiğini değil, zengin olabilmek için çalışmayı farz kıldığını belirtir. Bu hususta “Helali istemek her Müslüman üzerine farzdır” hadisini delil getirir.²⁰⁴

²⁰² Mehmet Akif Ersoy, Safahat, (haz. İsmail Hakkı Şengüler), c.2, s.142

²⁰³ Mehmet Akif Ersoy, Sebilü'r-Reşad, 31 Kanunisani 1328-7 Rebiülevvel 1331, c.9-2, sa. 231-49

²⁰⁴ Mehmet Akif Ersoy, Sırat-ı Müstekim, 23 teşrinievvel, 1324, 10 Kasım 1908, c.1, sa.14

SONUÇ

Bu çalışma din felsefesinin en önemli meselelerinden Tanrı Problemi hakkında ve Mehmet Akif'in Tanrı Problemi açısından konumunu anlamak üzere yapılmış bir çalışma olmuştur.

Mehmet Akif'in Tanrı'nın varlığının delillerini şiir ve yazılarında kullandığını; varlığın, kendisi hadis olmayan Allah'ın dileyip yaratması ile meydana geldiğini ifade ettiğini, Gaye ve nizam delilini çağrıştıran ifadelerle şiirlerinde bolca yer verdiğini görmüş olduk. Akif, Tanrı'nın sadece tabiatta değil; toplum hayatıyla ilgili yasaları olduğunu belirtmiştir. Yine dini tecrübe delilini ele aldığı Secde, Hicran ve Gece şiirlerinde hayatında hiçbir tasavvufi ekole intisap etmediği halde, tasavvufi halleri bizzat yaşadığını ve yine tasavvufi terimleri bir sufi gibi şiir ve yazılarında az sayıda da olsa kullandığını müşahede ettik. Kant'ın ahlak delilindeki anlayışından farklı olarak, ahlakın varlığından yola çıkarak Tanrı'nın varlığına ulaşmak yerine ahlakı, Allah'ın varlığına inanma temeline dayandırmış olduğunu gördük.

Mehmet Akif'in Tanrı'nın dilemesi ve yaratması meselesi hakkında çok detaya girmedikçe, Tanrı'nın bir, tek, ezeli, ebedi ve hiç bir şeye muhtaç olmadığını söylediğini, Tanrı'nın sonsuzluğunu Tanrı'nın sahip olduğu yücelik büyüklük, olağanüstülük olarak ve kâinata bahşettiği sonsuz sayıdaki lûtf ve ihsanları anlamında yorumladığını kavramış olduk. Mehmet Akif'e göre Tanrı iyilik ve adalet sahibidir. Çevremizde kötülük olarak algıladığımız şeyler, gerçekte ve sonuçları itibari ile hayır olan şeylerdir veya dünya hayatının bir imtihan dünyası olmasının bir gereğidir.

Mehmet Akif, kaderi, “olacak olanları Allah'ın ezeli olarak bilmesi” olarak ifade eder. Akif, Tanrı'nın bu bilmesini insan özgürlüğünün önünde bir engel olarak görmediğini, Allah'a tevekkül etmenin, tedbir almamak anlamına gelmediğini, tembellik mazereti olamayacağını, insanı uhrevi sorumluluktan da kurtaramayacağını şu sözlerle ifade eder. “İnsan için ne bu dünyada, ne öteki dünyada kendi mahsul- i sa'yinden, kendi kazancından başka bir şey yok. İnsan ne ekiyorsa onu biçiyor. Ekmeden biçmek olmuyor. İşte bu, fitratın bir kanunu, Allah'ın bir kanunu, hem de lisan-ı Kur'an ile tebliğ edilmiş bir kanunudur”. Akif'e göre Allah kişiye ancak çalıştığının karşılığını verir. Hiç bir zaman hiç bir kimseye hiç bir şekilde haksızlık etmez.

Akif Allah'ın her şeyi bildiğini, insanı geleceği geçmişi tüm iyi ve zayıf yönleri ile bilirken insanın, hem Tanrı'ya dair hem de yarattıkları ile ilgili bilgisinin son derece sınırlı olduğunu söyler. Mehmet Akif'e göre İnsanoğlu hangi teknolojiye, hangi zihni düzeye ulaşırsa ulaşsın Allah'ın olağanüstülüğü ve yaratıklarındaki büyük ihtişamı karşısında ancak derin bir hayret ve haşyet duyabilecektir.

Mehmet Akif Ersoy'a göre, insan, kâinatın göz bebeği, nazargahı ilahidir. Allah'ın "Âdem'e secde edin emri" Allah'ın insana verdiği üstün değeri göstermektedir.

Akif, Allah'ın kullarının çalışıp, zengin olmalarını istediğini ve şık giyinmelerinden hoşlandığını belirtmiştir. Akif "inanıyorum" diyen birinin inancının gereğini yerine getirmesinin önemi üzerinde durmuştur. Dinin akla aykırı olamayacağını, bilakis kişinin dininin, akli derecesinde olduğunu ifade etmiştir.

Akif'e göre, Allah bir şeyin olmasını dilerse dilediğini gerçekleştirecek güç ve kudrete sahiptir. Tanrının bilgisi dilemesinden önce midir? Sonra mıdır? Yahut dilemesi ile bilmesi aynı şey midir? Gibi meselelerden Akif haberdardır ama bu detaylar O'nu çokta ilgilendirmemektedir. Kendisi teistir. Akif, bütün canlılara, Alah'a inanan biri olarak, Allah'ın rahmet nazarı ile bakan, akıl ve bilimle barışık sanata sanatçıya saygı duyan, tüm insanları kardeş sayan, onların çektiği acıları yüreğinde hisseden bir mü'mindir.

Mehmet Akif üzerinde yapılabilecek yeni felsefi çalışmalar konusunda söyleyeceğimiz şey, Akif'in sanat, eğitim, siyaset felsefesi ve karşılaştırmalı felsefi çalışmalar için zengin bir kaynak olduğudur; bundan da anlaşılacaktır ki Akif; sadece bir şair değildir. O vatanını ve insanlığı çok seven bir mü'mindir.

BİBLOĞRAFYA

MEHMET AKİF'E AİT KAYNAKLAR

KİTAPLARI

Mehmet Akif Ersoy, Safahat, (haz. İsmail Hakkı Şengüler), Mehmet Akif Ersoy Külliyyatı, İstanbul, 2000

Mehmet Akif Ersoy, “Tefsir-i Şerif”, Sebilü’r-Reşad, 24 Şubat 1327-19 Rebiülevvel 1330, c.8-1, sa.183-1, s.5-6

Mehmet Akif Ersoy, “Tefsir-i Şerif”, Sebilü’r-Reşad, 15 Mart 1328-9 Rebiülevvel 1330, c.8-1, sa.186-4, s. 53-54

Mehmet Akif Ersoy, “Tefsir-i Şerif”, Sebilü’r-Reşad, 22 Mart 1328-16 Rebiü’l-ahir 1330, c. 8-1, sa.187-5, s. 73-74

Mehmet Akif Ersoy, “Tefsir-i Şerif”, Sebilü’r-Reşad, 5 Nisan 1328-1 Cemaziye’l-evvel 1330, c. 8-1, sa. 189-7, s. 113-114

Mehmet Akif Ersoy, “Tefsir-i Şerif”, Sebilü’r-Reşad, 19 Nisan 1328-15 Cemaziye’l-evvel1330, c. 8-1, sa.191-9, s. 153-154

Mehmet Akif Ersoy, “Tefsir-i Şerif”, Sebilü’r-Reşad, 26 Nisan 1328-22 Cemaziye’l-evvel1330, sa.192-10, s. 173-174

Mehmet Akif Ersoy, “Tefsir-i Şerif”, Sebilü’r-Reşad, 10 Mayıs 1328-6 Cemaziye’l-ahir 1330, c.8-1, sa. 194-12, s.213-214

Mehmet Akif Ersoy, “Tefsir-i Şerif”, Sebilü’r-Reşad, 24 Mayıs 1328-20 Cemaziye’l-ahir 1330, c.8-1, sa. 196-14, s.253-254

Mehmet Akif Ersoy, “Tefsir-i Şerif”, Sebilü’r-Reşad, 31 Mayıs 1328, c.8-1 sa. 197-15, s. 273-274

Mehmet Akif Ersoy, “Tefsir-i Şerif”, Sebilü’r-Reşad, 30 Ağustos 1328-30 Ramazan 1330, c.9-2, sa. 210-28, s.21-22

Mehmet Akif Ersoy, "Tefsir-i Şerif", Sebilü'r-Reşad, 27 Eylül 1328-29 Şevval 1330, c. 9-2, sa. 214-32, s.101-102

Mehmet Akif Ersoy, "Tefsir-i Şerif", Sebilü'r-Reşad, 24 Kanunsani 1328-29 Safer 1331, c.9-2, sa. 230-48, s.373-376

Mehmet Akif Ersoy, "Tefsir-i Şerif", Sebilü'r-Reşad, 31 Kanunsani 1328-7 Rebiü'levvel 1331, c.9-2, sa. 231-49, s. 389-395

Mehmet Akif Ersoy, "Tefsir-i Şerif", Sebilü'r-Reşad, 7 Şubat 1328-14 Rebiü'levvel 1331, c.9-2, sa. 232-50, s.405-408

Mehmet Akif Ersoy, "Tefsir-i Şerif", Sebilü'r-Reşad, 3 Kanun-ı evvel 1336-23 Rebiü'levvel 1339, c.18, sa. 465, s.267-271

Mehmet Akif Ersoy, "Tefsir-i Şerif", Sebilü'r-Reşad, 13 Kanunevvel 1336-3 Rebiü'l-ahir 1339, c.18, sa.466, s.278-281

Mehmet Akif Ersoy, "Tefsir-i Şerif", Sebilü'r-Reşad, 24 Şubat 1327-19 Rebiü'levvel 1330, c.8-1, sa.183-1, s.5-8

DİĞER KAYNAKLAR

Kur'an'ı Kerim

Asım Efendi, Kamus Tercemesi, İstanbul. 1886

Bayram Dalkılıç, Yirminci Yüzyılda Bir Ateist Düşünür, Bertrant Russel, Konya, 1996

Bedia Akarsu, Kant'tan Günümüze Felsefe Akımları, İstanbul, 1986

Dücan Cündiođlu, Bir Kur'an Şairi Mehmet Akif ve Kur'an Meali, İstanbul, 2007

Eşref Edip, 70 Muharririn yazıları (haz. Fahrettin Gün) İstanbul, 2010

Fevziye Abdullah Tansel, Mehmet Akif Ersoy Hayatı Ve Eserleri, Ankara, 1991

Gazali, Tahafüt El Felasife, (çev. Bekir Karlığa), İstanbul, 1981

- Gazali, İhya-ı Ulumu'd'Din, (Çev. Ahmet Serdaroğlu), c.4, s. 181, İstanbul, 1981
- Hüsameddin Erdem, Bazı Felsefe Meseleleri, Konya, 1996
- Hüsameddin Erdem, Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlak, Konya, 1996
- İsmail Karagöz, Ayet Ve hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları, Esmâ-i Hüsna, İstanbul, 2010
- Kazım Yetiş, Bir Mustarip Mehmet Akif Ersoy, Ankara, 2006
- Mehmet Aydın, Din Felsefesi, İzmir, 1996
- Mehmet Aydın, Kant' da ve Çağdaş İngiliz Felsefesinde Tanrı Ahlak İlişkisi, Ankara, 1991
- Mehmet Kaplan, Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar, İstanbul, 1999
- M.Hamdi Yazır,Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul, 1995
- Muhammed İkbâl, Cavidname, (çev. Halil Toker), İstanbul, 2008
- Muhammed İkbâl, Cavitname, (çev. Halil Toker), İstanbul, 2008
- Musa Koçer, Maturidi'de Esmâ-i Hüsna, Isparta, 2002
- Necati Öner, Klasik Mantık, Ankara, 1986
- Nihat Keklik, Sadrettin Konevi'nin Felsefesinde Allah, Kâinat ve İnsan, İstanbul, 1967
- Nurettin Topçu, Mehmet Akif, İstanbul, 2006
- Orhan Okay, Mehmed Akif Bir Karakter Heykelinin Anatomisi Ankara, 1998
- Süleyman Hayri Bolay Felsefî Doktrinler Ve Terimler Sözlüğü, Ankara, 1996
- Vahit İmamoğlu, Mehmet Akif ve İnanan İnsan, İstanbul, 1986

MAKALELER VE TEBLİĞLER

Abdulvehhab Azzam “Mehmet Akif”, Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharrir’in Yazıları, (haz. Fahrettin Gün), İstanbul, 2010

Ahmet Sevgi “Mehmet Akif’in Hikmet Cephesi” M. Akif Ersoy Semp. Burdur, 2008

Bayram Dalkılıç “Mehmet Akif’e Göre Mantık Yanlıları ve Sonuçları” Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu, Burdur, 2008

Fethi Ahmet Polat “Mehmet Akif’in Milli Mücadelede Dini Metinleri Kullanma Biçimi” Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu, Burdur, 2008

Hasan Aydın, “Mehmet Akif Ersoy’un Şiirsel Söylemi’nde Doğunun Geri Kalmışlığının Felsefi Çözümlemesi”, Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu, 2008

Lütfü Cengiz, “Mehmet Akif’te kader ve İrade İkilemi”, Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu, Burdur, 2008

Mazhar Osman, “Mehmet Akif” Eşref Edip, Yetmiş Muharririn Yazıları, İstanbul, 2010

Muhiddin Bağçeci “İbn-i Rüşd’de İlahiyat” Erciyes Üni. Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enst. Yayın No:17, Kayseri, 1994

Mustafa Akçay “Mehmet Akif Ersoy’un Temel İnanç Esaslarına Bakışı” Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu, Burdur, 2008

Nevzad Ayas “M. Akif Zihniyeti ve Düşünce Hayatı” Eşref Edip, Yetmiş Muharririn Yazıları (haz. Fahrettin Gün) İstanbul, 2010

Süleyman Hayri Bolay, “Mehmet Akif’in Düşüncesinde Bazı Felsefe Meseleleri” Ölümünü Ellinci Yılında Mehmet Akif’i Anma Kitabı, Ankara, 1986

Vahid İmamoğlu “M. Akif Ersoy’un İnsan İrade ve Hürriyetine Bakışı” Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu, Burdur, 2008

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı:				İmza:	
Doğum Yeri:					
Doğum Tarihi:					
Medeni Durumu:					
Öğrenim Durumu					
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl	
İlköğretim					
Ortaöğretim					
Lise					
Lisans					
Yüksek Lisans					
Becerileri:					
İlgi Alanları:					
İş Deneyimi:					
Aldığı Ödüller:					
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar:					
Tel:					
Adres					